

**UCHWAŁA NR XXX/584/2017
RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU**

z dnia 19 października 2017 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Miasto Elbląg
na lata 2017-2020**

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2016 r. poz. 446, poz. 1579, poz. 1948, z 2017 r. poz. 730, poz. 935), w związku z art. 87 ust.3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446, z 2015 r. poz. 397, poz.774, poz. 1505, z 2016 r. poz.1330, poz.1887, poz.1948, z 2017 r. poz. 60, poz. 1086, poz. 1595), uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miasto Elbląg na lata 2017-2020” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Prezydentowi Miasta Elbląg.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej w Elblągu

Marek Pruszek

Załącznik do Uchwały Rady Miejskiej w Elblągu

Nr XXX/584/2017 z dnia 19.10.2017 roku

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI

GMINA MIASTO ELBLĄG

NA LATA 2017-2020

OPRACOWAŁA TERESA ROMANOWSKA-KASPERKIEWICZ

MARZEC-MAJ 2017 R.

SPIS TREŚCI

- 1. WSTĘP**
- 2. PODSTAWA PRAWNA -USTAWA O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI**
- 3. UWARUNKOWANIE PRAWNE**
 - 3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków
 - 3.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
 - 3.3. Inne ustawy i rozporządzenia
 - 3.4. Prawo międzynarodowe
 - 3.5. Zadania i kompetencje organów samorządowych w zakresie ochrony zabytków
- 4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.1.1. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017
 - 4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury
 - 4.2. Relacje gminnego programu opieki miasta Elbląga nad zabytkami z dokumentami wykonany na poziomie województwa
 - 4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Warmińsko - Mazurskiego
 - 4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko - Mazurskiego
 - 4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Warmińsko - Mazurskiego
 - 4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko - Mazurskiego
- 5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**
 - 5.1. Studium uwarunkowań
 - 5.2. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego
 - 5.3. Strategia rozwoju miasta Elbląga
 - 5.4. Program ochrony środowiska miasta Elbląga
- 6. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ZASOBU DZIEDZICTWA**
 - 6.1. Zarys historii miasta z wypunktowaniem najbardziej znaczących zjawisk i wydarzeń
 - 6.2. Prezentacja krajobrazu kulturowego miasta Elbląga
 - 6.3. Charakterystyka zasobu dziedzictwa

6.3.1. Układ przestrzenny miasta Elbląga

6.3.2. Architektura sakralna

6.3.3. Cmentarze

6.3.4. Budownictwo obronne

6.3.5. Obiekty użyteczności publicznej

a. budynek sądu

b. gmach poczty

c. bank

d. prezydium policji

e. szkoły

f. hotele i schroniska

g szpitale

6.3.6. Koszary

6.3.7. Budynki mieszkalne

a. rezydencje

b. kamienice

c. domy

6.3.8. Zabytki techniki i przemysłu

a. młyny

b. fabryki

c. budynki kolejowe

6.3.9. Zieleń komponowana

6.3.10. Zabytki archeologiczne

6.3.11. Zabytki ruchome

6.3.12. Zasoby muzealne

6.3.13. Wartości niematerialne

6.3.14. Prawna ochrona zabytków

a. pomnik historii

b. rejestr zabytków

b. ewidencja zabytków

- 6.4. Zabytki o najważniejszym znaczeniu dla miasta
- 6.5. Zabytki stanowiące własność miasta
- 6.6. Obiekty postulowane do wpisu do rejestru zabytków

7. OCENA STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Z ANALIZĄ SZANS I ZAGROŻEŃ SWOT (WSKAZANIE REGIONALNYCH I PONADREGIONALNYCH ZASOBÓW DZIEDZICTWA MIASTA I WYRÓŻNIAJĄCYCH SIĘ WALORÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO)

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMU

- 8.1. Cel programu: **OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIASTA ELBLĄGA**
- 8.2. Priorytety programu

9. MECHANIZMY I ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

10. MONITORING I OCENA REALIZACJI PROGRAMU

11. ANEKSY

- Rejestr zabytków nieruchomych
- Rejestr zabytków ruchomych
- Rejestr zabytków archeologicznych
- Ewidencja Zabytków Gminy Miasta Elbląg

1. WSTĘP

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014 r., poz. 1446 z późniejszymi zmianami) nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Do wykonania programu opieki nad zabytkami Gminy Miasta Elbląg przyjęto wytyczne zawarte w poradniku metodycznym opracowanym przez Krajowy Ośrodek i Badań i Dokumentacji Zabytków pt. „Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny”, Warszawa 2009 r. Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe pozostające w granicach administracyjnych miasta.

Pierwsza część zawiera omówienie uwarunkowań prawnych, wynikających z obowiązujących ustaw związanych z ochroną zabytków oraz rozpatrzenie zgodności programu opieki nad zabytkami miasta Elbląga z podstawowymi dokumentami na poziomie kraju, województwa i powiatu.

W części drugiej zaprezentowano zasoby kulturowe, z próbą charakterystyki poszczególnych grup zabytków, w tym układu przestrzennego, obiektów sakralnych, budownictwa miejskiego i przemysłu, obiektów obronnych, a także zieleni komponowanej. Prezentację uzupełnia aktualny materiał fotograficzny.

Trzecia część przedstawia zadania miasta podejmowane zarówno przez samorząd jak i jednostki podległe oraz inne podmioty, w oparciu o rozpoznanie obszarów ich aktywności, potrzeb społecznych w tej dziedzinie i celowość kontynuacji zadań.

Część czwarta opracowania dotyczy możliwości finansowania zadań oraz monitoringu wdrażania tego dokumentu, bowiem efekty obecnego dokumentu powinny być brane pod uwagę przy opracowywaniu kolejnych edycji programów.

Prezentowany program stanowi dokument strategiczny, który pozwoli ocenić zasób dziedzictwa kulturowego miasta, wskazać najważniejsze elementy wymagające ochrony, a także opracować aktualny plan działań w tym zakresie. Jego podstawowy cel określono jako **ochronę i kształtowanie dziedzictwa kulturowego miasta Elbląga**, toteż znajdziemy w nim najważniejsze zagadnienia istotne dla wyznaczenia dziedzictwu kulturowemu funkcji w życiu społecznym. Z jednej strony będzie to podnoszenie świadomości społeczeństwa co do znaczenia dorobku poprzednich pokoleń w życiu współczesnym, z drugiej rola inicjatyw lokalnych w zakresie ochrony materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem wymagającym cyklicznej aktualizacji. Ponieważ niniejsze opracowanie powstało jako pierwsze, powinno być istotnym punktem odniesienia dla programów powstających na kolejne okresy czteroletnie, z koniecznymi zmianami, które będą uwzględniać nowe uwarunkowania prawne oraz administracyjne, a także zmieniające się warunki gospodarcze i społeczne.

2. PODSTAWA PRAWNA - USTAWA O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014r. , poz. 1446 z późniejszymi zmianami).

3. UWARUNKOWANIE PRAWNE.

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków.

Na podstawie art. 5, art. 6 ust.1 i art. 86 Konstytucji RP zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. „Rzeczpospolita Polska (...)strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym”

3.2. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.).

Według zapisów art. 4 cytowanej ustawy ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

1. zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie
2. zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków
3. udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
4. przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę
5. kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków
6. uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 powyższej ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

1. naukowego badania i dokumentowania zabytku
2. prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku
3. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie
4. korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości
5. popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl art. 6 ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące, w szczególności:
 - krajobrazami kulturowymi,

- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji

2. zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami pieczęciami, odznakami, medalami i orderami
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012 poz. 642 z późniejszymi zmianami),
- instrumentami muzycznymi
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej. W ustawie znajdują się zapisy precyzujące formy ochrony zabytków.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków - Ustawa z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2010 r., nr 75, poz. 474) rozszerzyła zakres form ochrony zabytków. Ustawa o ochronie zabytków z 23 lipca 2003 r. określała następujące kategorie ochrony zabytków:

- wpis do rejestru zabytków
- uznanie za pomnik historii
- utworzenie parku kulturowego
- oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw wprowadziła ochronę zabytków poprzez zapisy w **decyzjach o ustaleniu lokalizacji**

inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej. Intencją ustawodawcy było usunięcie luki prawnej w sytuacji, gdy określony obszar nie posiadał obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego, a obiekty zabytkowe na tym terenie nie były chronione w inny sposób. Nowelizacja eliminuje sytuacje, w których podejmowano decyzje dotyczące obiektów zabytkowych, nie uwzględniając opinii konserwatorów wojewódzkich i powiatowych.

Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków przewiduje także, że w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej oraz decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej, konieczne staje się uwzględnienie ochrony zabytków nieruchomości **wpisanych do rejestru zabytków** (wraz z ich otoczeniem) oraz zabytków **wpisanych do gminnej ewidencji zabytków**. **Zmienia to charakter gminnej ewidencji zabytków, która staje się dokumentem wiążącym prawnie.**

Ustawa zmieniła także przepisy prawa budowlanego (art. 39 ust. 3), stwierdzając, że w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (a nie tylko wpisanych do rejestru zabytków), pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje **właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków**.

W dniu 10 lipca 2016 r. nastąpiła kolejna zmiana ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2016 r., poz. 1330), w której dodano **nową formę ochrony zabytków ruchomych w formie Listy Skarbów Dziedzictwa**, tworzonej i prowadzonej przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (*obowiązująca od 25 listopada 2016 r.*).

3.3. Inne ustawy i rozporządzenia.

- Ustawa z 7 lipca 1994 r. **Prawo budowlane** (t.j. Dz. U. z 2016 r., poz.290 z późn. zm.) w art. 39 jednoznacznie określa warunki uzyskania pozwolenia na budowę w przypadku prowadzenia prac budowlanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską. W ust. 1 dotyczącym robót budowlanych przy zabytkach wpisanych

do rejestru lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków sformułowano wymóg uzyskania pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę. W ust. 3 wskazano, że w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, właściwy organ może nałożyć na inwestora obowiązek uzyskania pozwolenia na ich wykonanie, gdy wiąże to się z pogorszeniem stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków. Mówi o tym art. 30 ust. 7 pkt. 2 wymienionej ustawy.

- Ustawa z 27 marca 2003 r. **o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t.j. Dz. U. z 2016 r., poz. 778. z późn. zm.) z aktami wykonawczymi.

W art. 1 wskazane są wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej jako niezbędne do uwzględnienia w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Art.2 podaje definicję „dóbr kultury współczesnej”, które określono jako niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

Art. 3 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym stwierdza, że do zadań gminy należy, prowadzenie w granicach swojej własności rzeczowej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego, odnoszących się do obszaru powiatu i zagadnień jego rozwoju. W ustawie o planowaniu przestrzennym wielokrotnie wskazuje się na konieczność uwzględnienia stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej zarówno w studium, w planach jak i w decyzjach o warunkach zabudowy.

- Ustawa z 16 grudnia 2016 r. **o zmianie ustawy o ochronie przyrody oraz ustawy o lasach** (Dz. U. z 2016 r., poz. 2249) wprowadziła ważne zmiany w systemie przepisów regulujących usuwanie drzew i krzewów, w odniesieniu do obowiązku uzyskania zezwolenia na usunięcie, opłat za usunięcie i kar za usunięcie niezgodne z przepisami. Nowelizacja wpływa na obowiązujący dotąd katalog **wyjątków od obowiązku uzyskiwania zezwolenia na usunięcie drzew i krzewów**. Zezwolenie to nie jest już wymagane w przypadku drzew lub krzewów, które rosną **na nieruchomościach stanowiących własność osób fizycznych i są usuwane na cele niezwiązane z prowadzeniem działalności gospodarczej**. Nie jest także wymagane zezwolenie na usunięcie drzew i krzewów **w celu przywrócenia gruntów nieużytkowanych do użytkowania rolniczego**.

Przepisy dopuszczają także wprowadzanie **wyjątków od obowiązku uzyskania zezwolenia na usunięcie drzew i krzewów**. Nowy ust. 1a w art. 83f ustawy stanowi, że rada gminy może, w drodze uchwały stanowiącej akt prawa miejscowego, określić w sposób generalny (np. wskazując gatunki drzew i krzewów, ich wiek, **cechy nieruchomości**, na której rosną drzewa i krzewy) inne przypadki, w których ww. obowiązku nie ma. Wśród cech nieruchomości wymienionych w pkt 5, znalazły się w podpunktach:

lit. b. wpisanie do rejestru zabytków

lit. e. określone przeznaczenie nieruchomości wynikające z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

Wskazując nowe i zmienione oraz potencjalne wyjątki od zasady uzyskiwania zezwolenia na usunięcie drzew i krzewów należy przypomnieć, że brak objęcia danej sytuacji obowiązkiem uzyskania zezwolenia, o którym mowa w art. 83 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody, **nie oznacza braku jakichkolwiek ograniczeń** w usuwaniu drzew i krzewów. Może się bowiem zdarzyć, że konkretne drzewa i krzewy objęte są specjalną ochroną wynikającą z ustawy o ochronie przyrody albo z innych ustaw. W przypadku **objęcia zieleni ochroną konserwatorską**, o której mowa w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może oznaczać, że

określone działania jej dotyczące wymagają **zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków**. Ustawa obowiązuje od 01.01.2017 r.

- Ustawa z 31 stycznia 1959 r. **o cmentarzach i chowaniu zmarłych** (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 912). definiuje, iż wszelkie planowane prace na terenie cmentarza wpisanego do rejestru zabytków wymagają uzyskania zezwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Chodzi tu zarówno o prace konserwatorskie przy zabytkowych nagrobkach, prace porządkujące zieleni, małą architekturę, a także lokalizację nowych grobów.

- Ustawa z 28 lipca 1983 r. **o podatku od spadków i darowizn** (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 833 z późn. zm).

W art. 4 ust.1 pkt. 9 stanowi, że zwalnia się od podatku nabycie w drodze spadku :

lit. c) zabytków ruchomych, kolekcji wpisanych do rejestru zabytków, a także dóbr kultury złożonych w muzeum na co najmniej 2 lata, zgodnie z obowiązującymi przepisami,

lit. d) przez osoby zaliczone do I i II grupy podatkowej zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, jeżeli nabywca zabezpiecza je i konserwuje zgodnie z obowiązującymi przepisami.

- Ustawa z 21 sierpnia 1997 r. **o gospodarce nieruchomościami** (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2147 z późn. zm). Celami publicznymi w rozumieniu ustawy jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art.5) i ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 5a). Ustawa w art. 13 ust.4 obliguje do uzyskania zgody wojewódzkiego konserwatora zabytków na sprzedaż, zamianę, darowiznę lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków albo wniesienie ich jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, jeżeli stanowią one własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. Art.29 ust.2 stanowi, że w razie sprzedaży, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. W sprawach ustanowienia trwałego zarządu, znaczenie ma art. 45 ust. 2a, na podstawie którego w decyzji o ustanowienie trwałego zarządu na rzecz jednostki organizacyjnej będzie można nałożyć na nią obowiązek odbudowy lub remontu zabytkowych obiektów budowlanych, o ile znajdują się one na nieruchomości wpisane do rejestru zabytków.

Do art. 96 ust. 1 ustawy dodano ustęp 1a, który uzależnia dokonanie przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta podziału nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków od uprzedniego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Natomiast art. 96 ust. 2 obliguje sąd, jeżeli prowadzi on postępowanie dotyczące podziału nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, do zasięgnięcia opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w tej sprawie.

- **Ustawa z dnia 31 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej oraz niektórych innych ustaw** (t.j. Dz. U. 2017, poz. 862) daje możliwość dla organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego przyznawania stypendiów mających na uwadze wspieranie rozwoju umiejętności artystycznych oraz upowszechniania kultury i opieki nad zabytkami.
- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1817 z późn. zm.) w art. 4 ust.1,3,4,13,16 w sferę zadań publicznych wpisuje zadania w zakresie podtrzymywania i upowszechniania tradycji, rozwój świadomości obywatelskiej i kulturowej, rozwój kultury, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.
- **Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego** (Dz. U. z 2016 r. poz. 23 z późn. zm.)
- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (Dz. U. z 2015 r., poz. 774 z późn. zm.).
Ustawa to pierwsze tego rodzaju narzędzie, które daje szansę na pozbycie się uciążliwych reklam z przestrzeni publicznej. Definiuje m.in. pojęcie reklamy i szyldu. Ponadto nakłada obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, z kolei rady gmin będą mogły ustalić w formie uchwały zasady oraz warunki sytuowania reklam (możliwe są różne regulacje dla poszczególnych obszarów gmin.)

Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. Nr 71, poz. 650)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. Nr 75, poz. 706)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. Nr 89, poz. 510)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. Nr 124, poz. 1302)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opieką nad zabytkami” (Dz. U. Nr 124, poz. 1302)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153)

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 112, poz. 940)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2013 r., poz. 784)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 14 października 2015 r. (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789), w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych.
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 10 sierpnia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (t.j. Dz. U. z 2014 r., poz. 110).

3.4. Prawo międzynarodowe

Problematyka ochrony zabytków jako ważne zagadnienie dziedzictwa kulturowego znalazła swoje odbicie w konwencjach ratyfikowanych także przez Polskę. Są to:

- Konwencja o ochronie dóbr kulturowych w razie konfliktu zbrojnego z 14 maja 1954 r. przyjęta na Konferencji Międzynarodowej w Hadze oraz Drugi Protokół z 26 marca 1999 r. o ochronie i poszanowaniu dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych (błękitna tarcza)
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. – zobowiązująca do ochrony, konserwacji, rewitalizacji i przekazania przyszłym pokoleniom swojego dziedzictwa kulturowego.
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1972 r. stanowiąca, że dziedzictwo archeologiczne stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument działań historycznych i naukowych”.
- Europejska konwencja krajobrazowa z 22 października 2000 r. – dotycząca wdrażania polityki ochrony krajobrazu, jako dziedzictwa kulturowego, zwracająca uwagę na współpracę na szczeblu regionalnym i lokalnym dotyczących krajobrazu transgranicznego.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 20 października 2005 r. dotycząca ochrony różnorodności form wyrazu kulturowego tworzenia warunków rozwoju kultur i swobodnego oddziaływania na płaszczyźnie lokalnej, krajowej, międzynarodowej.
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z października 2003 r. ratyfikowana przez Polskę 8 lutego 2011r.

3.5. Zadania i kompetencje organów samorządowych w zakresie ochrony zabytków

Zadania stojące przed organami administracji publicznej, w tym radą gminy, precyzuje art. 4 **ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U.z 2014 r. poz. 1446 z późniejszymi zmianami), który stwierdza, że:

Ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez **organy administracji publicznej**, działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem zgodnie z regulacją art. 5 w/w ustawy sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ustawa o ochronie zabytków w art. 87.1 nakłada na gminy obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, przyjmuje rada gminy. Następnie program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art.87.4), a z jego realizacji prezydent miasta ma obowiązek co dwa lata przedstawić sprawozdanie radzie gminy (art.87.5).

Władze gminy mogą uchwalić zasady **udzielania dotacji** na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Dzięki temu w ostatnich latach możliwe były dofinansowania obejmujące różnorodne prace konserwatorskie oraz budowlane na terenie gminy miasta Elbląg.

**DOTACJE CELOWE NA PRACE KONSERWATORSKIE PRZY OBIEKTACH WPISANYCH DO
REJESTRU ZABYTKÓW PRZYZNANE PRZEZ GMINĘ MIASTO ELBLĄG
w latach 2008-2016**

L.	NR UCHWAŁY	DATA UCHWAŁY	OBIEKT	RODZAJ PRAC	KWOTA DOTACJI
1.	XVII/356	2016-06-23	Budynki mieszkalne ul. Zamkowa 15,16	Prace remontowe z izolacją oraz naprawą pęknięć muru	212 700,88
			Kamienica ul. Pocztowa 3	Remont konserwatorski fasady	70 000,-
			Budynek mieszkalny ul. Grunwaldzka 45	Częściowy remont fasady	117 354,34
			Kościół p.w. Trójcy Świętej, ul. Kielecka 16a	Ocieplenie drewnianych stropów	47 467,-
			Kościół p.w. Dobrego Pasterza	Dokumentacja konserwatorska	26 000,-
			Kościół p.w. św. Marii Magdaleny, ob. prawosławny Ul. Sadowa 60	Izolacja oraz remont podłogi	19 463,-
2.	VIII A/141	2015-08-27	Kościół p.w. św. Marii Magdaleny, ob. prawosławny Ul. Sadowa 60	Ekspertyza techniczna , program prac konserwatorskich	9 000,-

			Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego w Łęczu, ul. Strumykowa 38	Dokończenie prac remontowych dachu	62 792,-
			Budynek mieszkalny ul. Powstańców Warszawskich 9	Remont dachu i elewacji	118 708,-
3.	XXX/885	2014-06-26	Budynki mieszkalne, ul. Zamkowa 15,16	Ekspertyza techniczna, program prac konserwatorskich, inventaryzacja budowlano- konserwatorska, badania konserwatorskie	23 370,-
			Budynek mieszkalny ul. Zacisze 2	Program prac konserwatorskich i restauratorskich, orzeczenie techniczne	14 000,-
4.	XXIX/830	2014-04- 24	Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego w Łęczu, ul. Strumykowa 38	Kontynuacja prac remontowych dachu	57 947,-
			Budynek mieszkalny, ul. Trybunalska 17	Ekspertyza techniczna z programem prac konserwatorskich, badania architektoniczne i konserwatorskie, projekt budowlany	26 445,-

5.	XXIII B/651	2013-07-25	Budynek schroniska młodzieżowego, ob. mieszkalny, ul. Fałata 29-33	Remont poszycia dachu, kominów i stolarki okiennej w obrębie dachu	48 560,-
6.	589	2013-05-13	Pałac, ul. Stoczniowa 10	Prace remontowo-konserwatorskie elewacji południowej	112 195,95
			Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego w Łęczu, ul. Strumykowa 38	Remont poszycia części dachu	38 044, 33
7.	XVI/414	2012-06-26	Kościół p.w. św. Antoniego Padewskiego w Łęczu, ul. Strumykowa 38	Prace remontowo-konserwatorskie	69 790,15
			Kościół p.w. św. Jerzego	Prace remontowo-konserwatorskie sygnaturki	88 485, 06
8.	VII/144	2011-06-30	Kamienica, ul. Św. Ducha 13	Prace remontowo-konserwatorskie fasady	80 000,-
9.	VI/116	2011-05-26	Kamienica, ul. Kręgielna 1	Prace remontowo-konserwatorskie fasady	48 000,-
			Kamienica, ul. Traugutta 84	Prace remontowo-konserwatorskie fasady	72 000,-
10	XXVIII/600	2010-04-22	Kamienica, ul. Garbary 12	Prace remontowo-konserwatorskie elewacji	87 000,-
			Kamienica, ul. Traugutta 89	Prace	30 000,-

			Kamienica , ul.3 Maja 4	konserwatorskie fasady Prace konserwatorskie fasady	30 000,-
			Kamienice, ul. Grunwaldzka 69-71	Prace konserwatorskie fasady	53 000,-
11	XXIII/501	2009-09-10	Kamienica, ul. Garbary 12	Wymiana stolarki okiennej i drzwi frontowych	52 082,-
12	XXI/448	2009-04-30	Kamienica, ul. Grunwaldzka 63	Prace konserwatorskie fasady	106 709,-
			Kamienica, ul. Traugutta 85	Prace konserwatorskie fasady	41 200,-
13	XVII/356	2008-10-23	Kamienice, ul. Mostowa 17,18	Remont ceglanych Łęków	40 000,-
			Kościół par. p.w. św. Wojciecha, ul. Wiejska 4	Wymiana elementów więźby i pokrycia ceramicznego dachu	76 446,-

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są zbieżne z Programem Opieki nad Zabytkami Gminy-Miasta Elbląg. Cele te wymienione są w przedstawionych poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017

Opracowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako załącznik do Uchwały nr 125/2014 z 24.06.2014 r. do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami. Znajduje się w nim szereg zapisów mających istotny wpływ na niniejszy dokument. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017 jest dokumentem utworzonym na podstawie przepisów art. 84 i art.8 ust. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W Krajowym programie ustalono **Diagnozy** stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech obszarach:

- organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce,
- stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach,
- komunikacji, porozumienia i współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Na podstawie Diagnozy przeprowadzono analizę SWOT i w ścisłym powiązaniu z jej wynikami oraz w powiązaniu z celem 4 Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego oraz kreatywnego), sformułowano cel główny krajowego programu, a mianowicie wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.

Do wszystkich wymienionych w Krajowym programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym programu. Dokument jest uzupełniony o projekt systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji oraz analizę ryzyka. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2014 – 2017 to także horyzontalne tematy wiodące, których problematyka została poruszona w co najmniej dwóch obszarach Diagnozy oraz dwóch celach szczegółowych.

Są to:

- a. podniesienie sprawności i skuteczności działań organów ochrony zabytków, w tym jakości merytorycznej decyzji administracyjnych (szkolenia, standaryzacja działań, itp.),
- b. porządkowanie rejestru zabytków oraz stworzenie wiarygodnej metodologicznie diagnozy stanu zachowania zabytków nieruchomych (księgi rejestru A i C),

- c. zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; budowanie przez organy ochrony zabytków partnerskich relacji z obywatelami, jak i propagowanie postaw współodpowiedzialności społecznej za zachowanie zabytków (współpraca z mediami, wykorzystywanie mediów elektronicznych, konkursy, itp.),
- d. wdrożenie procesów kształtowania postawy krajobrazowej wśród organów ochrony zabytków,
- e. zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków. Zagadnienia horyzontalne nie tworzą dodatkowego poziomu w hierarchicznej strukturze dokumentu, zgodnie z jego podziałem na cel główny, cele szczegółowe i kierunki działania. W sposób istotny jednak wskazują zagadnienia priorytetowe w obszarze ochrony zabytków, przyjęte do realizacji do 2017 roku.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miasto Elbląg jest zgodny z głównymi zadaniami Programu Operacyjnego Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 pod nazwą „Dziedzictwo kulturowe”, a w szczególności z priorytetem dotyczącym rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Jego celem jest w szczególności:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji,
- zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami oraz nielegalnym wywozem za granicę.

Beneficjentami Programu mogą być m.in. samorządowe instytucje kultury i jednostki samorządu terytorialnego.

Zadania Programu będą realizowane poprzez:

Priorytet 1.

Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych, realizowany bez udziału środków europejskich, dotyczący bezpośrednio:

- ochrony i zachowania krajobrazu kulturowego wsi,
- rewitalizacji, rewaloryzacji, konserwacji, renowacji, modernizacji i adaptacji na cele inne niż kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, w tym zespołów fortyfikacyjnych oraz budowli obronnych, parków i ogrodów,
- rewaloryzacji i konserwacji zabytków budownictwa drewnianego,
- rewaloryzacji zabytkowych cmentarzy oraz renowacji, ochronie i zachowaniu miejsc pamięci i martyrologii,

- prowadzenia badań archeologicznych i zabezpieczenia zabytków archeologicznych,
- konserwacji zabytków ruchomych (niewchodzących w skład zasobów muzealnych), w tym w szczególności wystroju i historycznego wyposażenia kościołów,
- dokumentowania zabytków (w tym badania naukowe i inwentaryzacja),
- zabezpieczenia przed skutkami klęsk żywiołowych, zniszczeniem, kradzieżą i nielegalnym wywozem zagranicę zabytków ruchomych i nieruchomych,
- ochrony zabytków na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

4.2 . Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami miasta Elbląga z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia rozwoju województwa warmińsko- mazurskiego

Długofalowym dokumentem jest Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025r. uchwalona przez Sejmik Województwa Warmińsko- Mazurskiego z dn.25 czerwca 2013r. Uchwałą nr XXVIII/553/13.Strategia jest podstawą programową kolejnych regionalnych programów operacyjnych dla Warmii i Mazur.

Warmia i Mazury jest to region o wysokich walorach przyrodniczych opartych na jeziorach i rzekach. Postawą jest ochrona środowiska i promowanie efektywności jej zasobów. Podstawowe problemy omawiane w strategii to gospodarka, otwarte społeczeństwo i nowoczesne sieci. Wszystko to jest osadzone w środowisku przyrodniczym, które determinuje działania ludzkie w tym regionie.

Szczególnym zainteresowaniem turystów cieszą się gminy oferujące możliwości uprawiania turystyki wodnej oraz gminy, na terenie których turystyczny krajobraz tworzą zamki, kościoły i inne obiekty związane z historią regionu. Warmińsko-mazurskie odnotowuje znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną .Gminy tego regionu dysponują licznymi obiektami zabytkowymi.

W analizie SWOT {rozd.5) mocną stroną są obszary przyrodnicze prawnie chronione oraz zabytki. Również warmińsko- mazurskie, w skali kraju, wyróżnia się znaczącą liczbą obiektów zabytkowych. Strategia w dużym stopniu omawia znaczenie dwóch miast tego regionu a mianowicie Olsztyna i Elbląga, który jest tematem niniejszego opracowania.

4.2.2.Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko - Mazurskiego

Ostatni Program dla województwa został opracowany na okres od 2014 do 2020 uchwałą Nr 16/150/15V Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 24 marca 2015r. Wśród omawianych osi priorytetowych znajduje się kultura i dziedzictwo regionu. Warmińsko-mazurskie dysponuje dużym zasobem dziedzictwa kulturowego świadczącym o bogatej historii tych ziem. Pod względem liczby obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków region plasuje się na czwartym miejscu w Polsce. Odnotowuje się znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną. Najpoważniejszym wyzwaniem dotyczącym większej części starej zabudowy, w tym obiektów wpisanych do rejestru, jest poradzenie sobie z postępującym procesem

dekapitalizacji, spowodowanym wieloletnimi zaniedbaniami w okresie powojennym. Zaniedbania te w wielu przypadkach spowodowały zmiany i nieodwracalne straty.

Obok zasobnego dziedzictwa materialnego region charakteryzuje się różnorodnością folkloru, kultury i tradycji. W programie podkreślono, że czerpanie z tych wartości napotyka na wiele trudności. Spośród nich należy wymienić: zbyt małe wsparcie przeznaczone na kulturę, brak odpowiedniej bazy do organizowania imprez, słaby stan techniczny i funkcjonalny obiektów kultury, brak strojów regionalnych czy instrumentów muzycznych.

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Obowiązujący plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego został przyjęty uchwałą nr VII/164/15 sejmiku województwa warmińsko-mazurskiego z dnia 27 maja 2015 r. (Dz. U. 2015, poz. 2931). Jest to najważniejszy dokument planistyczny województwa, zawierający wskazanie kierunków działań, których realizacja stanowi wypełnienie zadań określonych przez strategię rozwoju społeczno-gospodarczego regionu. Dokument został przygotowany przez Warmińsko-Mazurskie Biuro Planowania Przestrzennego w Olsztynie.

Zasoby dziedzictwa kulturowego przedstawiono w rozdziale 3.3.2. Znajdziemy tam charakterystykę terenu, z której wynika, że największe nasycenie obiektami dziedzictwa występuje w części zach., w tym na terenie powiatu elbląskiego i miasta Elbląga. Wśród różnych typów zabytków unikatowym zjawiskiem w skali całego kraju określono relikty obiektów dawnego Państwa Krzyżackiego, zarówno zamki, wznoszone według określonego wzorca, jak i powstałą wówczas sieć osadniczą. W tej ostatniej wyjątkową rolę zajmuje Elbląg, miasto o XIII-wiecznej lokacji, w następnych wiekach prężny, hanzeatycki ośrodek handlowy i port bałtycki.

Charakterystyczne dla całego województwa są także XIX-wieczne urządzenia techniczne, związane z procesem modernizacji tego regionu. Tutaj najważniejszym obiektem jest zespół Kanału Elbląskiego, z całym technicznym zapleczem, uznany także za pomnik historii.

Interesującą realizacją z kręgu współczesnych dóbr kultury pozostaje zespół architektoniczny wzniesiony na terenie Starego Miasta w Elblągu. Jako pierwszy na terenie całego kraju prezentuje nurt w architekturze nazwany „retrowersją”. Pod tym pojęciem kryje się szereg działań przywracających zniszczonym miastom ich historyczną strukturę, przy użyciu współczesnych środków architektonicznych.

Charakterystykę zabytków uzupełniają specjalistyczne mapy, w tym nr 19 przedstawiająca najważniejsze obiekty o znaczeniu ponadregionalnym, z których znaczna część znajduje się na terenie Elbląga oraz nr 20, wskazująca nasycenie terenu całego województwa obiektami zabytkowymi.

W części omawiającej realizację miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w tabeli nr 15 znajdziemy wykaz inwestycji celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym z zakresu gospodarki wodnej, ochrony środowiska i krajobrazu. W punktach 3. i 13. umieszczono inwestycje związane z utrzymaniem, rozwojem oraz modernizacją dróg wodnych, w tym Kanału Elbląskiego na odcinkach: Jezioro Drużno-Miłomłyn, Miłomłyn-Zelewo, Miłomłyn-Ostróda-Stare Jabłonki. Natomiast w punkcie 18. jest mowa o powstaniu małej infrastruktury turystycznej na terenie ścieżki edukacyjnej „Ptasi Raj” na terenie Parku Krajobrazowego Wysoczyzny Elbląskiej,

w ramach ochrony cennych zasobów przyrodniczych na terenie parków krajobrazowych Pomorza, Kujaw oraz Warmii i Mazur.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego

Aktualny program na lata 2016-2019 powstał z inicjatywy Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego (Uchwała Nr 22/239/15/V Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 kwietnia 2015 r.). Jego opracowanie powierzono Departamentowi Kultury i Edukacji Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego przy współdziałaniu Zespołu do spraw opracowania projektu „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2016-2019” (Uchwała Nr 30/312/15/V Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 9 czerwca 2015 r.).

Program na lata 2016-2019 stanowi kolejną edycję wcześniejszego „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2012-2015” (Uchwała Nr III/240/11 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 28 grudnia 2011 r.) oraz pierwszego „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2008-2011” (opracowanego przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Olsztynie, obecnie Oddział Terenowy Narodowego Instytutu Dziedzictwa Oddział w Olsztynie).

Program określa cele i kierunki działań, według których powinien być realizowany. Kierunki te dotyczą całego województwa warmińsko-mazurskiego jako regionu administracyjnego. Dokument prezentuje uwarunkowania formalno-prawne ochrony dziedzictwa, charakteryzuje zasoby dziedzictwa kulturowego na terenie województwa oraz wynikającą z nich ocenę zasobu, ponadto przedstawia cele i kierunki działań w opiece nad zabytkami.

Trzeba przyznać, iż na tle całego województwa, zagadnienia związane konkretnie z miastem Elblągiem, przedstawione zostały nieco marginalnie. Dotyczy to głównie rozdziału poświęconego charakterystyce zasobów dziedzictwa kulturowego województwa.

Wprawdzie Elbląg został wymieniony wśród miast o średniowiecznej genezie (rozdział 4.1.) lecz nie wskazano, iż był to najstarszy ośrodek miejski założony przez Krzyżaków na tym terenie już w 1. połowie XIII w., podczas gdy inne miasta lokowano zwykle w XIV w. Ponadto jako miasto hanzeatyckie na prawie lubeckim wyróżniał się typem układu przestrzennego, charakterystycznym dla tych kupieckich miast nadbałtyckich. Także dynamiczny rozwój miasta w okresie Republiki Weimarskiej nie doczekał się najmniejszej wzmianki.

W rozdziale 4.2. prezentującym zabytki architektury i budownictwa, przy omawianiu budownictwa sakralnego w punkcie 4.2.1., nie wspomniano o żadnej z licznych cennych świątyniach średniowiecznych Elbląga, wymieniając jedynie, w grupie obiektów drewnianych, kościół przeniesiony z Kaczynosu na Żuławach.

Żaden obiekt elbląski nie znalazł się w grupie dworów i rezydencji, a nieliczne zostały wymienione wśród obiektów użyteczności publicznej (ratusz?, poczta, sąd, szpital). Nie wspomniano o tak licznych obiektach szkolnych, zwłaszcza o realizacjach z okresu modernizmu.

Najwięcej uwagi poświęcono Kanałowi Elbląskiemu, o którym jest mowa także w pozostałych rozdziałach opracowania, omawiających ocenę stanu zasobu oraz ochronę dziedzictwa kulturowego. Zabytek ten wskazany

został w mocnych stronach analizy SWOT jako wyróżnik regionu, a także jako oznakowany szlak turystyczny. Wśród celów programu, w punkcie 7 opisującym praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego, wymieniono także jedynie Kanał Elbląski, widząc w nim gotowy produkt turystyczny promujący województwo.

5.UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Miasta Elbląg.

Obecnie obowiązujące opracowanie zostało przyjęte w dniu 26 października 2006 r. Uchwałą Rady Miasta w Elblągu nr XXXIII/825/2006 (Synteza uwarunkowań, załącznik nr 1), następnie zmienionego Uchwałą Rady Miasta w Elblągu nr XXV/580/2010 (Ustalenia kierunków zagospodarowania przestrzennego, załącznik nr 2a). Kolejna uchwała o zmianie Studium nr XIX/392/2016 z 16 października 2016 r. dotyczyła tylko jednostek struktury lokalnej (D2-57LMU).

Synteza uwarunkowań w rozdziale 1.4. zawiera uwarunkowania kulturowo-historyczne Elbląga (s.38). Przedstawiono tam najważniejsze **elementy krajobrazu kulturowego miasta**, zaznaczone także na dołączonej mapie nr 24. Należą do nich:

- **historyczne obszary miasta z zachowanym układem urbanistycznym i częściowo zabudową**

1. Stare Miasto
2. Wyspa Spichrzów
3. Nowe Miasto
4. Przedmieście Północne
5. Rejon Placu Słowiańskiego
6. Dzielnica Osiek

- **historyczne zespoły zabudowy**

1. Zespół w obrębie ul. Armii Krajowej, Pocztovej, Królewieckiej i Winnej
2. Zespół wytyczony przez ul. Grunwaldzką, Bema, Żeromskiego i Mickiewicza
3. Zespół zawarty między ul. Grota Roweckiego, 12 Lutego i Słoneczną
4. Zespół położony między ul. Modlińską, Gdyńska, Szucha i Piłsudskiego
5. Osiedle Rakowo wyznaczone ul. Fałata, Jana Pawła II, Beniowskiego, Pionierska, Cichą i Żeglarską
6. Osiedle Kopernika
7. Osiedle Zatorze
8. Osiedle Zawodzie

- **zespół hydrotechniczny rzeki Kumieli**

- **historyczne ciągi komunikacyjne (wnętrza przestrzenne)**

1. ul. Artyleryjska
2. ul. Bema (Grobla św. Jerzego)
3. ul. Browarna
4. ul. Grunwaldzka

5. ul. Kolejowa i Sadowa
6. ul. Królewiecka
7. ul. 1 Maja
8. ul. Robotnicza

- **zespoły budowlane**

1. Zespól kościoła bł. Doroty, ul. Rawska 16 a
2. Zespoły dworsko-parkowe:
 - ul. Chrobrego 10
 - ul. Częstochowska 5
 - ul. Marymoncka 5
 - ul. Poświatowskiej 1
 - ul. Witkiewicza 7
 - ul. Witkiewicza 8
 - ul. Witkiewicza 31
3. Zespól koszar piechoty między ul. Pułaskiego, Okrężną i Saperów
4. Zespól koszar przy ul. Królewieckiej
5. Zespól fabryki lokomotyw F. Schichaua przy ul. Grunwaldzkiej
6. Zespól budynków przy ul. Dąbrowskiego

- **Zespoły zieleni**

1. Park Bażantarnia
2. Park Planty (Casino Garten)
3. Park Modrzewie
4. Park Kajki

- **Cmentarze historyczne**

Z 17 cmentarzy historycznych obecnie zachowały się głównie przykościelne, dwa przy ul. Agrykola oraz ewangelickie przy ul. Bema i Sadowej. W miejscu pozostałych urządzono tereny z zielenią komponowaną – w formie parków i skwerów.

Cmentarze

1. Ul. Agrykola (3)
2. Przy kościele p.w. Bożego Ciała, ul. Robotnicza
3. Przy klasztorze dominikanów, ul. Kuśnierska
4. Ewangelicki, ul. Bema
5. Ewangelicki, ul. Sadowa
6. Przy kościele p.w. św. Wojciecha, ul. Podgórna
7. Przy kościele p.w. św. Piotra i Pawła, ul. Obrońców Pokoju

Tereny zielone w miejscu historycznych cmentarzy

1. Żydowski, ul. Browarna
2. Ewangelicki, ul. 3 Maja
3. Mennonicko-ewangelicki, ul. Traugutta
4. Katolicki św. Mikołaja, ul. Hetmańska
5. Katolicki, ul. Szarych Szeregów
6. Ewangelicki, ul. Szarych Szeregów
7. Wielowyznaniowy, zbieg ul. Robotniczej, Plk. Dąbka

W **Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania z 2010 r.**, pt. *Ustalenia kierunków zagospodarowania przestrzennego* (załącznik nr 2a), w rozdziale 1, przedstawiona została wizja rozwoju przestrzennego miasta Elbląga. Jednym z najważniejszych zadań stała się poprawa wizerunku miasta oraz podnoszenie jego prestiżu w regionie. Szansą na budowę nowego wizerunku, a także na umocnienie lokalnej tożsamości określono rewitalizację zespołu Starego Miasta. Przyjęta formuła **retrowersji**, poprzedzona kompleksowymi badaniami archeologicznymi, zakłada odtworzenie w wieloletnim cyklu, historycznego układu ulic, frontowych linii zabudowy, charakterystycznych dla Elbląga przedproży, dawnej wysokości i szerokości kamienic, przy jednoczesnym zastosowaniu współczesnych rozwiązań funkcjonalnych i materiałowych.

W efekcie tych działań powstaną przestrzenie publiczne nawiązujące do tradycji historycznej. Utworzą zarówno brakujące dotąd reprezentacyjne centrum kulturowo-turystyczne, zlokalizowane w obrębie Starego Rynku, jak również szeroko założony rekreacyjny obszar, obejmujący teren bulwarów nad rzeką Elbląg.

Działania na Starym Mieście staną się punktem wyjściowym do rewitalizacji sąsiadujących z nim historycznych dzielnic takich jak Wyspa Spichrzów, Osiek, czy wschodnia i północna część Śródmieścia. Proces rewitalizacji należy rozumieć jako kompleksowe rozwiązanie w ramach jednego programu problemów społecznych mieszkańców starych dzielnic, problemów technicznych polegających na ich lepszym wyposażeniu oraz wymianie zdegradowanej zabudowy.

W rozdziale omawiającym syntezę ustaleń (pkt 6) przedstawiono podział miasta na obszary, na których obowiązują zróżnicowane zasady polityki przestrzennej, zamieszczone w załączniku 3a. Jako wyznaczniki wskazano m.in.:

- zachowanie walorów kulturowych zabudowy istniejącej
- zachowanie kompleksów i szpalerów zieleni wysokiej
- zachowanie historycznego układu drożnego oraz w miarę możliwości historycznych podziałów terenów,
- zachowanie istniejącego krajobrazu kulturowego – ochrona wnętrza krajobrazowych przed nową

zabudową i zielenią,

Ponadto wskazano konieczność ograniczenia nowej zabudowy do niezbędnego minimum, związanego z funkcjonowaniem istniejącej struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz ustalono obszary, na których wyklucza się realizację zabudowy ze względu na ochronę krajobrazu.

Do obszarów, na których ustalono obowiązek stosowania wymienionych zasad, należą również wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej A, B i K (6.3., rys. 8, rozdz.7).

I. Strefa „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmująca obszary i obiekty wpisane do rejestru zabytków, o zachowanej strukturze przestrzennej lub budowlanej. Obowiązuje w niej priorytet ochrony konserwatorskiej, także w sporządzanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszelka działalność inwestycyjna, w tym zmiana lub korekta przebiegu ulic oraz ich geometrii, prace budowlane, jak również przebudowy, remonty, adaptacje, zmiana funkcji, materiałów budowlanych, czy podziały nieruchomości oraz znajdujących się w obszarze strefy, wymagają **pozwolenia elbląskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie.**

II. Strefa „B” ochrony konserwatorskiej obejmująca obszary o stosunkowo dobrze zachowanych elementach struktur historycznej przestrzeni, gdzie ochrona zachowanych walorów oraz prawidłowy dalszy sposób zagospodarowywanie pozwolą przywrócić zatarte wartości przestrzenne, architektoniczne i przyrodnicze.

Strefa „B” ochrony konserwatorskiej obejmuje :

1. Zespoły urbanistyczno – architektoniczne:

Wyspa Spichrzów, Przedmieście Północne, rejon Placu Słowiańskiego, Osiedle Osiek

2. Zespoły zabudowy zawarte w ramach ulic:

- Grunwaldzkiej, J. Bema, S. Żeromskiego i A. Mickiewicza

- Grota Roweckiego, 12 Lutego, Słoneczną i Kosynierów Gdyńskich

- Osiedle Zatorze

- Modlińską, Gdyńską, Szucha, Szczecińską

- Osiedle Metalowców

- Bartniczej, Winnickiej, Iławskiej i Sosnowej

- Topolowej i Robotniczej

- Grochowskiej, Freta i Radomskie;

- Wspólnej i Kościuszki

- Lotniczej

- niwę siedliskową w Próchniku

3. Pierzeje uliczne: ul. Gen. J. Bema, ul. Browarna, ul. Grunwaldzka, ul. Królewiecka, ul. 1 Maja, ul. Dolna, ul. Wodna, ul. Obrońców Pokoju, ul. Zacisze, ul. Komeńskiego ul. Kwiatowa, ul. Jaśminowa, ul. Traugutta, ul. Górnosłaska.

4. Zespoły architektoniczne:

– elewatory zbożowe przy ul. Portowej,

– zespół budynków szkolnych przy ul. Bema i Komeńskiego,

– zespół budynków stacyjnych przy ul. Lotniczej,

– budynki magazynowe przy ul. Dąbrowskiego,

– zespół koszar piechoty przy ul. Saperów,

– zespół koszar przy ul. Królewieckiej,

- zespół budynków fabryki lokomotyw F. Schichaua
 - zespół dawnej stoczni F. Schichaua
 - zespół budynków przy ul. J. Dąbrowskiego
 - rejon dworca kolejowego
5. Zespoły zieleni:
- park „Planty”
 - kanał Kumieli.
6. Cmentarze:
- ul. Agrykola - cmentarz katolicki
 - ul. Agrykola - cmentarz ewangelicki, ob. katolicki
 - ul. Agrykola - cmentarz menonicki, ob. katolicki
 - ul. Browarna - cmentarz żydowski
 - ul. 3-Maja - cmentarz ewangelicki
 - ul. Obrońców Pokoju - d. cmentarz ewangelicki
 - ul. Robotnicza - cmentarz wielowyznaniowy
 - ul. Sadowa - cmentarz protestancki
 - ul. Sadowa - cmentarz ewangelicki
 - ul. Szarych Szeregów - cmentarz ewangelicki
 - ul. Traugutta - cmentarz ewangelicki/menonicki
 - Dąbrowa -Elbląg - d. cmentarz ewangelicki
7. Zespoły dworsko – parkowe: dwór z parkiem przy ul. Pszenicznej 14.

III. Strefa „E” konserwatorskiej ochrony ekspozycji chroniąca widoki sylwety i odbiór wizualny zabytków oraz zespołów zabytkowych. Zabezpiecza także właściwą ekspozycję obszarów objętych strefą „A” ochrony konserwatorskiej. Zostaje wprowadzona dla obiektów indywidualnych i zespołów zabudowy wpisanych do rejestru zabytków w granicach widoczności ograniczonej najbliższą wysoką zabudową. Jej szczegółowe granice należy ustalić w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Dla stref „A”, „B”, „E” obowiązuje chroniący historyczną sylwetę miasta zakaz wznoszenia wysokościowych obiektów inżynierskich, np. kominów, wież, masztów itp.

IV. Strefa „K” konserwatorskiej ochrony krajobrazu wyznaczona dla obszaru naturalnego krajobrazu o istotnych walorach krajobrazowych, stanowiących o tożsamości kulturowej obszaru. Na obszarze tej strefy nie przewiduje się inwestycji kubaturowych, z wyjątkiem ograniczonego zagospodarowania na ogólnodostępne cele rekreacyjne, z uwzględnieniem budowy jednokondygnacyjnych budynków. Obejmuje następujące rejonu:

1. rejon Góry Chrobrego
2. kanał Kumieli

3. wyspę przy kanale przemysłowym
4. zachodnią część ul. Grochowskiej z żuławskimi polderami i śladami szańców
5. rzekę Elbląg z ujściem Fiszewki
6. ujście Kanału Jagiellońskiego

V. Strefa „W” ścisłej ochrony archeologicznej obejmuje obszar objęty ścisłą ochroną archeologiczną. Planowane inwestycje muszą być poprzedzone badaniami archeologicznymi, a wszelka działalność inwestycyjna i remontowa wymaga uzyskania decyzji właściwego organu ochrony zabytków. Obejmuje następujące tereny:

1. Stare Miasto wraz z obszarem dawnego zamku, zespołu poddominikańskiego, rejonem średniowiecznych fortyfikacji miejskich.
2. tereny Wyspy Spichrzów,
3. grodzisko w Bielanych Wielkich w obrębie którego obowiązuje całkowity zakaz wszelkich inwestycji.

VI. Strefa „OW” obserwacji archeologicznej obowiązuje na obszarach posiadających udokumentowane warstwy kulturowe i na obszarach nierozpoznanych pod względem archeologicznym, ale o potencjalnie istniejących warstwach kulturowych. Obejmuje stanowiska archeologiczne:

1. cmentarzysko kultury wielbarskiej, na terenie ogródków działkowych, na wsch. od ul. Moniuszki,
2. osadę pruską z wczesnego średniowiecza (stanowisko częściowo zniszczone),
3. osadę pruską z wczesnego średniowiecza, stanowisko zlokalizowane pomiędzy ul. Spacerową a rzeką Kumielą, na wysokim, płn. brzegu rzeki,
4. osadę pruską z wczesnego średniowiecza, stanowisko położone jest w wąwozie rzeczki Kumieli, nieco na płn. od miejsca gdzie ul. Królewiecka przechodzi nad rzeczką,
5. Elbląg Modrzewinę - cmentarzysko pruskie z wczesnego średniowiecza,
6. Modrzewinę Północ - osadę wczesnośredniowieczną,
7. Elbląg Modrzewinę Południe - osadę wielbarską,
8. lokacyjne Nowe Miasto,
9. Elbląg Zajazd - cmentarzysko kultury pomorskiej, dawna piaśnica, obecnie dzięki wysypisko śmieci,

5.2. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej zostały zawarte w obowiązujących planach zagospodarowania przestrzennego obejmujących wyznaczone fragmenty miasta. Wszystkie te plany zawierają wprowadzane etapami zmiany i zostały przyjęte uchwałami Rady Miejskiej w Elblągu, stanowiąc prawo miejscowe.

1. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu pętli tramwajowej przy ulicy Ogólnej w Elblągu oraz rejonu skrzyżowania ulicy Pułkownika Stanisława Dąbka i ulicy Ogólnej w Elblągu.

UCHWAŁA NR VII/74/2015 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 28 maja 2015 r.

2. Zmiana miejscowego plan zagospodarowania przestrzennego terenu skrzyżowania ulic Mazurskiej oraz Odrodzenia w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXVII/764/2013 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 30 grudnia 2013 r.

3. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego rejonu Elbląg-Zdrój w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXII/582/2013 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 11 marca 2013 r.

4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego fragmentu nabrzeża Starego Miasta w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVII/432/2012 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 18 września 2012 r.

5. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w południowym fragmencie ulicy Fryderyka Chopina – zmiany fragmentu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego osiedla Kopernika w Elblągu

UCHWAŁA NR XIX/504/2012 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 27 listopada 2012 r.

6. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego kwartału zabudowy między ulicami: Trybunalską, Ratuszową i 12 Lutego – zmiany fragmentu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru Śródmieście - Północ w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVII/434/2012 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 18 września 2012 r.

7. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu przemysłowego w rejonie rzeki Elbląg oraz ulicy Elektrycznej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVII/430/2012 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 18 września 2012 r.

8. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy zawartej między ulicami Niska, Browarna i Dolna – zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Dzielnicy Przemysłowej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XIII/355/2012 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 27 marca 2012 r.

9. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Kępa Północna – Centrum.

UCHWAŁA NR XXXI/726/2010 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 4 LISTOPADA 2010r.

10. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Dzielnicy Przemysłowej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XX / 424 / 2009 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 19.03.2009 r.

11. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego osiedla Dąbrowa część II.

UCHWAŁA NR IX / 239 / 11 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 27.10.2011r.

12. Zmiana fragmentów miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Starego Miasta w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXIX / 637 / 2010 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 24 czerwca 2010 r.

13. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu „Osiek V” w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXX/701/2010 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 16 września 2010 r.

14. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego rejonu skrzyżowania ulic Królewieckiej i Marymonckiej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXVIII/602/2010 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 22 kwietnia 2010 r.

15. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru otoczenia Placu Kazimierza Jagiellończyka w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXVI/581/2010 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 21 stycznia 2010 r.

16. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu OSIEK – JUNAKÓW w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXIV/529/2009 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 19.11.2009r.

17. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Rubno Wielkie w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVI/340/2008 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 11 września 2008 r.

18. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Śródmieście – Północ w Elblągu.

UCHWAŁA NR XIX/393/2008 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 18 grudnia 2008 r.

19. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla Truso-Zachód w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXII/480/2009 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 25.06.2009r.

20. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego rejonu ulic Łęczyckiej i Sadowej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXXIII / 823 / 2006 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 26.10.2006 r.

21. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla Na Stoku – Zachód w Elblągu

UCHWAŁA NR XXVII/678/2005 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 29 grudnia 2005 r.

22. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego rejonu skrzyżowania ulic Mazurskiej i Odrodzenia w Elblągu

UCHWAŁA NR XXII / 508 / 2005 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 14 kwietnia 2005 roku

24. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Dzielnicy Przemysłowej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXXI / 809 / 2006 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 7.09.2006 r.

25. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego wzdłuż ulicy Grochowskiej w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXVIII / 701 / 2006 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 16.02.2006 r

26. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego osiedla Krasny Las w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXI/486/2005 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 17 lutego 2005 r.

27. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dzielnicy mieszkaniowej Modrzewina-Północ” w Elblągu.

UCHWAŁA NR IX / 177 / 2003 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU Z DNIA 04 WRZEŚNIA 2003 ROKU

28. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Osiedla Marynarzy w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVII/394/2004 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 9 września 2004 r.

29. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu OSIEK IV w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVIII/412/2004 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 28.10.2004 r.

30. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu OSIEK III w Elblągu.

UCHWAŁA NR XVIII/411/2004 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 28.10.2004 r.

31. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla terenu OSIEK I w Elblągu.

UCHWAŁA NR XX/465/2004 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 30.12.2004 r.

32. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego rejonu ulicy Lotniczej w Elblągu.

UCHWAŁA Nr IV/63/03 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 27 lutego 2003r.

33. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów przewidzianych pod lokalizację obiektów handlowych położonych przy ul. Żeromskiego w Elblągu

Uchwała Nr XXVII/ 876/ 2001 Rady Miejskiej w Elblągu z dnia 20.12.2001r.

34. Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów przewidzianych pod lokalizację obiektów handlowych położonych przy ul. Żeromskiego w Elblągu

UCHWAŁA NR XV/309/2008 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 26 czerwca 2008r.

35. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Doliny rzeki Kumieli w Elblągu

UCHWAŁA NR XXVIII/700/2006 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 16.02.2006r.

36. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego REJONU MIASTECZKA SZKOLNEGO w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXIX/971/2002 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 20.06.2002R.

35. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego rejonu ulic Bema i Sadowej.

UCHWAŁA NR XXVI / 878 / 2001 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 20.XII.2001

36. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu przyległego do Al. Grunwaldzkiej na odcinku od ul. St. Żeromskiego do ul. A. Grottgera

UCHWAŁA NR XXIX/970/2002 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 20.06.2002

37. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu dzielnicy Próchnik w Elblągu.

UCHWAŁA RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU Nr VIII/129/2003 z dnia 26.06.2003r.

38. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego rejonu dworców, zawartego między al. Grunwaldzką , ul. Lotniczą i terenami kolejowymi stacji Elbląg.

UCHWAŁA NR XX/635/20001 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU Z DNIA 22.02.20001

39. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu dla części dzielnicy Zatorze w rejonie lotniska w mieście Elblągu.

UCHWAŁA NR IV/66/2003 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU Z DNIA 27 LUTEGO 2003 R.

40. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenu „Śródmieście – Wschód” w Elblągu.

UCHWAŁA NR X/200/2003 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU Z DNIA 23.10.2003 ROKU

41. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru CENTRUM w Elblągu

UCHWAŁA NR VIII/128/2003 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU Z DNIA 26.06.2003

42. Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego osiedla „Kopernika” w Elblągu.

UCHWAŁA RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU NR IX/259/99 Z DNIA 26.08.1999 r.

43. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Nowego Miasta.

UCHWAŁA NR XXVII / 679 / 2005 RADY MIEJSKIEJ w ELBLĄGU z dnia 29 grudnia 2005 r.

44. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obszaru Starego Miasta w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXIX/525/97 Rady Miejskiej w Elblągu z dnia 27 listopada 1997 r.

45. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Wyspy Spichrzów w Elblągu.

UCHWAŁA NR XXXIV/690/98 RADY MIEJSKIEJ W ELBLĄGU z dnia 18 czerwca 1998 r.

5.3 Strategia rozwoju miasta Elbląga

Elbląg, mimo zniszczeń powojennych osiągnął znaczny rozwój w wielu dziedzinach. W interesującym nas temacie niniejszego opracowania w dziale dotyczącym przestrzeni, a więc także zabudowy, określono brak centrum, które integrowałoby społeczeństwo. Systematycznie aspiruje do tego Stare Miasto. Przedwojenne dzielnice po roku 1945 r. były zaniedbywane, m.in. z powodu skoncentrowania się na nowych osiedlach mieszkaniowych, dla których budowano nową infrastrukturę techniczną kosztem modernizacji istniejącej. Również skomplikowana struktura własnościowa (lokatorzy komunalni w prywatnych kamienicach) nie była zachętą do inwestowania i kamienice śródmiejskie „przegrywały” z osiedlami spółdzielczymi. Standard mieszkań w kamienicach nie dorównywał mieszkaniom w nowych blokach i ludzie bardziej zamożni oraz zaradni opuszczali śródmieście. Ww. czynniki wpłynęły na kryzys tkanki śródmiejskiej. Strefa śródmiejska Elbląga jest szczególnie predysponowana do prowadzenia rewitalizacji, z uwagi na koncentrację problemów społecznych i techniczno-materialnych. Śródmieście jest elementem tożsamości miasta, nośnikiem historycznej ciągłości. Przeciwdziałanie degradacji tych obszarów jest zadaniem warunkującym utrzymanie roli i pozycji miasta w konkurencyjnym otoczeniu. Rewitalizacja to pojęcie odnoszące się do kompleksowych, podejmowanych w szczególności w dzielnicach starych i na obszarach wybranych, akcji wiążących działania remontowe, modernizacji zabudowy i przestrzeni publicznych, czy rewaloryzacji zabytków z działaniami zmierzającymi do ożywienia społeczno-gospodarczego.

5.4. Program ochrony środowiska miasta Elbląga

Program ochrony środowiska miasta Elbląga do roku 2020, z uwzględnieniem perspektywy na lata 2021-2025, został przyjęty uchwałą nr XX/412/2016 w dniu 24 listopada przez Radę Miejską w Elblągu.

Na podstawie analizy stanu środowiska i stanu wyposażenia w infrastrukturę ochrony środowiska miasta, w Programie dokonano analizy czynników wewnętrznych i zewnętrznych mających wpływ na dalsze planowanie strategii miasta w zakresie ochrony środowiska.

Na podstawie diagnozy stanu środowiska miasta oraz analizy SWOT zostały sformułowane główne problemy oraz zagrożenia środowiska w mieście.

Cele i kierunki interwencji Programu oraz działania zmierzające do poprawy stanu środowiska zostały wskazane w ramach poszczególnych obszarów interwencji:

- ochrona klimatu i jakości powietrza;
- zagrożenie hałasem;
- pola elektromagnetyczne;
- gospodarowanie wodami;
- gospodarka wodno-ściekowa;
- zasoby geologiczne;
- gleby;
- gospodarka odpadami i zapobieganie powstawaniu odpadów;
- zasoby przyrodnicze;

– zagrożenie poważnymi awariami.

Poza głównymi obszarami interwencji w strategii ochrony środowiska uwzględniono również zagadnienia horyzontalne takie, jak działania edukacyjne, czy monitoring środowiska.

Program zawiera harmonogram rzeczowo-finansowy działań planowanych do realizacji w latach 2016-2025: zadań własnych samorządu oraz zadań monitorowanych i realizowanych przez instytucje odpowiedzialne za realizację polityki w zakresie ochrony środowiska oraz zasobów przyrodniczych z terenu miasta.

W Programie zostały wskazane główne źródła finansowania planowanych zadań.

W dokumencie przedstawiono proces realizacji Programu, na który składają się następujące elementy:

- współpraca z interesariuszami/uczestnikami programu;
- opracowanie treści programu;
- wdrażanie i zarządzanie - instrumenty zarządzania;
- monitorowanie, w tym monitoring środowiska;
- okresowa sprawozdawczość;
- ewaluacja;
- aktualizacja.

Program będzie wdrażany przy udziale wielu partnerów, wśród których należy wymienić: Urząd Miejski w Elblągu, instytucje z zakresu ochrony środowiska i zasobów przyrody, instytucje kontrolujące, zarząd dróg, zakłady przemysłowe i podmioty gospodarcze, mieszkańcy, jednostki oświatowe i inne.

Kontrola i monitoring realizacji celów i zadań dokumentu obejmuje określenie stopnia wykonania działań:

- określenie stopnia realizacji przyjętych celów;
- ocenę rozbieżności pomiędzy przyjętymi celami i działaniami a ich wykonaniem;
- analizę przyczyn rozbieżności.

Ocena stopnia wdrażania Programu dokonywana będzie z częstotliwością co dwa lata na podstawie sprawozdań, których podstawą jest monitoring odzwierciedlający stan środowiska naturalnego oraz stan infrastruktury technicznej. Organ wykonawczy miasta będzie sporządzać co 2 lata raporty z wykonania Programu, które zostaną przedstawione Radzie Miejskiej.

6. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I ZASOBU DZIEDZICTWA

6.1. Zarys historii miasta

Teren położony na pograniczu Żuław Wiślanych i Wysoczyzny Elbląskiej to przez całe wczesne średniowiecze obszar niezwykle bogaty osadniczo. Od V w. zamieszkiwały ten rejon plemiona pruskie, odnotowano także ślady bytności wikingów, a przede wszystkim istniało legendarne Truso, opisane przez anglosaskiego podróżnika Wulfstana w IX w. Lokalizację tej osady portowo-rzemieślniczej, jednej z większych nad Bałtykiem na wsch. brzegu Jeziora Drużno, w pobliżu miejscowości Janów Pomorski, potwierdziły badania archeologiczne prowadzone przez kolejne sezony od 1983 r.

W XIII w., trwała na tych ziemiach intensywna akcja misyjna prowadzona początkowo przez klasztory cystersów i dominikanów, a następnie rycerski zakon NMP. W 1237 r. dwa krzyżackie statki dotarły do Zalewu Wiślanego, aby przy ujściu rzeki Elbląg wznieść pierwszą warownię. Po jej zniszczeniu przez Prusów, kolejną zbudowano już na prawym brzegu rzeki. Jak wykazały ostatnie badania archeologiczne (sezon 2012 i 2013 r.) przeprowadzone na terenie dziedzińca zamkowego, wbrew wcześniejszym opiniom, była to konstrukcja drewniana, której najstarsze fragmenty zostały wydatowane na lata 1245-1248. Budowla położona w rejonie obecnej ul. Wapiennej, składała się z zamku głównego i podzamczy, otoczonych fosą, dodatkowo chroniona była ziemnym wałem obronnym.

Przy warowni stopniowo rozrosło się miasto, które w dniu 10 kwietnia 1246 r. otrzymało od wielkiego mistrza Heinricha von Hohenlohe przywilej lokacyjny, nadający miastu prawo lubeckie, z pewnymi ograniczeniami prawnymi lecz ze znacznymi nadaniami ziemskimi zarówno w rejonie Żuław, jak i Wysoczyzny.

Pod względem kompozycyjnym Elbląg uzyskał w miarę regularny plan czworoboku zbliżonego do trapezu, rozciągającego się między dwoma strumieniami wpadającymi do rzeki Elbląg (Kumielą i nieistniejącym Hundebeke). Główną oś kompozycyjną wytyczała ul. Stary Rynek, szersza od pozostałych, poprowadzona na osi pn.- pd., równoległe do rzeki. Dzieliła obszar na dwie części o zróżnicowanej szerokości, pocięte siecią ulic poprowadzonych na osi wsch.-zach., prostopadle do rzeki, wyznaczających regularne kwartały zabudowy. Tym samym powstał układ przestrzenny typu grzebieniewego, wzorowany zapewne na wcześniejszym takim rozwiązaniu w Lubece, skąd przybyła znaczna ilość osadników. Tego rodzaju układy urbanistyczne były wówczas dosyć charakterystyczne dla miast lokowanych nad akwenami, otwartymi komunikacyjnie na nabrzeża, gdzie skupiał się ruch przeładunkowo-handlowy, stanowiący podstawę ich bytu.

Początkowo miasto otaczał z trzech stron wał drewniano-ziemny, również drewniana była także najstarsza zabudowa mieszkalna. Rozpoczęto także budowę obiektów ceglanych, przede wszystkim zamku oraz świątyń: kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja, posadowionego w centrum miasta, zespołu klasztoru dominikanów z kościołem p.w. NMP w północnej części oraz zespołu szpitala i kościoła p.w. św. Ducha, zlokalizowanego w południowej części.

Wielki pożar miasta w 1288 r. strawił większość drewnianych obiektów. Konieczność odbudowy spowodowała ożywiony ruch budowlany, a także korekty urbanistyczne w miejskim układzie przestrzennym. W efekcie działania prowadzone w 1. połowie XIV w. ukształtowały miasto w formie zachowanej tylko z niewielkimi zmianami aż do XVIII w.

Już pod koniec XIII stulecia przystąpiono do budowy kamienno-ceglanych murów miejskich, położonych w linii dawnych wałów obronnych, a po przesunięciu w 1326 r. granicy zach. w kierunku rzeki; już w 2 połowie XIV w. wzniesiono także odcinek zachodni. Mur wysoki na 9 m wznosił 8 baszt i 9 bram położonych u wylotu głównych ulic, a południowy fragment łączył się z zespołem zamku krzyżackiego. Warownia już także ceglana rozrosła się do założenia z zamkiem głównym, zlokalizowanym w pobliżu obecnej ul. Wapiennej, otoczonym od stron północnej, południowej i zachodniej trzema podzamczami. Do 1309 r. zamek elbląski stanowił centrum zarządzania państwa zakonnego, był siedzibą pruskiego mistrza krajowego i miejscem zebrań kapituły.

Tymczasem na terenie miasta powstało reprezentacyjne centrum przy ul. Stary Rynek, między ul. Rzeźniczą a Kowalską ulokowano główne budowle miejskie: ratusz i sukienice. Natomiast przy kościele parafialnym p.w. św. Mikołaja powstał plac z budami kramarskimi i ławami chlebowymi oraz rzeźnickimi. Zwiększyła się liczba działek budowlanych, na których pojawiły się kamienice murowane i w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą; wzrosła też znacznie liczba mieszkańców.

Napływ osadników był następstwem ożywionego handlu i rozwoju portu, który do połowy XIV w. stał się głównym ośrodkiem przeładunkowym w państwie zakonnym. Sprzyjało temu dogodne położenie w pobliżu najważniejszego szlaku hanzeatyckiego, ale również przy szlakach prowadzących przez południowy Bałtyk oraz w dół Wisły na Ruś. Zapleczem portu od początku XIV w. stała się Wyspa Spichrzów, czyli tereny na zachodnim brzegu rzeki Elbląg, pierwotnie zajęte przez ogrody miejskie, potem place składowe stopniowo zabudowywane magazynami. Łączył wyspę z miastem Most Długi, wzmiankowany już w 1332 r., od 1414 r. zwany Mostem Kogi, następnie Mostem Wysokim.

Rozwijały się także przedmieścia położone za murami. Na wschód od miasta już w 1310 r. wzniesiono kościół p.w. św. Jakuba, filię parafialnego p.w. św. Mikołaja. W jego sąsiedztwie, od 1319 r. funkcjonował szpital p.w. św. Elżbiety, z kaplicą. Na terenach północnych znajdował się szpital dla trędowatych z kaplicą p.w. św. Jerzego, a po jej spaleniu powstał w tym miejscu kościół p.w. Bożego Ciała.

W 1347 r. na wschodnich terenach przedmiejskich założono Nowe Miasto Elbląg, lokowane przez Zakon także na prawie lubeckim. Otrzymało prostokątny plan o dłuższej osi wsch.-zach., z kwadratowym rynkiem w centrum oraz regularnym układem prostokątnych kwartałów w części zachodniej i kwadratowych we wschodniej. Po środku rynku wzniesiono kościół parafialny p.w. Trzech Króli (1340 r.), w partii zachodniej ratusz (1356 r.) oraz ławy chlebowe, a we wschodniej budynek szkoły (1355 r.). Nowe Miasto otaczała fosa, a także przypuszczalnie drewniana palisada. Do wnętrza prowadziły cztery bramy, a w północnej części znajdowała się Baszta Miejska.

Koniec XIV w. i początek następnego okazał się mniej korzystny dla rozwoju miasta. Najpierw przyszedł kryzys handlu morskiego spowodowany szybkim wzrostem znaczenia Gdańska, a następnie wojna polsko-krzyżacka. W ramach przygotowań do tej ostatniej wzmocniono miejskie fortyfikacje wprowadzając w latach 1410-1437 od strony północnej oraz wschodniej drugi ciąg murów obronnych. Mury wzmocniono dwiema bramami (Kowalską i Targową) oraz 9 cylindrycznymi basztami. Ponadto obszar miasta od 1417 r. został podzielony pod względem obronności na cztery kwartały, za które odpowiadali wyznaczeni mieszkańcy.

Niepowodzenia wojenne zakonu spowodowały utworzenie w 1440 r. tzw. Związku Pruskiego, a także wspólnego wystąpienia rycerstwa i mieszczan przeciwko Zakonowi. Symbolem tych działań stało się zburzenie zakonnego zamku w Elblągu w 1454 r. Drugi pokój toruński podpisany w 1466 r. przyniósł włączenie Prus Królewskich, a w tym i Elbląga do Rzeczypospolitej Polskiej.

Król Kazimierz Jagiellończyk nie tylko potwierdził prawa i przywileje miasta ale powiększył znacznie obszar posiadłości, wynagradzając tym samym aktywny udział Elbląga w zakończonej wojnie. Jednak dopiero koniec XVI w. przyniósł miastu wzrost obrotów handlowych i prawdziwy dobrobyt. Z pewnością przyczyniły się do tego korzystne warunki zachęcające do osiedlania przybyszów. Pojawiła się wówczas w Elblągu angielska Kompania Wschodnia, której kantor handlowy otwarto na Starym Mieście. Wkrótce zamieszkało tu sporo

Anglików i Szkotów z powodzeniem handlujących przede wszystkim suknem. Otrzymawszy w 1605 r. od króla zatwierdzenie stałej rezydencji, stali się solą w oku kupcom gdańskim. Zatargi z Gdańskiem i korzystny rozwój elbląsko-angielskich obrotów doprowadziły nawet do wystąpienia Elbląga ze związku Hanzy.

Ponieważ w 1. połowie XVI w. nastąpił wpływ reformacji na życie miasta, także w 1572 r. gmina menonitów otrzymała prawo osiedlenia, zajmowania się rzemiosłem, a w 1590 r. także pozwolenie na zorganizowanie domu modlitwy, który urządzono w manierystycznej kamienicy przy ul. Garbary 12 (przetwał do 1900 r.). W kościele dominikanów osiadła gmina protestancka, a klasztor przejęło miasto. Gmina kalwińska miała swój zbor przy ul. Św. Ducha, polski kościół reformowany mieścił się w kościele św. Ducha. Czasowo reformacji przejęli również kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, szybko jednak odzyskany przez katolików.

Na obszarze miasta uporządkowano tereny zamkowe, przeznaczając jeden z budynków podzamcza na klasztor brygidek. W 1521 r. , gdy konwent opuścił miasto, w obiekcie znalazło siedzibę gimnazjum miejskie, w 1599 r. , już w nowej siedzibie, podniesione do rangi Gimnazjum Akademickiego

Wiecznym problemem miasta było odpowiednie utrzymanie zbyt płytkiego toru wodnego wiodącego z portu na Zalew Wiślany i dalej na Bałtyk, co decydowało o ruchu większych statków, a zatem o obrotach handlowych. Pod tym względem Elbląg coraz bardziej przegrywał z konkurencyjnym Gdańskiem.

Także obronność miasta wymagała nowych inwestycji, zwłaszcza że w 2. połowie XVI w. po wprowadzeniu ciężkiej broni palnej, nastąpiła zasadnicza zmiana w sposobie prowadzenia działań wojennych. Według projektu miejskiego budowniczego Heinricha Holtzapfela powstawał od 1554 r. nowy system bastionowy złożony z trzech bastionów w pd.- zach., pn.- zach. i pd.- wsch. narożnikach Starego Miasta. Kontynuował dzieło Tymoteusz Jost, który wzmocnił zewnętrzną Bramę Kowalską, rozbierając kościół p.w. św. Jakuba.

Na początku XVII w. ufortyfikowano także Wyspę Spichrzów, a około 1614 r. powstał drugi most zwany Mostem Żuławskim, a później Niskim, łączący ją z miastem. Także Nowe Miasto i przedmieścia uzyskały nowe obwałowania.

W tym czasie znacznie rozwinęły się przedmieścia. Na Przedmieściu Północnym zabudowa objęła tereny dawnej winnicy i ogrodów oraz obszar za kościołem p.w. Bożego Ciała, przy obecnej ul. Robotniczej i odchodzącej od niej Browarnej. Teren położony wzdłuż rzeki zajmowała stocznia i warsztaty rzemieślnicze. Prowadząca na pn. - wsch. Grobla Złodziejska (ob. ul. Królewiecka) była zabudowana aż do Góry Szubienicznej (tzw. Górka w okolicy ul. Nowowiejskiej), w końcu XVI w. wytyczono obecną ul. Słoneczną. Po rozebraniu kościoła św. Jakuba pojawiły się domy przy Grobli Młyńskiej (ob. ul. 1 Maja) podążającej od Bramy Kowalskiej, stanowiącej główny trakt Przedmieścia Wschodniego, łączącego się dalej na wschodzie z Wewnętrzną Groblą św. Jerzego (ul. Grobla św. Jerzego) i Wewnętrzną Groblą św. Jerzego (ul. J. Bema).

Podczas pierwszej wojny szwedzkiej Elbląg otworzył bez oporu bramy najeźdźcom, co poczytano za zdradę, której konsekwencją była decyzja sejmu o przeniesieniu kantoru angielskiego do Gdańska. Podczas okupacji szwedzkiej przystąpiono do unowocześnienia systemu obronnego, którego projekt przygotował w 1635 r. Henryk Thome. W rezultacie prac zakończonych w latach 80-tych XVII w. powstał podwójny system obronny obejmujący całe miasto z przedmieściami. Stare i Nowe Miasto otrzymały rozwiązania nowowłoskie, a przedmieścia typu staroholenderskiego. Tworzyły je 12 bastionów, 4 półbastiony oraz wał ziemny i fosy.

W następstwie obu wojen szwedzkich, czasowemu zastawieniu miasta elektorowi brandenburskiemu, a także wojen północnej oraz siedmioletniej, Elbląg był w nienajlepszej kondycji finansowej. Do tego dochodziły ciągle problemy z torem wodnym wpływającym na prace portu, spadek obrotów handlowych i presja pobliskiego Gdańska.

Rozbiory zaczęły się dla Elbląga już we wrześniu 1772 r. Po wkroczeniu wojsk pruskich zniesiono dotychczasowe prawo lubeckie, na którym opierał się ustrój samorządowy. Wprowadzono administrację pruską, z burmistrzem podporządkowanym urzędowi państwowemu, jakim była dla tego obszaru Kamera Zachodniopruska w Kwidzynie. W 1818 r. ustanowiono w Elblągu siedzibę powiatu Prowincji Prusy Zachodnie, następnie w latach 1824-1878 Prowincji Prusy, a od 1878 do 1919 r. ponownie Prusy Zachodnie.

Jednak początkowy okres, do czasu zajęcia Gdańska, był pomyślny gospodarczo dla miasta, wówczas głównego portu. Przełożyło się to na liczne miejskie inwestycje. Przede wszystkim nastąpiła rozbiorcza średniowiecznych murów obronnych, a następnie fortyfikacji z czasów wojen szwedzkich. Na wschód od Starego Miasta, przed Bramą Kowalską, w miejscu zniwelowanej fosy, wytyczono obszerny plac (od 1818 r. Friedrich-Wilhelm Platz, ob. Plac Słowiański), wokół którego powstało nowe centrum Elbląga. W pierzei południowej wzniesiono w 1775 r. budynek odwachu, a po spaleniu w 1777 r. ratusza staromiejskiego (od uderzenia pioruna w wieżę kościoła p.w. św. Mikołaja), również nowy ratusz. Od strony zach. w 1831 r. wybudowano siedzibę poczty, a na wysokości ob. ul. Rycerskiej pojawił się gmach teatru miejskiego (1845 r.)

W miejscu zasypanych umocnień urządzono tereny zielone m.in. Wielki Ogród (Grosse Lustgarten) oraz Ogrody Resury Obywatelskiej i Mieszczkańskiej, z fontanną, muszlą koncertową i zachowaną do dzisiaj grota (ob. Park Planty).

Rozbiorcza fortyfikacja umożliwiła włączenie do obszaru miasta dawnych terenów przedmiejskich. Powstały wówczas nowe dzielnice, w tym Osiek leżący na południe od dawnych terenów zamkowych, wzdłuż Grobli Malborskiej. Już w połowie XVIII w. wytyczono tam, wpisana w linię fortyfikacji, sieć ulic odchodzących na wsch. i zach. od Grobli, a po niwelacji terenu przedłużono je na tzw. Staromiejskie Błonia.

W 1801 r. August Abbeg, radca handlowy i dawny konsul królewski w Rosji, nabył ziemię na granicy z Wysoczyzną Elbląską, w miejscu dawnego zajazdu Stolza, zwanym Vogelsang (Bażantarnia). Wzniósł tam dwór z parkiem, zabudowania gospodarcze, a także cegielnię dla potrzeb tej inwestycji. Wkrótce stanął tam dom Bractwa Kurkowego, a w 1882 r. Rada Miasta Elbląga wykupiła całość od spadkobierców, tworząc w 1913 r. kolejny miejski park. Wybudowano nowe mostki, oznakowano trasy piesze oraz powstały tak charakterystyczne budowle jak muszla koncertowa, tzw. parasol, a w okolicach jeziora Rusałka stanęła drewniana wieża widokowa, zwana Wieżą Bismarcka, ufundowana przez Hermanna Schrötera, właściciela mleczarni (rozebrana tuż po wojnie).

Wzrosła znacznie ilość mieszkańców co spowodowało, że intensywnie rozwijały się przedmieścia. Na północy, teren dawnych ogrodów zajęły rozmieszczone dosyć nieregularne domy robotnicze (ob. osiedle Zawada). Także na terenach wschodnich, czyli w okolicach Grobli Młyńskiej i Grobli św. Jerzego pojawiła się intensywna zabudowa mieszkalna.

Początek XIX w. przyniósł kryzys po wojnach napoleońskich, który spowodował upadek handlu, a w konsekwencji coraz mniejsze znaczenie portu, zwłaszcza po przejściu Gdańska przez Prusy. Natomiast coraz potężniejszą gałęzią gospodarki stawał się przemysł. Początkowo był to przemysł przetwórczy rolno-spożywczy, typu olejarnie, mydlarnie itp. ; w 1837 r. powstała pierwsza cukrownia. Jednak stopniowo najważniejszą gałęzią stał się przemysł stoczniowy. Najbardziej znany przemysłowiec elbląski to Ferdynand Schichau, który w 1837 r. po ukończeniu elbląskiej Szkoły Przemysłowej i berlińskiej Gewerbe – Akademie, otworzył warsztat mechaniczny przy ulicy Wałowej 10, zaczynając od produkcji maszyn parowych. W 1855 r. zajął się przemysłem stoczniowym, wznosząc stopniowo kompleks stoczniowy, położony na północ od Starego Miasta, przy ul. Stoczniowej, który rozrósł się do kilkudziesięciu budynków produkcyjnych i dwóch biurowców.

W latach od 1869 do 1912 przy ob. ul. Grunwaldzkiej, w rejonie dworca kolejowego, otworzył także fabrykę lokomotyw składającą się z trzech hali i biurowca, utrzymanych w stylistyce historyzującej.

Innym znanym przedsiębiorcą był Franz Komnick, wytwarzający początkowo maszyny rolnicze przy ul. Dojazdowej, obecnie Fabrycznej (tzw. hala Zamechu). Na początku XX w. przystąpił do produkcji samochodów w halach przy ul. Lotniczej, które dzisiaj służą jako sale wykładowe Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.

Działalność fabryki cygar zapoczątkował w 1872 r. berliński handlarz Jean Kolhlmeck, a następnie rozwinęli Bernhard Loeser i Karl Wolff, wznosząc w 1883 r. zespół budynków fabrycznych przy ul. Królewieckiej.

Ponadto w 1880 r. otwarto browar Angielskie Źródła (EnglischBrunnen) na miejscu działającego od 1872 r. zakładu Towarzystwa Akcyjnego, w 1889 r. mleczarnię Hermanna Schroettera, fabrykę wyrobów blaszanych i emaliowanych Adolfa Neufeldta, w 1892 r. rzeźnię i inne, pomniejsze zakłady.

Największym wsparciem dla rozwoju przemysłu było włączenie Elbląga do państwowej sieci kolei wschodniopruskiej, kiedy w 1852 r. otwarto linię kolejową, a miasto otrzymało budynek dworca. Już pod koniec XIX w. prywatni inwestorzy uruchomili odcinek Kolei Nadzalewowej Elbląg - Frombork., która w 1900 r. została połączona z koleją państwową.

Transportowi przemysłowemu miała także służyć kolejna inwestycja, zaprojektowana już w 1825 r., której budowa rozpoczęła się w 1848 r. Właśnie wtedy Georg Jacob Steenke, przystąpił do realizacji swojego projektu, wykonanego na zlecenie Fryderyka Wilhelma II. Celem inwestycji było połączenie szlakiem żeglownym Prus Wschodnich z Bałtykiem. Kanał uruchomiony do żeglugi towarowej 28 października 1861, pełnił ważną rolę gospodarczą przyczyniając się do rozwoju pojezierzy Ostródzkiego i Iławskiego i ich komunikacji z portami w Gdańsku i Elblągu. Przewożono głównie płody rolne i drewno. Rozwój transportu kolejowego, a później samochodowego wpłynął na zmniejszenie przewozów towarowych na kanale i już w latach 30. XX wieku był on wykorzystywany głównie przez turystów.

Już w 1. połowie XIX w. miasto rozwinęło ożywioną działalność oświatową. Od 1828 działało, zasłużone dla rozwoju miasta, Towarzystwo Przemysłowe (Elbinger Gewerbe-Vereins), prowadzące m.in. Szkołę Przemysłową, której absolwentem był Ferdynand Schichau. W 1837 r. powstało Reformowane Gimnazjum Realne, jako wyższa szkoła miejska. Początkowo miała siedzibę przy ul. Wodnej 31, potem nabyto dla celów

szkolnych budynki po Fabryce Tytoniu Jebensa przy ul. Wapiennej. W 1912 r. zbudowano gmach o historyzującej formie architektury (Urząd Miasta), a szkoła otrzymała imię Heinricha von Plauena.

Elbląskie władze miejskie podjęły także decyzję o utworzeniu w mieście pierwszej publicznej szkoły średniej dla dziewcząt, na bazie jednej z istniejących już prywatnych szkół. W 1852 r. władze miejskie przejęły tę szkołę i nadały jej charakter szkoły publicznej, otwierając w 1875 r. nowy gmach przy ul. Pocztowej 2, jako szkołę Cesarzowej Augusty Wiktorii.

Od 1865 r. rozpoczęło działalność Muzeum Miejskie, założone przez profesora Bruno Ehrlicha, z siedzibą w dwóch kamienicach przy ul. Św. Ducha 3 i 4. Natomiast w 1873 r. powstało Towarzystwo Starożytności, którym od 1884 r. kierował profesor Robert Dorr. Członkowie Towarzystwa zajmowali się badaniami historycznymi oraz archeologicznymi Elbląga.

Na podstawie edyktu z 1812 r. na terenie Elbląga mogli osiedlać się Żydzi, co w latach wcześniejszych było zabronione. W tym samym roku powstał cmentarz żydowski przy ul. Browarnej. Początkowo modlitwy odbywały się w jednym z domów prywatnych, a w 1824 r. wzniesiono synagogę z mykwą przy obecnej ul. Chmurnej.

Pod koniec XIX i na początku XX w. na terenie miasta powstało szereg nowych obiektów publicznych, utrzymanych przede wszystkim w charakterze neostylowym, głównie neoklasycyzmu i neorenesansu. Jeszcze w 1894 r. ukończono monumentalną bryłę nowego ratusza, powstałego na miejscu poprzedniego przy obecnym Placu Słowiańskim. W pierwszej dekadzie XX w. pojawiły się budynki banku (Deutsche Reichsbank) przy ul. 1 Maja 16, szkoły (Trusoschule) przy ul. Mickiewicza 41, nowy gmach sądu okręgowego, zespół szpitala miejskiego przy ul. Żeromskiego, czy budynek zakładu dla głuchoniemych przy ul. Królewieckiej 106. Obok tradycyjnej architektury historyzującej realizowano także nowoczesne wówczas kamienice nawiązujące do form secesyjnych, z których zachowały się nieliczne przykłady przy ul. Królewieckiej 38, ul. Powstańców Warszawy 9, czy ostatnio zrekonstruowanej przy ul. Związku Jaszczurczego 14.

W 1895 r. Elbląg doczekał się komunikacji miejskiej, pierwsze tramwaje elektryczne były prywatną linią o długości 3,88 km, upaństwowioną w 1922 r.

Przed I wojną światową pojawił się w Elblągu batalion 148 Pułku Piechoty, obejmując w Elblągu nowy garnizon. Zespół tzw. Koszar Gdańskich piechoty powstał w 1912 r. pomiędzy ulicami: K. Pułaskiego i Saperów.

Po zakończeniu pierwszej wojny Elbląg znalazł się w obrębie prowincji Prusy Wschodnie Republiki Weimarskiej. Dzięki dotacjom rządowym m.in. tzw. pomocy dla wschodu miasto rozwinęło się dynamicznie, włączając w obręb miejski znaczne obszary wiejskie. Na pozyskanych terenach powstały liczne socjalne osiedla mieszkaniowe, prezentujące regularny układ przestrzenny i architekturę o powtarzalnych formach, stanowiącą połączenie umiarkowanego modernizmu z historyzującym detalem. Do najlepszych rozwiązań należało osiedle urządzone przez Elbląską Strzeżbę Budowlaną (Elbinger Heimstätten), na Przedmieściu Królewieckim, czyli obecnie Osiedle Rakowo. Wielorodzinne, piętrowe domy, skupione wokół rozległego parku obecnie nazwanego imieniem Michała Kajki, ze stawami i ogrodem różanym, nawiązywały do popularnej w tym czasie idei miasta-ogrodu. Innym przykładem tej samej fundacji było osiedle Kopernika, w którym znalazły się budynki wolnostojące, najczęściej dwurodzinne, otoczone obszernymi ogrodami. Kolejne osiedle powstało na Zatorzu.

Dla uboższej części mieszkańców wzniesiono w latach dwudziestych i trzydziestych tzw. kolonie mieszkalne w rejonie ul. Modlińskiej, Gdyńskiej i Szucha, stanowiące dziś część Osiedla Zakrzewo. Zabudowa składała się z wolnostojących, dwurodzinnych domków parterowych, położonych na obszernych działkach ogrodowych.

W latach trzydziestych XX wieku Elbląg stał się jednym z większych miast garnizonowych w III Rzeszy. Pojawiły się wojskowe osiedla mieszkaniowe, przy ul. Komeńskiego oddano do użytku nowoczesny szpital wojskowy. Natomiast na południe od Dworca Głównego urządzono lotnisko liczące 90 ha powierzchni.

W 1935 r. powstał zespół koszar II batalionu 21 pułku artylerii, przy ul. Królewieckiej, z zabudową pierzejową zlokalizowaną z obu stron ulicy, rozbudowanym zapleczem i osiedlami mieszkaniowymi.

Dla potrzeb wojska ale także dla mieszkańców, w 1934 r. zbudowano odkryty basen rekreacyjny przy ul. Spacerowej w pobliżu rzeczki Kumieli. Należał długo do największych i najstarszych tego typu obiektów w Europie. Terenem rekreacyjnym stała się w tym czasie także Gęsia Góra, obecnie wzgórze Chrobrego. Urządzono tam w 1937 r. pomnik ofiar I wojny światowej, w formie mauzoleum, otwartego półkolistymi arkadami na cztery strony świata, z symbolicznym posagiem żołnierza w centrum. Po wojnie pomnik rozebrano, gdy urządzono tam tor saneczkowy, obecnie dotrwał jedynie betonowy krąg, a miejsce zostało ostatnio uporządkowane.

Koniec lat dwudziestych i lata trzydzieste XX w. to czas gdy powstały na terenie miasta liczne gmachy publiczne prezentujące formy modernistyczne. Był to modernizm umiarkowany, wywodzący się głównie z kręgu ekspresjonizmu ceglanego, operującego dosyć wyważoną formą i licowanymi cegłą elewacjami o fakturze z geometryczną dekoracją. Powstały wówczas obiekty administracyjne takie jak nie istniejące już nowe skrzydła ratusza czy wprawdzie zachowany lecz kompletnie dziś przebudowany gmach prezydium policji (Hotel Arbitr)). Jednak najciekawszymi realizacjami okazały się budynki szkolne. Zarówno monumentalne jak realizacja przy obecnej ul. Agrykola, zaprojektowana jako dominanta dzielnicy, czy szkoła zawodowa gospodarstwa domowego dla dziewcząt (Madchenberufsschule) przy ul. Królewieckiej, a także Akademia Pedagogiczna przy ul. Komeńskiego, z osiedlem dla wykładowców przy ul. Saperów i Prusa.

Znacznie mniejszą popularnością cieszyły się formy modernistyczne wśród obiektów mieszkalnych, lecz zdarzały się zarówno kamienice (ul. Grunwaldzka 31), osiedla (ul. Komeńskiego, Saperów), czy indywidualne domy, w tym najciekawszy przy ul. Trybunalskiej 17.

Wydarzenia kończące II wojnę światową stanowiły także kres funkcjonowania miasta w wielowiekowym kształcie. Praktycznie zniknęła zabudowa Starego i Nowego Miasta, ale także Wyspy Spichrzów. Zachowały się pojedyncze obiekty, także zrujnowane. Ocalał kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, zespół szpitala św. Ducha, kompleks dominikański, kościół menonitów, Brama Targowa, budynek gimnazjum i pojedyncze kamienice. Najmniej ucierpiały przedmieścia, zwłaszcza bardziej oddalone rejony ul. Królewieckiej, Bema czy Robotniczej. Stosunkowo niewielkie straty dotknęły wielkie zakłady przemysłowe, szybko ogołoczone przez zwycięską armię z wszelkich urządzeń. Dawne centrum miasta stało się magazynem cegły dla odbudowywanych większych miast, zwłaszcza Gdańska i Warszawy. Po wielkich odgruzowaniach teren Starego Miasta stał się miejskim zieleńcem z kościołem poddominikańskim w części pn., kościołem św. Mikołaja w centrum i zespołem św. Ducha przy jedynej historycznej ulicy z dawnymi kamienicami, nazwanej Wigilijną. Na obszar Nowego Miasta wprowadzono

nową zabudowę wielorodzinną nie nawiązującą do dawnego rozplanowania. Centrum miasta skupiło się na dwóch placach: Słowiańskim z budynkiem poczty i Jedności Narodu z budynkiem sądu, nową siedzibą urzędu miasta w dawnym gimnazjum realnym oraz łączącej je ul. 1 Maja. Dopiero w latach 60-tych powstała nowoczesna arteria ul. Tysiąclecia z pierwszymi wieżowcami, a u zbiegu ul. Robotniczej i Nowej 10 Lutego, na terenie tzw. Górki, urządzono obszerny Plac Kazimierza Jagiellończyka z dominantą Domu Kultury.

Od 1961 r. w zrujnowanym kościele poddominikańskim powstało miejsce promujące sztukę współczesną czyli Galeria EL. Działalność skupionych tam artystów, przy wsparciu Zakładów Mechanicznych „Zamech” oraz warszawskiego środowiska artystycznego, przyniosła wydarzenie dzięki któremu Elbląg zapisał się na kartach awangardowej sztuki współczesnej jako organizator I Biennale Form Przestrzennych.

Kolejne lata poświęcone na prowadzone etapami prace konserwatorskie w budynkach zabytkowych, pozwoliły na otwarcie w zespole św. Ducha Biblioteki Elbląskiej, a w dawnym gimnazjum Muzeum Elbląskiego.

Korzystne zmiany przysły z ustanowieniem w Elblągu stolicy województwa w 1975 r. Wkrótce ruszyły szeroko zakrojone prace archeologiczne, poprzedzające działania projektowe na obszarze Starego Miasta. Od 1982 r. rozpoczęto wprowadzanie zabudowy w konwencji tzw. retrowersji, czyli z zachowaniem pierwotnej siatki ulic oraz parcelacji, zrekonstruowaniem wybranych obiektów, a także wznoszeniem nowej zabudowy, nawiązującej współczesnymi formami do charakteru historycznych kamienic. Dotychczas powstało ponad 200 takich realizacji, a następne są już planowane. Tym samym miasto wzbogaciło się o centrum kulturalne na Starym Mieście, a symbolicznym przywróceniem funkcji publicznej tego obszaru stała się budowa ratusza w miejscu średniowiecznego poprzednika.

6.2 Prezentacja krajobrazu kulturowego miasta Elbląga

Elbląg położony jest na styku Wysoczyzny Elbląskiej i Żuław Wiślanych (mikroregion Żuław Elbląskie), w zlewisku Zalewu Wiślanego tj. w dorzeczu rzeki Elbląg,

- w dorzeczu cieków wpływających bezpośrednio do Zalewu Wiślanego,

- w dorzeczu rzeki Nogat oraz częściowo w strefie nadmorskiej (dotyczy części żuławskiej tj. wzdłuż i na zachód od rzeki Elbląg).

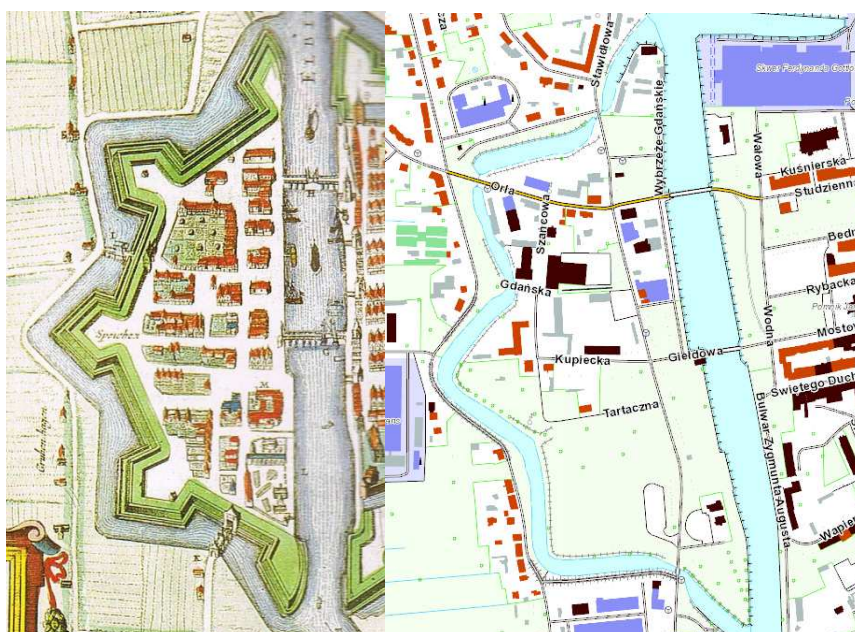
Wschodnia, północno-wschodnia i północna część miasta położona jest w Parku Krajobrazowym Wysoczyzny Elbląskiej wraz otuliną. Natomiast północna i wschodnia część miasta znajduje się w Obszarze Chronionego Krajobrazu Wysoczyzny Elbląskiej.

Historyczne i kulturowe wartości miasta to przede wszystkim:

- historyczne obszary i zespoły urbanistyczne
- historyczne ciągi komunikacyjne • historyczne zespoły zabudowy
- historyczne zespoły zieleni i cmentarze.

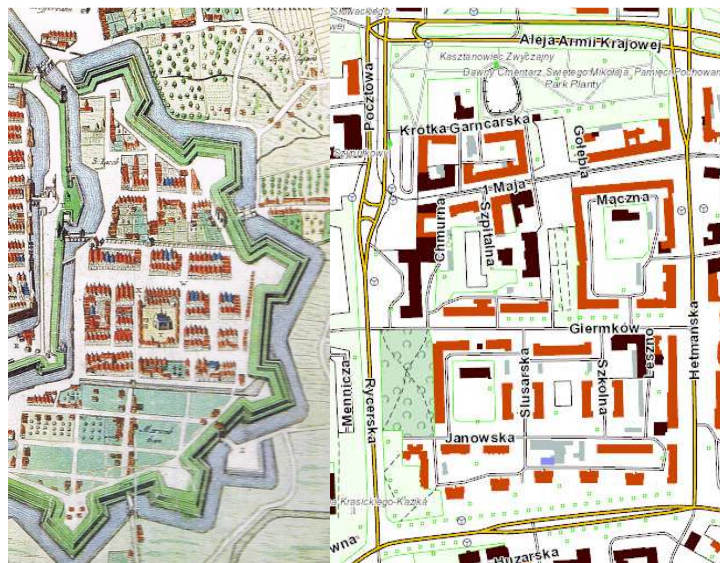
Wprowadzona po wielkim pożarze w 1288 r. korekta urbanistyczna trwająca do połowy XIV w. ukształtowała przestrzeń miejską, zachowaną następnie bez większych zmian do 2. połowy XVIII w. Koniec tego stulecia związany był z rozbiórką niepotrzebnych już fortyfikacji, otwarciem miejskiej przestrzeni i powiązaniem jej z przedmieściami. Działania II wojny zrujnowały ten stan, zabudowa Starego Miasta przestała praktycznie istnieć. Cały obszar na długie lata stał się miejskim zieleńcem z ocalałymi pojedynczymi obiektami, głównie bryłami średniowiecznych kościołów, fragmentem zabudowy ul. Wigilijnej oraz części podzamcza z gimnazjum miejskim. Dopiero na początku lat osiemdziesiątych XX w., po szeroko zakrojonych pracach archeologicznych, przywrócono historyczny układ ulic, podział parcelacyjny, a także stopniowo zabudowę na zasadzie retrowersji, czyli wprowadzenie współczesnej wersji kamienic, przy rekonstrukcji kilku wybranych, najcenniejszych obiektów.

Wyspa Spichrzów, 1642 r.

Na zachód od Starego Miasta, za rzeką, funkcjonuje także od połowy XIII w. **Wyspa Spichrzów**, stanowiąca początkowo składowe, a następnie portowe zaplecze miasta, z siecią ulic i zabudową mieszkalną, a przede wszystkim magazynową. Od 2. połowy XVI w. powiązana ze Starym Miastem mostami zwodzonymi, zasadniczy kształt przestrzenny uzyskała po założeniu fosi nowożytnych fortyfikacji ukończonych w 1626 r. Zabudowa Wyspy Spichrzów została zupełnie zniszczona podczas ostatniej wojny, obecnie po wynikach konkursu architektonicznego przeprowadzonego w 2013 r., ma szansę na uzyskanie nowej tożsamości.

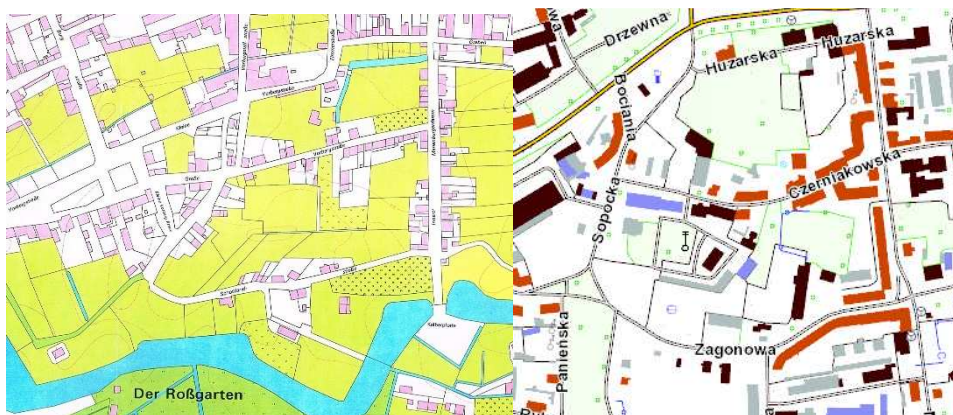
Nowe Miasto, 1642 r.

Nowe Miasto ulokowane na wschód od Starego Miasta w 1347 r., otrzymało regularny układ szachownicowy ulic rozmieszczony wokół prostokątnego rynku, z kościołem parafialnym p.w. Trzech Króli. W XVII w. otoczone zostało fortyfikacjami powiązаны z układem obronnym Starego Miasta i przedmieść. W XIX w. zyskało status faktycznego centrum miasta. Skupiało wokół obszernego placu najważniejsze budynki publiczne, w tym nowy ratusz, teatr, pocztę, a już w XX w. gmach prezydium policji. Kompletnie zniszczone w 1945 r., następnie nowo zabudowane bez nawiązania do historycznego układu ulic, z wyjątkiem ul. Giermków.

Natomiast tereny położone pomiędzy obecnymi ulicami: Grunwaldzką, J. Bema i A. Mickiewicza to dawne pola, ogrody i place składowe Nowego Miasta. Obszar stopniowo został zabudowany od poł. XIX w., zwłaszcza po doprowadzeniu w 1853 r. linii kolejowej oraz wzniesieniu dworca. W jego rejonie powstały zakłady przemysłowe: mleczarnia, rzeźnia miejska oraz fabryka lokomotyw Schichaua.

Osiek, 1839 r.

Osiek to historyczna osada zamkowa położona na południe od terenu zamkowego. Znana od końca XIV w., a zabudowana po połowie XVIII w., gdy straciły znaczenie dawne fortyfikacje ziemne. Nowe budynki powstawały głównie na wsch. od Grobli Malborskiej, czyli obecnie ul. Malborskiej. Odchodzące od niej ulice (Huzarska,

banków i budynki mieszkalne. Na terenie dawnej fosy powstał teren zielony (Lustgarten), ciąg ogrodów założono także w miejscu fosy północnej (Ogrody Resursy Obywatelskiej i Mieszczańskiej).

Po 1945 r. zachował się jedynie budynek poczty, a także Wielki Ogród i Ogrody Resursy, z dawną grotą oraz tzw. ślimakiem (Park Planty).

Obszar Elbląga najbardziej powiększył się w 1916 r., gdy przyłączono znaczne tereny wiejskie. Wówczas przez całe lata 20-te i 30-te XX w. powstawały na obrzeżach nowoczesne dzielnice mieszkaniowe, o średnim standardzie i powtarzalnej formie budynków zarówno wielo- jak i jednorodzinnych.

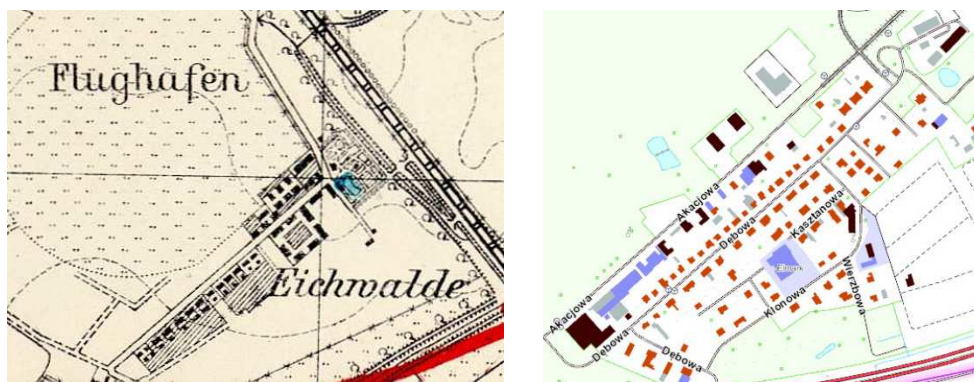
Osiedle Elbląskiej Strzechy Budowlanej, 1937 r.

Z tego czasu pochodzą osiedla budowane przez Elbląską Strzechę Budowlaną (ElbingerHeimstätten). Między ulicami Pionierską, Fałata i plk. Dąbka powstało **osiedle Rakowo**. Nawiązywało do nowoczesnej wówczas idei miasta-ogrodu, wzniesione wokół parku im. Kajki, rozciągającym się wzdłuż strumienia z basenami oraz z dwoma ogrodami różanymi, wokół których rozplanowano kameralną, wielorodzinną zabudowę. Już w późnych latach 30-tych ukończono powiązane z nim Osiedle Marynarzy, złożone z jednorodzinnych budynków skupionych wokół obszernego, zielonego placu.

Podobne założenie przyjęto w realizacji **osiedla Kopernika**, w którym dwurodzinne, parterowe domy rozmieszczono pośród ogrodów.

Zatorze, osiedle przy lotnisku, 1927 r.

Z kolei w pd. części miasta pomiędzy obecnymi ul. Malborską i Skrzydłą powstało w tym czasie **Osiedle Zatorze**. Jego część zachodnią tworzyły zabudowania wzniesione dla pracowników funkcjonującego od 1915 r. pracowników lotniska (Eichwalde).

Zatorze, osiedle północne, 1937 r.

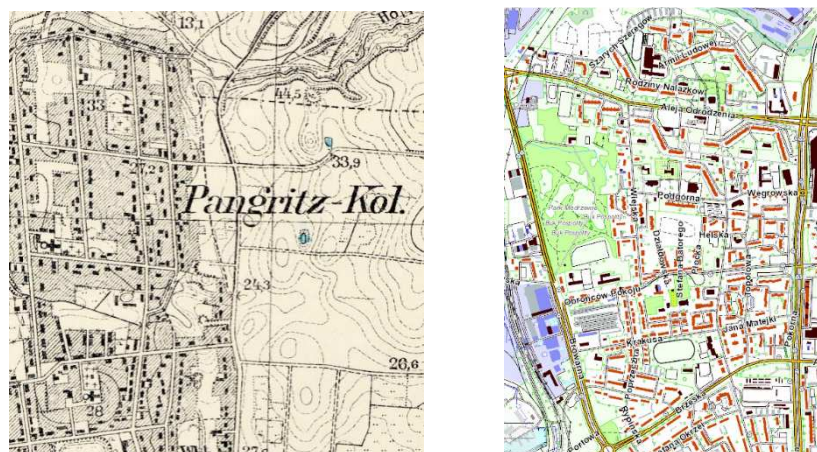
W części wsch. sięgającej do ul. Malborskiej, na regularnej osnowie ulic powstały dwa zespoły wielorodzinnych domów mieszkalnych, tworzących parterową zabudowę o powtarzalnej formie, zachowaną bez większych zmian do czasów dzisiejszych. Północny zespół, posadowiony bezpośrednio przy torach, tworzą wolnostojące domy jednorodzinne, a południowy z niewielkim placem centralnym wyznaczają pierzejowo rozlokowane budynki szeregowe. W 1992 r. przestrzeń placu zdominowała była kościół p.w. Trójcy Świętej, przeniesiona z Nowej Cerkwi i rozbudowana.

Osiedle m. ul. Szucha i Pomorską, 1937 r.

Północne tereny miasta na początku lat trzydziestych XX w. zajęły tzw. kolonie, czyli socjalne osiedle mieszkaniowe przeznaczone dla uboższej części mieszkańców, rozbudowane na terenie obecnego Zakrzewa, pomiędzy ulicami: Modlińską, Konopnickiej, Pomorską oraz Szucha. Regularne kwartały zabudowy z niewielkim, prostokątnym placem w centrum, przeznaczono na parterowe domki jedno- i dwurodzinne, o zbliżonej formie, z dwuspadowym dachem, posadowione w ogrodach. Część tego osiedla zniknęła w latach 80-tych XX w., przy budowie wielorodzinnych bloków z wielkiej płyty.

Kolonia Pangritz, 1927 r.

Także na północy, między obecnymi ul. Browarną i Płk. Dąbka, na terenach wykupionych od miasta, już na początku XIX w. rozwinęła się **kolonia Pangritz**. Wkrótce stanął tu kościół katolicki p.w. św. Wojciecha oraz ewangelicki p.w. św. Pawła. Funkcjonowała także poczta, księgarnia, lekarz, apteka, sklepy, piekarnie i rzeźnik. Rejon ten zamieszkali głównie drobni rzemieślnicy i robotnicy, działała także fabryka papierosów. Kolonia zachowana po 1945 r., w znacznej części została następnie pochłonięta przez nowe budynki osiedla Zawada.

Osiedle Metalowców, 1942 r.

Na terenach północno-zachodnich, między obecną ul. Królowiecką a Parkiem Bażantarnia, wytyczono geometryczną sieć ulic tworzących osiedle nazwane po 1945 r. Osiedlem Metalowców. Zabudowę tworzyły posadowione w ogrodach wolnostojące domki jednorodzinne, o powtarzalnej formie, parterowe, nakryte dachami dwuspadowymi, z wystawką w połąci frontowej.

W panoramie miasta tuż przed pierwszą wojną światową pojawiły się charakterystyczne **zespoły koszarowe**. W 1912 r. ukończono zespół koszar piechoty położonych pomiędzy dzisiejszymi ulicami K. Pułaskiego i Saperów. Składał się z prostokątnego placu ćwiczeń otoczonego regularnie rozmieszczonymi budynkami o historyzującej formie. Do końca lat trzydziestych było 6 już zespołów koszar, w tym przy ul. Łęczyckiej, Mazurskiej i Królowieckiej. Ten ostatni zespół wzniesiony w 1935 r. wyróżniał się modernistyczną formą budynków i rozbudowanym zapleczem (kasyno z kinem, basen, hala sportowa), a także placem ćwiczeń. Koszarom towarzyszyły osiedla mieszkaniowe dla rodzin i obsługi, zgrupowane przy ul. Królowieckiej, Beniowskiego oraz Świerkowej, złożone z charakterystycznych piętrowych bloków, nakrytych dwuspadowymi dachami.

6.3.2 Architektura sakralna

a. Kościoły

Elbląskie kościoły prezentują różnorodne rozwiązania, odzwierciedlające kolejne epoki dziejów miasta. Najciekawsze to świątynie gotyckie, powstałe w czasach kształtowania miejskiej przestrzeni, stanowią przykład najlepszych rozwiązań w skali nie tylko miasta ale całego regionu. Należy do nich kościół parafialny Starego Miasta p.w. św. Mikołaja, zespół szpitalny p.w. św. Ducha, klasztor i kościół dominikanów p.w. NMP, kościół Bożego Ciała na przedmieściu północnym oraz kościół p.w. św. Jerzego. Wspomnieć jeszcze należy o niewielkim kościele p.w. św. Antoniego Padewskiego w Próchniku, obecnie dzielnicy Elbląga, fundacji rajców elbląskich. Do licznej grupy należą także świątynie neogotyckie wzniesione przy końcu XIX lub na początku XX w., często na miejscu wcześniejszych: katolicki św. Wojciecha, św. Pawła, czy kościół mennonicki. Niektóre świątynie zostały zniszczone podczas wojny, pozostały po nich jedynie cmentarze lub kaplice cmentarne, jak kaplica św. Anny. Inne zniknęły już w latach 80-tych XX w., jak to miało miejsce z kościołem NMP Królowej Polski, który ustąpił miejsca nowoczesnej konstrukcji. Z drugiej strony pojawiły się na terenie Elbląga obiekty przeniesione z terenu

Żuław, zrekonstruowane, dzięki czemu do dziś zachowane, takie jak zespół Błogosławionej Doroty przy ul. Rawskiej czy kościół p.w. Świętej Trójcy.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, ul. Mostowa 25

Położony w zach. pierzei ul. Stary Rynek, wznoszony był w kilku etapach. Najstarszy z około. połowy XIII w. obejmował trójnawową, pięcioprzęślową halę z wyższym, dwuprzęsłowym prezbiterium sklepionym krzyżowo-żebrowo. Około 1300 r. dostawiono od strony zach. masywną wieżę. Rozbudowany w 2. połowie XIV w. do formy bazyliki, uzyskał wyższe, trójnawowe prezbiterium przesklepienie gwieździcie oraz także podwyższoną nawę środkową. Ponadto podobnie sklepioną, trójbocznie zamkniętą kaplicę Mariacką od strony pn. W 1. ćwierci XV w. dostawiono zakrystię, około 1400 r. podwyższono nawy boczne, a w 1422 r. rozbudowano elewację zach. do formy trójwieżowej. W końcu XV w. podwyższono nawy boczne i kaplice wbudowane między przypory, do formy halowej. Renesansowy hełm wieży ukończono w 1603 r., a w 1777 r. wieże i sklepienie zostało zniszczone przez pożar. Odbudowa z założeniem drewnianego stropu kolebkowego i jednego dwuspadowego dachu trwała do 1787 r. Nowa wieża z iglicą zostały wykonane dopiero w 1907 r. przez firmę Otto Depmeyer. Po ostatniej wojnie kościół znacznie wypalony, nakryty został w 1950 r. żelbetowym stropodachem. Trzy odrębne dachy dwuspadowe nad nawami założono w 1958 r., remont elewacji wieży przeprowadzono w 1960, a nowy hełm pojawił się w 1965 r. Ostatnia renowacja elewacji miała miejsce w 2010 r., w 2014 r. wnętrze wieży poddano pracom remontowym, a w 2016 r. ukończono malowanie wnętrza świątyni.

Kościół p.w. NMP i klasztor dominikanów, ul. Kuśnierska 6

Zespół zlokalizowany w pn.- zach. części miasta, tuż przy murach obronnych. Dwunawowy, niesymetryczny kościół typu halowego, o dwóch, różnej szerokości nawach i nieco węższym prezbiterium, powstawał stopniowo, od 2. połowy XIII w. Wówczas wzniesiono najstarsze dwuprzęsłowe oratorium, nakryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Pod koniec XIII w. podwyższono oratorium, dobudowując do niego dwunawową halę. W 2. połowie XIV w. podwyższono i poszerzono nawę główną, a po pożarze na początku XVI w. założono późnogotyckie sklepienia sieciowe z motywem ośmioramiennej gwiazdy. Zabudowania klasztorne skupione były wokół czworobocznego wirydarza, od strony pn. znajdował się krużganek, od zach. budynki gospodarcze. Od 1542 r. zespół pozostawał w gestii władz miasta, funkcjonując jako świątynia protestancka. W latach 1817-18 zburzono część budynków klasztornych, a w 1835 r. kościół remontowano dodając neogotycki przedsionek pd., pod koniec XIX w. także kruchtę zachodnią. Ze spalonego częściowo założenia w 1945 r., jedynie kościół został częściowo wyremontowany w latach 1960-62, z przeznaczeniem na galerię sztuki współczesnej, zwaną Galerią EL. Kolejne prace zakończone w 1970 r. przyniosły zadaszenie całości. Natomiast po 2003 r. zaaranżowano wspólnie przestrzeń empory nawy bocznej na działalność wystawienniczą (zbiory Gerarda Kwiatkowskiego).

Kościół szpitalny p.w. Bożego Ciała, ul. Robotnicza 27

Położony za murami obronnymi Starego Miasta, na terenie przedmieścia północnego, został wzniesiony na początku XV w., w miejscu spalonej około 1400 r. drewnianej kaplicy św. Jerzego. Jednonawowy typu salowego, trójprzęsłowy, z wieżą od strony zachodniej. Znany był z unikalnego stalaktytowego sklepienia pozornego, pochodzącego z połowy XVI w. W 1643 r. założono na wieży barokowy hełm, a w 1896 r. dobudowano neogotyckie prezbiterium oraz transept. Po zniszczeniach ostatniej wojny, do 1973 r. pozostawał w ruinie, a po przeprowadzonej adaptacji projektu Andrzeja Macura, stał się w 1976 r. siedzibą Spółdzielczego Domu Kultury "Pegaz". W 1981 r. przywrócono pierwotną formę dachu, obecnie mieści się w obiekcie Diecezjalny Ośrodek Duszpasterstwa oraz Centrum Kultury Chrześcijańskiej.

Kościół p.w. Błogosławionej Doroty z Mątów, ul. Rawska 16 a

Kościół menonitów w Kaczynosie powstał w latach 1705-59, a w 1906 r. został rozbudowany o wieżę frontową. Barokową świątynię wzniesioną w konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą, w 1982 r. przeniesiono na teren Elbląga. Została tu zrekonstruowana w 1986 r. jako dwupoziomowa świątynia katolicka, ze współczesnym

kościółem dolnym. Prezentuje jeden z najciekawszych przykładów żuławskiej architektury sakralnej. Kościół jest orientowany, jednonawowy z prezbiterium zakończonym ścianą prostą, wieżą wbudowaną w korpus od zach., kruchtami od pn. i zach. oraz z zakrystią od strony pd. Elewacje o dekoracyjnym układzie rygli i słupów, z ozdobnie rzeźbionymi zakończeniami belek stropowych. We wnętrzu zachowana polichromia z 1728 r., wykonana przez miejscowych rzemieślników z Kaczynosa i okolic. Tworzy ją 25 płycin o tematyce biblijnej umieszczonych na trójczęściowej emporze oraz 33 płyciny na ścianach bocznych ze scenami starotestamentowymi. Ponadto polichromowany strop wykonany przez Johanna Jacoba i Michaela Schultza w 1770 r., z tematyką Sądu Ostatecznego. Zachowały się także rzeźby, w tym Ukrzyżowanie z 1750 r. oraz przedstawienie Chrystusa Dobrego Pasterza, dzieło Martina Hirschfelda.

Rolę plebanii pełni obecnie dwór Strömerów, zbudowany w 1794 r., przeniesiony z Królewa i zrekonstruowany w 1984 r.

Kościół p.w. Trójcy Świętej, ul. Kielecka 24

W 1989 r. powstała parafia p.w. Trójcy Świętej w Elblągu, na której terenie zrekonstruowano w latach 1989-1992. dawny zbór ewangelicki zbudowany z Nowej Cerkwi. Powstał w 1836 r., a po 1945 r. nieużytkowany,

funkcjonował jako spichlerz. Po przeniesieniu obiekt poddano renowacji, dodając wieżę projektu arch. J. Różańskiego.

Kaplica Zgromadzenia Katarzynek p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, ul. Zamkowa 17

Siostry katarzynki pojawiły się w Elblągu w 1893 r., a poświęcenie kaplicy miało miejsce w 1912 r. Jako jedyna świątynia przetrwała czasy ostatniej wojny bez żadnych zniszczeń. Niewielka, neoromańska budowla o licowanych ceglą elewacjach (z wyjątkiem elewacji pd.), jednonawowa, z półkolistą absydą od strony wsch., nakryta jest dachem dwuspadowym z sygnaturką we wsch. części kalenicy. Obecnie stanowi własność Caritasu w Elblągu.

Kaplica cmentarna, ob. cerkiew p.w. Marii Magdaleny, ul. Sadowa 58

Cerkiew prawosławna p.w. św. Marii Magdaleny w Elblągu mieści się w neogotyckiej, ewangelickiej kaplicy cmentarnej z 1905 r. Zaadaptowana do nowych potrzeb liturgicznych w latach 1949-1965, w 1982 r. została rozbudowana o frontowy przedsionek z kopułą. We wnętrzu znajduje się współczesny ikonostas. Parafianie stanowią w większości kolejne pokolenia ludności przesiedlonej w wyniku Akcji Wisła.

Kościół p.w. Wszystkich Świętych, ul. Agrykola 7

Niewielki neogotycki kościół wzniesiony w końcu XIX w., następnie w latach 1978-82 został rozbudowany o nową część frontową, według projektu Czesława Taraszkiewicza.

Kościół filialny p.w. św. Antoniego Padewskiego w Elblągu-Próchniku

Gotycki kościół z drugiej połowy XIV wieku (ok. 1360 r), .od XV w. pozostający pod patronatem rajców elbląskich, obecnie filialny parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Łęczu. Orientowany, jednonawowy z wydzielonym prezbiterium, przykryty dachem dwuspadowym, z późniejszą prostopadłościenną wieżą.

Kościół p.w. św. Jerzego ul. Bema 10

Niewielki kościół gotycki, o którym po raz pierwszy wzmiankowano w 1340r. Był to kościół szpitalny zbudowany w pobliżu szpitala dla trędowatych, związany z kościołem p.w. Trzech Króli na terenie Nowego Miasta Jednonawowy, przykryty dachem dwuspadowym, z sygnaturką. Fasada z ostrołukowym wejściem, elewacje wzmocnione przyporami, również w narożnikach.

Kościół p.w. św. Wojciecha ul. Wiejska 4

Kościół neogotycki wzniesiony w latach 1901-1902 jako trójnawowa hala z niewielkim prezbiterium, o sklepieniach krzyżowych wspartych na kamiennych kolumnach, z wysoką wieżą od strony zachodniej. Hala przykryta dachem dwuspadowym. Prostopadłościenna, smukła wieża rozczłonkowana ostrołukowymi wnękami oraz powyżej ostrołukowym prześwitami. Szczyt kościoła od wsch. jak i szczyty wieży zdobione sterczynami.

Kościół i szpital p.w. św. Ducha przy ul. Św. Ducha, ob. Biblioteka Elbląska

Kościół jest częścią dawnego zespołu szpitalnego pw. Św. Ducha, który powstał na mocy przywileju lokacyjnego wystawionego przez legata papieskiego, Wilhelma z Modeny 15 lutego 1242 r. Usytuowany został w południowej części Starego Miasta i był przez wieki wielokrotnie przebudowywany. Budowę **szpitala** rozpoczęto w XIII w. Była to sala, podpiwniczona, z gotyckimi, krzyżowymi sklepieniami piwnic (zachowanymi do dziś). Od pd. szpital otoczony był murem, który częściowo zachował się .

W latach 60-tych XVI w., został przejęty przez ewangelików, także i narodowości polskiej i nazywany "kościółem polskim".

W XVII w. zespół został powiększony o nowe, nie zachowane do dnia dzisiejszego piętrowe, szkieletowe budynki mieszkalne, dom szafarza, małą dzwonnice, a także własną remizę strażacką.

W trakcie walk o miasto w 1945 r. zabudowania zespołu szpitalnego i kościoła uległy całkowitemu zniszczeniu. Od 1979r w budynku dawnego kościoła św. Ducha (obecnie sala główna) i budynków dawnego szpitala (połączone ze sobą budynki Wielkiego Domu i Wielkiej Izby na zachód od budynku dawnego kościoła) mieści się Biblioteka Elbląska z cennymi zbiorami.

Kościół p.w. św. Pawła Apostoła ul. Obrońców Pokoju 10

Wybudowany został w latach 1882-83 dla parafii ewangelicko-augsburskiej, po II wojnie znacznie zniszczony, następnie odbudowany przez Zakon Franciszkanów jako kościół katolicki.

Bryła kościoła składa się z korpusu głównego przykrytego dachem dwuspadowym, wieży zwieńczonej dachem podobnym do wiciowego, od strony zach. flankowanej dwoma przedsionkami z dachami trójspadowymi. Forma otworów okiennych jak i arkad wieży, neogotycka, ostrołukowa.

Z dawnego cmentarza przykościelnego pozostała jedynie kaplica przedpogrzebowa.

**Kościół menonitów, ob. polsko-katolicki p.w. Dobrego Pasterza,
ul. Warszawska, róg ul. Orlej**

Wybudowany w 1890r., na planie prostokąta, orientowany z salowym wnętrzem, przykryty dachem dwuspadowym z sygnaturką od frontu. Elewacje ceglane, boczne oszkarpowane z ostrołukowymi oknami. Dekoracja elewacji neogotycka.

Kaplica cmentarna, ob. cerkiew p.w. św. Jana Chrzciciela przy ul. Traugutta

Na terenie obecnego parku lokalizacja obiektów sakralnych sięga średniowiecza. Wznoszono je na tzw. „pruskim cmentarzu” z czasów krzyżackich. Następnie przekazano ją bractwu ubogich. Od pocz. XVII w. protestanci czynili starania o wybudowanie kościoła. Posadowiono go na szczycie wzgórza w latach 1610-11 (19?).

Okoliczne tereny stanowiły cmentarze. Wybudowany kościół św. Anny przynależał do ewangelików. Rozebrano go w latach 50tych XX w. Z dawnego kompleksu pozostała jedynie kaplica cmentarna wzniesiona w 1902r. Obecnie należy do parafii greko-katolickiej.

6.3.3 Cmentarze

Na terenie miasta znane są pozostałości 17 cmentarzy, z których prawie wszystkie posiadają dokumentację konserwatorską w formie kart ewidencyjnych (z wyjątkiem katolickiego cmentarza św. Mikołaja), przechowywanych w siedzibie Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Elblągu.

Najstarsze to cmentarze przy kościołach średniowiecznych (kościół p.w. Bożego Ciała i zespół poddominikański). Nekropolie nowożytne zwykle też należały do parafii, lecz lokowane były już poza murami średniowiecznego miasta (cmentarz katolicki św. Mikołaja obok obecnego więzienia). W XIX w. cmentarze powstawały na przedmieściach, zarówno przy nowych kościołach (katolicki św. Wojciecha, czy ewangelicki przy kościele św. Pawła), jak też zakładane były przez gminy wyznaniowe, głównie ewangelickie, ale także mennonicką czy żydowską. Obecnie większość historycznych cmentarzy jest nieczynna, zwykle zachowały zieleń komponowaną, lecz tylko nieliczne układ mogił i nagrobki (cmentarz ewangelicki róg ul. Bema i Sadowej). Najczęściej funkcjonują jako tereny zielone (cmentarz św. Jana, ul. 3 Maja, cmentarz św. Marii przy ul. Traugutta, cmentarz żydowski przy ul. Browarnej, dwa cmentarze przy ul. Szarych Szeregów). Elbląski cmentarz komunalny czynny od 1945 r., powstał na obszarze 3 historycznych cmentarzy: katolickiego cmentarza św. Mikołaja, cmentarza mennonickiego i ewangelickiego cmentarza św. Anny. Po 1945 r. w części środkowej, obok cmentarza mennonickiego urządzono ponadto cmentarz żołnierzy radzieckich.

W 1996 r. na pięciu dawnych cmentarzach umieszczono tablice informacyjne sporządzone w języku polskim, niemieckim oraz hebrajskim, a w 2000 r. na terenie dawnego cmentarza Gminy Trzech Króli przy ul. Sadowej zostało urządzone lapidarium poświęcone wszystkim mieszkańcom miasta pochowanym przed 1945 r.

Cmentarz św. Mikołaja, obecnie wsch. część cmentarza komunalnego, ul. Agrykola

Cmentarz katolicki związany z kościołem p.w. św. Mikołaja, trzeci z kolei, po przykościelnym i śródmiejskim (ul. Hetmańska), założony w narożniku między ul. Agrykola i Kościuszki, w 2. połowie XIX w. Zachowany układ wysokiej zieleni i nieliczne nagrobki, z których najstarszy pochodzi z 1885 r., ponadto neogotycka brama oraz budynek administracyjny.

Cmentarz mennonicki, obecnie środkowa część cmentarza komunalnego, ul. Agrykola

Założony w końcu XIX w. zachował pierwotny układ z aleją na osi, prowadząca od głównej bramy, szpalery granicznej wysokiej zieleni, a także żeliwne, ażurowe ogrodzenie i bramę z furtką, złożone z ceglanych słupków oraz metalowych, dwuskrzydłowych wrót.

Cmentarz św. Anny, obecnie zach. część cmentarza komunalnego, ul. Agrykola

Cmentarz ewangelicki kościoła p.w. św. Anny, drugi po śródmiejskim, założony w końcu XIX w., w zach. części zespołu cmentarzy, wzdłuż rzeki Kumieli. Zachowała się neogotycka kaplica cmentarna, stanowiąca obecnie część nowego kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Świętych, murowana brama, żeliwne, ażurowe ogrodzenie oraz budynek administracyjny.

Cmentarz żydowski, ul. Browarna

Kirkut został założony w 1812 r., po ostatniej wojnie zachowały się jeszcze relikty macew i niewielki budynek dozorczy. Obecnie to zielony skwer z pozostałościami wysokiej zieleni komponowanej oraz ze współczesną tablicą pamiątkową zawierającą napis „Pamięci Żydów Elbląga”.

Cmentarz przy kościele p.w. św. Pawła, ul. Obrońców Pokoju

Ewangelicki cmentarz przykościelny założony tuż po wzniesieniu świątyni w 1890 r. , otoczony ceglanym murem z bramą od strony północnej. Zachowała się kompozycja wysokiej zieleni, a także neogotycka kaplica pogrzebowa.

Cmentarz Północny, wielowyznaniowy, ul. Robotnicza

Założony w 1909 r. , wielowyznaniowy, zwany cmentarzem biedoty lub północnym. Obecnie zamieniony w skwer, z częściowo zachowaną komponowaną zielenią wysoką.

Cmentarz przy kościele Bożego Ciała, ul. Robotnicza

Założony w 1601 r. , w miejscu wcześniejszego kościoła i szpitala św. Jerzego, wielowyznaniowy. Pod koniec XIX w. przeniesiono na jego teren najcenniejsze, głównie średniowieczne nagrobki. Po wojnie zniwelowany, część terenu zabrana pod budowę drogi. Zachowana wysoka zieleń w formie kolistego nasadzenia. Od 1996 r. na terenie cmentarza znajduje się tablica pamiątkowa.

Cmentarz katolicki św. Mikołaja, ul. Hetmańska, róg gen. Grota-Roweckiego

Katolicki cmentarz św. Mikołaja, założony w XVIII w., po zamknięciu cmentarza przykościelnego, także zamknięty w końcu XIX w., gdy urządzono nowy teren przy ul. Agrykola.

Cmentarze przy ul. Szarych Szeregów

Dawny cmentarz **ewangelicki** św. Pawła (St Paulus Kirchhof) sąsiadujący z cmentarzem **katolickim** św. Wojciecha (St. Adalbertus Kirchhof), usytuowane na wzniesieniu, gdzie obecnie znajduje się plac zabaw (!). Wokół dawnych cmentarzy powstało osiedle mieszkaniowe wielkich bloków (ul. Szarych Szeregów). Cmentarz ewangelicki został założony ok. 1890r. a katolicki nieco później bo ok. 1905r. Nie zachował się najmniejszy ślad układu cmentarzy poza kilkoma wiekowymi drzewami.

Cmentarz Baptystów przy ul. Sadowej

Z dawnego cmentarza (Baptisten Kirchhof) zachowała się jedynie brama, żeliwne ogrodzenie i kaplica używana obecnie jako prawosławna oraz starodrzew. Cmentarz został założony ok. 1910r. podobnie jak pozostałe ewangelickie w dalszej części ul. Sadowej oraz przy skrzyżowaniu ul. Sadowej i ul. Bema.

Cmentarz Trzech Króli przy ul. Sadowej

Na cmentarzu tym (Fridhof der Drei Koenigs Gemeinde) urządzono lapidarium nagrobków pochowanych tam Elblążan. Cmentarz ten został założony ok. 1910r. Na cmentarzu znajduje się nagrobek Franza Komnika zasłużonego dla Elbląga właściciela fabryki samochodów. Również na tym cmentarzu znajduje się grób Emmy i Emila Drange -pradziadków obecnej kanclerz Niemiec Angeli Merkel.

Cmentarz gminy reformowanej (kalwiński), róg ul. Bema i Sadowej

Założony w 1910 r. po południowej stronie ul. Bema, w narożniku ul. Sadowej, zachował układ mogił i część nagrobków. a także komponowana zieleń wysoką w formie szpalerów granicznych.

Cmentarze św. Anny i Marii w parku przy ul. Traugutta

Teren parku to teren dawnych cmentarzy sięgających czasów krzyżackich. Przez wieki wzgórze było miejscem pochówków zmarłych.

Do lat 50-tych XX w. stał tu ewangelicki kościół p.w. św. Anny wraz z otaczającym go cmentarzem. Zachowała się jedynie kaplica cmentarna, obecnie użytkowana przez grekokatolików. W dalszej części parku, wzdłuż rzeki Kumieli rozciągał się cmentarz Najświętszej Marii Panny. Do dzisiaj widoczne są aleje dawnych cmentarzy wyznaczone przez starodrzew. Byłe cmentarze oznaczono tablicą pamiątkową.

Cmentarz żołnierzy radzieckich

Cmentarz Żołnierzy Armii Radzieckiej usytuowany jest w środku cmentarza komunalnego przy ul. Agrykoli.. Znajdują się na nim 253 nagrobki, natomiast spoczywa 2731 żołnierzy radzieckich. Na nekropolii jest jeszcze Pomnik Wdzięczności. Kilkanaście lat temu przed pomnikiem stał drewniany krzyż z napisem. Mieści się tam także metalowy krzyż prawosławny z tablicą o stosownej treści.

Po części cmentarzy nie ma już śladu, zostały tylko przekazy i archiwalne fotografie. Należy do nich m.in. cmentarz Trzech Króli na Nowym Mieście, cmentarz baptystów przy ul. Kosynierów Gdyńskich oraz dawna nekropolia związana ze szpitalem zadżumionych (Pestbude), znajdującą się u zbiegu ulic 12 Lutego i Słonecznej.

6.3.4 Budownictwo obronne

Ślady po dawnym układzie obronnym miasta Elbląga zachowały się w bardzo ograniczonej formie. Ratownicze badania archeologiczne przeprowadzone w latach 2012-2013 ujawniły zachowane w dobrym stanie pozostałości nowożytnych fortyfikacji bastionowych miasta. Pozostałością dawnych murów miejskich jest Brama Targowa najbardziej rozpoznawalny zabytek Elbląga.

Brama Targowa

Została zbudowana w XIV wieku, jako element miejskiego systemu fortyfikacji. Dolna jej część powstała w 1319 roku. W 1420 roku budowla zyskała nadbudówkę. Podczas prac nad górną częścią Bramy Targowej, od strony zewnętrznej, dobudowano dwubasztowe przedbramie, które przetrwało aż do roku 1775. Od północnej strony umieszczona była w przeszłości brama, broniła ona dostępu do miasta w nocy. W 1755 roku na dachu Bramy Targowej pojawił się hełm w stylu barokowym, który ufundowali Elblążanie, stworzono taras widokowy oraz zamontowano zegar. Pozostawiono jedynie Bramę Targową wzniesioną w 1319r., podwyższoną w 1755r. kiedy to otrzymała barokowy hełm. Częściowo zniszczona w 1945r. została odbudowana 1949r.

Zespół zamku krzyżackiego, budynek podzamcza

Podzamcze północne podczas burzenia zamku krzyżackiego w 1454r. nie uległo zniszczeniu. Od poł. XV w. budynek Podzamcza pełnił funkcję słodowni miejskiej. Odbudowany w 1986r. , remontowany w 2014r. mieści obecnie sale muzealne.

6.3.5. Obiekty użyteczności publicznej

a. Poczta, Plac Słowiański

Budynek poczty, a właściwie kompleks budynków pocztowych został zbudowany w 1887r. przez firmę Otto Depmeyera. Swą funkcję pełni do dziś. Jest to budynek dwupiętrowy o dużej kubaturze, przykryty dachem dwuspadowym, z metalową wieżyczką nad elewacją boczną. Elewacje ceglane, z bogatą dekoracją, dzielone zdobionymi lizenami, okna prostokątne. Od frontu dwuarkadowe wejście w ryzalicie zwieńczonym dekoracyjnym szczytem. W połaciach dachu niewielkie, prostokątne lukarny z ostrymi daszkami.

b. Bank, ul. 1-go Maja 16

Budynek banku został wybudowany w latach 1909-1910 roku na potrzeby Banku Rzeszy (Reichsbank). Po wojnie nadal pełnił swoją funkcję jako siedziba Narodowego Banku Polskiego następnie Kredyt Banku. Zwartą

bryłę budynku tworzą trzy kondygnacje. Parter wyraźnie oddzielony boniowaniem na wysokiej podmurówce z kamiennych, płaskich płyt, dzielony wysokimi, prostokątnymi oknami. Pierwsze i drugie piętro dzielone pilastrami z głowicami, między którymi prostokątne otwory okienne w ozdobnych obramieniach. Całość budynku przykryta dachem czterospadowym z trójkątnym tympanonem w połąci dachu.

c. Budynek sądu, Plac Konstytucji 1

Wcześniejszy budynek z 1858 r., rozbudowany wg projektu architektów Scheibnera i Breitschpreschera; czterokondygnacyjny z wysokim dachem czterospadowym z obszernymi lukarnami i wykuszem w elewacji bocznej. Fasada ze znacznie wysuniętym ryzalitem z arkadowym podcieniem w przyziemiu, zwieńczonym osobnym dachem. Szczyt ryzalitu jak i szczyty lukarn oraz wykusz z bogatą dekoracją neorenesansową. Monumentalny budynek sądu stanowi dominantę zabudowy śródmieścia.

d. Prezydium Policji, ob. Hotel Arbiter, Plac Słowiański 2

Budynek wzniesiony w 1930 r. reprezentował nurt ekspresjonizmu ceglanego, o masywnej, kubicznej bryle z monumentalnym arkadowym portykiem od strony wschodniej oraz charakterystycznymi geometrycznymi dekoracjami elewacji licowanych cegłą. Przebudowany w duchu socrealizmu lat pięćdziesiątych na hotel robotniczy Zakładów Mechanicznych „Zamech”, obecnie jest siedzibą hotelu Arbiter. Z dawnego modernistycznego obiektu zachowała się we wnętrzu Sala Arkadowa ze szklanym świetlikiem.

e. szkoły

Tradycja elbląskich szkół wywodzi się od słynnego Gimnazjum, działającego w mieście od 1535 r. , a wzniesionego na fundamentach jednego z budynków podzamcza. W następnych wiekach funkcjonowały liczne szkoły prywatne, wyznaniowe, a od czasu reformy szkolnictwa przeprowadzonej w państwie pruskim po połowie XIX w., gdy nauka stała się obowiązkiem, pojawiały się liczne placówki oświatowe zarówno państwowe jak i prywatne. Nowe obiekty powstawały od 2. połowy XIX w., prezentując głównie historyzujące formy architektury. Kolejne, realizowane w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. pozostawały już pod wpływem modernizmu. Większość obiektów szkolnych przetrwała pożogę wojenną, a zachowane gmachy świadczą obecnie o ich różnorodności architektonicznej i wysokich standardach budowlanych. Poniżej przedstawiamy najciekawsze, zachowane obiekty.

Gimnazjum Elbląskie, ul. Bulwar Zygmunta Augusta

Założone w 1535 r. przez burmistrza miasta Jakuba Alexwangena. Organizatorem i pierwszym rektorem gimnazjum był Wilhelm van der Voldergraft (Gnaphenus), przybyły z Holandii zwolennik reformacji. Stworzono szkołę reformacyjną o profilu humanistycznym. Odbywały się w niej wykłady z filozofii, teologii, retoryki oraz historii, prowadzone w języku łacińskim. Na wysokim poziomie stał lektorat z języka polskiego. W 1598 r. zostało przekształcone w Gimnazjum Akademickie. Było pierwszą świecką szkołą średnią na Pomorzu Nadwiślańskim, a drugą na obecnych ziemiach polskich, po szkole w Poznaniu, która została założona zaledwie kilkanaście lat wcześniej. Szkołę ulokowano początkowo na terenie podzamcza w dawnym klasztorze brygidek. W 1599 r. na fundamentach średniowiecznego obiektu wzniesiono nowy gmach, z szeregiem facjat o renesansowych szczytach i sygnaturce po środku kalenicy. Przebudowany w XIX w., z likwidacją facjat, przetrwał bez uszczerbku 1945 r., następnie służył jako obiekt szkolny, a od 1974 r. jest siedzibą Muzeum Elbląskiego.

**Reformowane Gimnazjum Realne im. Heinricha von Plauena, ob. siedziba Urzędu Miejskiego,
ul. Łączności 1**

Już w 1837 r. powstała Szkoła Mieszczańska dla chłopców, przy ul. Wodnej 31, która dała początek gimnazjum męskiemu. Siedzibę szkoły po kilku latach przeniesiono z ul. Wodnej do budynku po fabryce tytoniu Jebensa przy ul. Wapiennej (dziś bursa szkolna), a w 1912 r. do nowego gmachu przy ul. Łączności, zaprojektowanego przez berlińską pracownię Rang Und Silbersdorf. Eklektyczna bryła z neomanierystycznymi elementami składa się z trzech skrzydeł skupionych wokół wewnętrznego dziedzińca oraz dominanty w formie przysadzistej wieży z już powojennym, cebulastym hełmem. We wnętrzu ściany auli ozdobiono malowidłami profesora Pfeiffera z Królewca, przedstawiającymi wydarzenia z historii miasta od Wikingów w Truso po Ferdynanda Schichaua oraz sceny z mitologii greckiej i Nowego Testamentu. Po 1945 r. budynek stał się siedzibą władz miasta.

Szkoła im. Augusty Victorii, ob. I Liceum ogólnokształcące im. J. Słowackiego, ul. Pocztowa 2

Państwowa szkoła średnia dla dziewcząt została założona w 1852 r. na bazie szkoły prywatnej. Od 1875 r. funkcjonowała w nowym budynku przy ul. Pocztowej, wzniesionym w duchu eklektyzmu. Wówczas nazwana imieniem cesarzowej Augusty Victorii. W 1912 r. oddano do użytku nowe skrzydło szkoły dobudowane wzdłuż ulicy Pocztowej. Przybyły wówczas nie tylko sale lekcyjne z doskonale wyposażonymi gabinetami fizyki i chemii ale także sala gimnastyczna. Obecnie odrestaurowany obiekt prezentuje w pełni pierwotną formę architektury.

**Gimnazjum Miejskie, ob. II Liceum Ogólnokształcące im. Kazimierza Jagiellończyka,
ul. Królewiecka 42**

Budynek z 1882 r., pierwotnie o neoromańskiej architekturze, mieszczący dawne Staatliches Gymnasium, szkoły kontynuującej tradycję elbląskiego Gimnazjum Akademickiego. Gmach zbudowany według projektu królewskiego radcy budowlanego Erhardta z Gdańska. Pierwotnie wnętrza auli mieszczącej się na ostatnim piętrze zdobiły malowidła autorstwa Heinricha Gartnera, artysty z Berlina. Po 1945 r. zmieniono kształt okien, elewacje zostały także pozbawione pierwotnego detalu architektonicznego. Na dziedzińcu szkolnym znajduje się sala gimnastyczna, wybudowana przez firmę Julius Dietrich & Hannach.

Szkoła Podstawowa nr 4 przy ulicy Mickiewicza 41

Kolejny budynek o tradycyjnej formie to siedziba dawnej **Trusoschule**, koedukacyjnej szkoły powszechnej wybudowanej w latach 1912-1913. Masywny gmach z okazałym ryzalitem frontowymi i dwoma portalami, obecnie po generalnym remoncie, zachował w prostokątnej blendzie na osi elewacji herb miasta Elbląga.

Instytut Głuchoniemych, ul. Królewiecka 106

Masywny i surowy w wyrazie gmach w duchu historyzującym, został wzniesiony w latach 1912-13 według projektu architekta Breitsprechera. Zwraca uwagę kontrastem frontowej, dominującej wieży z poprzedzającym ją lekkim, kolumnowym portykiem, a także zaakcentowaniem przecięcia dwuspadowych dachów ażurową kopułą. Mieścił specjalistyczne przedszkole, szkołę oraz miejsce opieki i pracy dla głuchoniemych. Była tu również kręgielnia, miejsce zabaw oraz ogród. Po 1945 r. siedziba elbląskiej milicji obecnie policji.

Ewangelickie Seminarium Nauczycielskie, ob. Zespół Szkół Ekonomicznych, ul. J. Bema 50

Obiekt o tradycyjnej bryle powstał w 1909 r. mieszcząc początkowo siedzibę Królewskiego Zakładu Przygotowawczego. W 1913 r. rozbudowany o nie istniejący już gmach w narożniku ul. Bema i Komeńskiego (obecne boisko), do 1926 r. działał jako Ewangelickie Seminarium Nauczycielskie (Evangelisches Padagogische Lehrerseminar), a następnie stał się pierwszą siedzibą Akademii Pedagogicznej.

**Szkoła św. Mikołaja, następnie Szkoła Zawodowa nr 1, ob. Wyższe Seminarium Duchowne,
ul. Bożego Ciała 10**

W 1891 r. powstała siedziba szkoły św. Mikołaja (Nicolaischule), o tradycyjnej formie, z licowanymi cegłą elewacjami. W latach 1945-1964 swoją siedzibę miała w nim Zasadnicza Szkoła Zawodowa nr 1. , na elewacji której umieszczono tablicę poświęconą jednemu z jej uczniów Zbigniewowi Godlewskiemu (Janek Wiśniewski). Obecnie budynek należy do zespołu Wyższego Seminarium Duchownego.

Gmach ewangelickiej szkoły św. Anny, obecnie przedszkole, Ul Słoneczna 5

Dawna szkoła ewangelicka o tradycyjnej, historyzującej architekturze, zlicowanymi cegłą elewacjami.

Paulusschule, ob. Gimnazjum nr 2, ul. Robotnicza 197

Pierwsza nowoczesna szkoła elementarna zwana Paulusschule, której projekt z 1913 r. , wzbogacony w 1926 r. o elementy w stylu art deco, a także już modernistyczne rozwiązanie elewacji, został rok później w pełni zrealizowany. Ostatnio starannie odnowiony budynek zwraca uwagę dekoracją rzeźbiarską portyku fasady, z rzeźbami autorstwa elbląskiej artystki Erny Becker-Kahns. Poza gmachem szkolnym zaprojektowano także otoczenie z kompleksem boisk sportowych oraz tereny zielone (zachowana altana ogrodowa).

Zespół Szkół Gospodarczych, ul. Królewiecka 128

Nowoczesny gmach wzniesiony w latach 1926-1929 jako siedziba Szkoły Zawodowej Gospodarstwa Domowego dla Dziewcząt (Madchenberuffsschule), do dzisiaj mieści Zespół Szkół Gospodarczych.

Budynek o tradycyjnej jeszcze bryle z wysokim czterospadowym dachem ale już o modernistycznej kompozycji elewacji rozwiązanej w duchu ekspresjonizmu ceglanego, operującej ceglanym licem dekorowanym geometrycznymi elementami, ponadto z pasmami okiennymi. Rzeźbiarska oprawa w formie rzeźb wieńczących wejście wschodnie oraz płyciny z motywem przypowieści o biblijnych pannach, umieszczone w portyku zachodnim, pochodzą także z warsztatu Erny Becker-Kahns.

Sala gimnastyczna Szkoły Zawodowej nr 1, ul. Zamkowa 16a/ ul. Tamka

W 1926 r. wzniesiono salę gimnastyczną przy szkole dla chłopców. Ten niewielki obiekt to doskonały przykład ekspresjonizmu ceglanego, nurtu szczególnie popularnego w rozwiązaniach modernistycznych na północy Europy. W kompozycji płaszczyzn elewacji zwraca uwagę światłocieniowe zastosowanie faktury ceglanej przy geometrycznym rytmie podziałów.

Zespół Szkół Mechanicznych, ul. Komeńskiego

W 1929 r. rozpoczęto budowę nowej siedziby Akademii Pedagogicznej, ukończonej rok później. Gmach prezentuje formę skrajnie modernistyczna, z kręgu tzw. funkcjonalizmu, z ciekawą kompozycją wieloplanowej bryły, zestawionej z przesuniętych względem siebie kubatur, a także wprowadzeniem na płaszczyzny elewacji okien typu wstęgowego. W 1948 r. przeniesiono do tego budynku z ul. Pocztovej Technikum Mechaniczne.

Jahnschule, ob. Gimnazjum nr 5 , ul. Agrykola 6

W 1926 r. powstał budynek Jahnschule według projektu Paula Kleemanna, najlepsza realizacja nowoczesnej szkoły, przygotowanej również do krzewienia ruchu sportowego młodzieży. Architektura gmachu bliska zasadom funkcjonalizmu, stanowi jedno z ciekawszych rozwiązań tego czasu, umiejętnie łącząc nowoczesną konstrukcję z indywidualnym zestawem modernistycznych form oraz wpisaniem całości w urbanistyczny kontekst. Gmach szkolny górujący nad doliną rzeki Kumieli, uzupełniała budynek sali gimnastycznej oraz zespół boisk sportowych, terenów rekreacyjnych i małej architektury

f. hotele, pensjonaty, schroniska

Hotel „Stadt Elbing” z parkiem, ul. Żeromskiego 2, ob. przychodnia

Zbudowany w 1900 r. dla E. Hildebrandta, o architekturze nawiązującej do uzdrowiskowych pensjonatów, z obszernym ogrodem-parkiem, w którym znajdował się sześciokątny pawilon muzyczny. Był popularnym miejscem spotkań mieszkańców. W czasie I wojny pełnił funkcje lazaretu, a w 1945 r. mieściła się tu siedziba dowództwa armii radzieckiej. Obecnie zachowana bryła obiektu oraz częściowo starodrzew parkowy.

Schronisko młodzieżowe, ob. budynek mieszkalny, ul. Fałata 29-33

Perspektywę ul. Pionierskiej, która stała się główną osią nowego osiedla wybudowanego przez Elbląską Strzeżę Budowlaną na terenie Przedmieścia Królewieckiego, zamykał wzniesiony w 1928 r. budynek schroniska młodzieżowego. Budowa takich obiektów była nowym zjawiskiem ale zyskującym na popularności w dobie krzewienia sportu i turystyki. Elbląski gmach powstał przypuszczalnie na podstawie projektu znanego architekta Heinza Bahra. Uzyskał masywną formę długiego budynku z dominantą wieży bramnej otwartej ostrołukowym przejazdem w przyziemi. Wieżę przykrywał czterospadowy dach, który został ostatnio po wielu latach odtworzony, podobnie jak frontowa tarcza zegarowa.

Pensjonat , ul. Królewiecka 142

Na terenie posiadłości Stolzenmorgen powstał na początku XX w. pensjonat z kawiarnią i cukiernią Herbsta Harmgartha, okolony obszernym ogrodem. Po 1945 r. przez długie lata mieściło się wojskowe przedszkole. Zachowana bryła budynku z charakterystyczną, mocno przeszkloną salą, a także relikty dawnego ogrodu.

g. szpitale

Zespół Szpitala Diakonis, ob. „El-Vita”, ul. Związku Jaszczurczego 22

W 1867 roku rozpoczęła się budowa Szpitala. Fundusze zebrano dzięki datkom i darowiznom wielu mieszkańców. Szpital był rozbudowywany do 1902 r. Po wojnie mieściła się tu szkoła, obecnie pełni nadal funkcję szpitala. Zespół szpitala znajduje się w otoczeniu starodrzewu, który tworzy park.

Zespół Szpitala Miejskiego im. św. Jana Pawła II, ul. Żeromskiego 22

Budowę szpitala rozpoczęto w 1898 roku, a zakończono w roku 1904. Była to jedna z największych inwestycji ówczesnego Elbląga. Na owe czasy był to jeden z najnowocześniejszych szpitali w tej części cesarstwa. Główny budynek szpitala miał formę neobarokowego pałacu. Obecnie nadal pełni swoją funkcję. Główny budynek trójkondygnacyjny z bocznymi, prostopadłymi skrzydłami, z szerokim ryzalitem od frontu, w którym reprezentacyjne wejście arkadowe. Elewacje ceglane z oknami łukowymi. Budynek szpitalny otacza starodrzew oraz nowe nasadzenia tworzące park.

Szpital Miejski im. św. Jana Pawła II ul. J.A. Komeńskiego 35

Wybuch I wojny światowej spowodował utworzenie w latach 1915-17 utworzenie pierwszego lazaretu, który umieszczono w zabudowaniach obecnej bursy szkolnej. Na sąsiedniej działce, w latach 1935-37 powstał nowy lazaret i jeden z najnowocześniejszych szpitali wojskowych w ówczesnych Niemczech. Szpital był otoczony parkiem. W czasie II wojny światowej leczono wielu żołnierzy niemieckich. Po wyzwoleniu Elbląga przez żołnierzy radzieckich przez pewien czas był tu szpital wojskowy dla Armii Czerwonej. W latach 1948-52 mieściła się tu Centralna Szkoła Administracji Rolniczej. Od 1952r działał 110 szpital wojskowy. Obecnie, rozbudowany szpital pełni funkcję miejskiego i jest otoczony zielenią tworzącą park.

Klinika prywatna ul. Czerwonego Krzyża 2-6

Budynek powstał w 1911 r. jako prywatna klinika laryngologiczna dr Paula Graffundera. Po wojnie zachowany częściowo obiekt aż do lat 90-tych XX w. mieścił przychodnię przeciwgruźliczą.

6.3.6. Koszary

Na terenie miasta zlokalizowano 6 zespołów koszarowych, z których wszystkie dotrwały do naszych czasów, chociaż część zmieniła pierwotną funkcję. Najstarsze zachowane to Koszary Gdańskie (Danziger Kaserne) przy ul. **Saperów**, wzniesione jeszcze przed pierwszą wojną światową. Pozostałe powstały głównie w latach trzydziestych XX w. Były to koszary im. Generała Mudra (Mudra Kaserne) przy ul. **Mazurskiej**, koszary im. gen. von Gallwitz'a (Gallwitz Kaserne) przy ul. **Grottgera i Łęczyskiej**, Koszary Zwiadu im. gen. von Unger'a (Unger Kaserne), posadowione we wsch. **pierzei ul. Królewieckiej**, Koszary Hanzeatyckie (Hanseaten Kaserne) w zach. pierzei ul. **Królewieckiej** oraz Koszary lotnisko Eichwalde, ul. **Lotnicza**.

Koszary Gdańskie (Danziger Kaserne), ul. Saperów

W latach 1912-1914 wzniesiono zespół koszar piechoty położonych pomiędzy dzisiejszymi ulicami K. Pułaskiego i Saperów. Składał się z prostokątnego placu ćwiczeń otoczonego regularnie rozmieszczonymi budynkami o historyzujące, neoklasycystycznej formie.

Koszary Zwiadu im. gen. von Unger'a (Unger Kaserne), wsch. pierzeja ul. Królewieckiej

Koszary Hanzeatyczne (Hanseaten Kaserne), zach. pierzeja ul. Królewieckiej

Wzniesiono je w 1935 roku. Jak na tamte czasy były znakomicie wyposażone - posiadały m.in. krytą pływalnię, halę sportową, plac ćwiczeń, kasyno i kino. Po wojnie koszary należały do Ośrodka Szkolenia Wojsk Lądowych im. Rodziny Nalazków.

6.3.7 Budynki mieszkalne

a. rezydencje

Dawne rezydencje wraz z otaczającymi je parkami znajdują się obecnie w mieście, przy ulicach wśród miejskiej zabudowy. Niegdyś były to obiekty usytuowane poza murami miasta w ich niedużej bliskości, często drewniane, wzniesione jako domy niemieszkalne czyli wycoczynkowe (Lusthaus) w ogrodach. Stanowczo należy je odróżnić od założeń dworskich. Część z nich powstała na przedmieściach, w obrębie fortyfikacji bastionowych, wzdłuż głównych traktów wychodzących z miasta (ul. Browarna, Królewiecka, Traugutta, Grobla św. Jerzego). Z czasem budowano stałe budynki z cegły, które przekształcano w budynki mieszkalne. Jako domy wyczynku traciły one na znaczeniu w związku z gęstniejącą zabudową miasta i przeznaczaniem terenu pod obiekty przemysłowe.

Sztuka ogrodowa jak i szczyt mody na wypoczynkowe domy przypada na XVIII w. Założenia ogrodowe zdobiono posagami i fontannami. Wydzielano też część parku na ogród warzywno-ogrodowy. Przywilej zakładania willi i parków podmiejskich należał do bogatych patrycjuszy elbląskich. Niektóre z tych obiektów przekształcano w gospody podmiejskie. Najstarsza zachowana willa wraz z resztkami założenia parkowego zachowała się, niestety w opłakanym stanie przy ul. Chrobrego 10.

Willa z parkiem, ul. Bema 7

W końcu XIX w. parcelę zakupił H. Schroeter zakładając jak na owe czasy nowoczesną mleczarnię, a poblizu park, ogrody warzywne i owocowe. W 1889r. został wybudowany budynek, w którym najprawdopodobniej mieściły się biura zakładów mleczarskich i restauracja. Wg powszechnej wiedzy dwór został wybudowany dla córki Schroetera w stylu klasycyzującej willi włoskiej. Z otaczającego go niegdyś parku pozostał dziesiątkowany starodrzew oraz resztki alei na osi budynku.

Willa z parkiem, ul. Bema 9

Podobnie jak i sąsiadująca willa przy ul. Bema 7, ta należała również do Hermana Schroetera. Była ona wynajmowana przez weterynarza Lehmana. Po wojnie umieszczono tu przedszkole funkcjonujące do dziś. Zachował się częściowo starodrzew.

Willa z parkiem, ul. Bema 53

Budynek powstał w latach 60-tych XIX w. z przeznaczeniem na letnią siedzibę na wydłużonej działce, na której założono park, którego głównym elementem kompozycji były nasadzenia dębu szypułkowego w dużej części zachowane do dziś. Obiekt pobudowano na niewielkim wzniesieniu podkreślając jego wyniosłość schodami oraz fontanną na osi. Budynek posiada bogatą dekorację sztukateryjną na elewacjach. Od 1896r. właścicielem i częściowo mieszkańcem willi był Walter F. Pamperin – dyrektor fabryki cygar Loesser u. Wolf. W 1904r. nowym właścicielem willi zostaje Konrad Schulze -radca sądowy, który przekształca willę podmiejską w budynek mieszkalny.

Założenie dworsko – parkowe ul. Chrobrego 8 oraz budynek gospodarczy ul. Chrobrego 10

Dawny dom letni poza granicami miasta, wzniesiony w 1687r. przebudowany w końcu w 1795r oraz 1932r. z zachowanymi resztkami sztukatorskiej dekoracji z XVIII w. Wokół zachowały się skromne resztki drzewostanu z dawnego parku oraz aleja. Budynek gospodarczy z końca XIX w. z ceglanyimi ozdobnymi elewacjami w konstrukcji ryglowej oraz z wieżyczką.

Zespół dworsko –parkowy, ul. Częstochowska 5

Budynek był barokowym pałacykiem z początku XVIII wieku, po wojnie dostawiono do niego niezbyt pasującą architektoniczną przybudówkę. W średniowieczu w tym miejscu mieściła się osada obronna, w której jak podają źródła, przed Prusami schronił się biskup Anzelm, pierwszy biskup warmiński i jedyny biskup krzyżacki. Tam też miał dokonać żywota w 1278 r. i został pochowany w Elblągu w katedrze św. Mikołaja. W parku rośnie zabytkowy dąb o obwodzie ok. 5,5 m. Obecnie znajduje się tu przedszkole.

Klasykystyczny dwór ul. 1-go Maja 48- 1801r.

Klasykystyczny dworek powstał w roku 1800 przy ówczesnej Äußerer Mühlendamm 1, w pobliżu wylotu bramy Młyńskiej. Do roku 1900 znajdowała się tu olejarnia firmy Jobs. Augustyn. Później w budynku mieszkał Moritz Schmidt, właściciel fabryki czekolady i marcepanu znajdującej się na zapleczu. W okresie międzywojennym miał tutaj swój gabinet znany laryngolog, dr Max Giesswein. W środku zachowała się klasycystyczna klatka schodowa.

Pałacyk przy ul. Marymonckiej 5

W 1801 roku patrycjusz elbląski i radca królewski August Abbeg nabył na skraju lasu, wówczas nieopodal Elbląga, 20-morgowe gospodarstwo. W latach 1810–1811, na jego terenie, przy pomocy cegieł wyrobionych we własnej, założonej na terenie parku, cegielni wznosił neogotycki pałac. Pełnił on funkcję ekskluzywnego podmiejskiego zajazdu, a nazwę wziął od otaczającego go parku Vogelsang. Po śmierci radcy Abbega, majątkiem zarządzali jego spadkobiercy, od których, w 1882 roku, Rada Miasta Elbląga wykupiła posiadłość. Miasto na terenie pałacu nadal prowadziło zajazd, a otaczające go parki i lasy przystosowano na tereny rekreacyjne dla mieszkańców. 1 kwietnia 1913 roku zarówno pałac jak i cały park włączono oficjalnie w administracyjne granice

Elbląga. Do 1914 r. natomiast, park został znacznie urozmaicony elementami tzw. małej architektury ogrodowej, jak mostki, kładki czy punkty widokowe. Po II wojnie światowej pałac przekazano Lasom Państwowym, a sam budynek stał się siedzibą Nadleśnictwa Elbląg, którą to funkcję pełni do chwili obecnej.

Zespół dworsko - parkowy ul. Poświatowskiej 1-2

Historia terenu Bielany Wielkie, na którym posadowiony jest dwór wraz z parkiem sięga XIV w. Jednym z nich w XV w. był burmistrz Heinrich Bieland. Od jego nazwiska pochodzi nazwa majątku (Gross Bieland), która zachowała się aż do czasów II wojny światowej. Przez wieki był dzielony na mniejsze jednostki przez kolejnych właścicieli. Obecnie jest to dzielnica Elbląga, niegdyś samodzielna jednostka administracyjna. Pierwsze zapiski o budynku pochodzą z połowy XVIII w. Wtedy to powiększono i rozbudowano starą, istniejącą budowlę oraz wybudowano nową. Na mapach z końca XVIII w. widoczne są dwa budynki w otoczeniu zieleni komponowanej. Jeden z nich jest interesującym nas założeniem. Od 1864r. właścicielem jest pułkownik Werensdorff. Wtedy to wybudowano nowy dwór i nowoczesny folwark. W latach 1911-1945, ostatnimi właścicielami była rodzina Wunderlich, która prawdopodobnie po I wojnie światowej przeprowadziła remont dworu. Przy dawnym dworze zachował się park o powierzchni 3,5 ha, z dwoma stawami, strumieniami, jarami i pięknym starym drzewostanem (7 dębów pomnikowych)

Willa, ul. Pułaskiego 10

Niegdyś podmiejska willa wybudowana na wzniesieniu w otoczeniu parku pod koniec XIX w. Właścicielem i pomysłodawcą obiektu był Georg Grunau, którego ojciec, jaki on sam był wielkim przedsiębiorcą jako inicjatorem ważnych wydarzeń w Elblągu. Architektura willi nawiązuje w formie jak i detalu do neogotyckiego zameczku angielskiego. W obliczu bankructwa właściciela, obiekt został wydzierżawiony, a potem sprzedany. Pełniła ona krótko funkcję kawiarni z restauracją, by znowu pełnić funkcje mieszkalne.

Dwór, ul. Stoczniowa 10

Budynek to dawny dom rodziny Baumgartów, znanych fabrykantów, producentów świec i mydła, którzy zbudowali go w 2. połowie XVIII w.? Później przeszedł w ręce rodziny Tiessenów. Przed II wojną światową mieszkał w nim Hermann Noé - Dyrektor Generalny SchichauWerke A.G. Stąd też pałacyk nazywano niekiedy "Villa Noé". Po II wojnie światowej przez wiele lat mieścił się tutaj Zamechowski Dom Kultury, a następnie organizacje pozarządowe. W jego wnętrzach zachowały się sufity ze sztukateriami, schody i zabytkowe kominki oraz piece jak i również dekoracja elewacji wraz z portykiem.

Zespół dworsko parkowy ul. Witkiewicza 8

Dwór pierwotnie znajdował się poza granicami miasta Elbląga we wsi Zajazd. Jego przedwojenna nazwa to „Drewshof”. Dawny majątek rycerski z lokacji komtura elbląskiego w XIII w. Dwór o barokowej bryle, z rozległym parkiem krajobrazowym z zachowanym starodrzewem i stawem oraz budynkami gospodarczymi. Przy wjeździe na teren posesji znajduje się neogotycka kapliczka.

Dawna lodownia wraz z fragmentem parku; Neogotycka kapliczka

Pałacyk Neufeldta- ul. Zacisze 2

W 1869 roku powstały w Elblągu zakłady wyrobów blaszanych i emaliowanych, należące do radcy miejskiego Adolfa Neufeldta, które rozwijała się dość prężnie. Obok fabryki powstał pałacyk właściciela. Prawdopodobnie przy projektowaniu i budowie pałacyku byli zatrudnieni ci sami architekci co przy poczcie. Przemawia za tym podobieństwo detalu architektonicznego jak i użycie neostylów- manieryzmu i neorenesansu. Pałacyk piętrowy z rozczłonkowaną bryłą ma niezwykle bogaty detal elewacji.

ul. Zacisze 14-16

Pod koniec ulicy Zacisze, po prawej stronie, znajduje się dawna posiadłość Otto Depmeyera, która powstała w 1885 r. W 1925 r., już po śmierci właściciela, zamieszkał tu ówczesny prezydent policji Eugen Dorsch. Po 1945r. mieściło się tutaj przedszkole zakładowe Zamechu. Obecnie jest to siedziba jednego z banków spółdzielczych. Na ścianie posiadłości od strony ulicy zachował się gmerk Otto Depmeyera. Budynek piętrowy z rozczłonkowaną bryłą, ceglany elewacjami i oknami zamkniętymi półkoliście.

Willa modernistyczna, ul. Trybunalska 17

Budynek wzniesiony dla Oskara Erwina Frenzla, doktora filozofii, przedstawiciela znanej kupieckiej rodziny w Elblągu, kolekcjonera i członka Elbląskiego Towarzystwa Starożytności. Projekt przypisywany jest znanemu

architektowi niemieckiemu Hugo Häringowi, przedstawicielowi modernizmu organicznego. Willa była otoczona niegdyś ogrodem.

b. kamienice

Forma miejskiego budynku mieszkalnego zmieniała się poprzez stulecia, ewoluując od gotyckiej kamienicy Starego Miasta po rozwiązania z kręgu secesji czy art deco miejskich przedmieść.

Tradycje elbląskiej kamienicy sięgają czasów średniowiecza, gdy w od XIV w. powstawały murowane domy mieszkalne, lokowane na długich, wąskich parcelach o uregulowanej szerokości 11 prętów. Wzorem innych pomorskich miast były to gotyckie budowle, zazwyczaj o trójtraktowym rzucie przyziemia, trójkondygnacyjne z wyższym parterem, o trójosiowych fasadach, zwieńczonych schodkowym szczytem, zdobionych ostrołukowymi blendami. Zachowanym przykładem jest kamienica położona przy ul. Św. Ducha 13.

Kamienica gotycka, ul. Św. Ducha 13.

W okresie renesansu kamienice budowano na szerszych działkach, powiększonych kosztem sąsiednich parceli. Zyskiwały także na wysokości, przez dodanie nad wysoką sienią licznych kondygnacji magazynowych. Elewacje komponowane w duchu manieryzmu niderlandzkiego, z ceglano-kamienną dekoracją, wieńczył szczyt o obrzeżach zdobionych ornamentem okuciowym i listwowych podziałach pól trójkątnych szczytów. Fasadę poprzedzało zazwyczaj przedproże. Takie rozwiązania znajdziemy na ul. Św. Ducha i ul. Mostowej 17-18

ul. Św. Ducha 12

ul. Św. Ducha 3

ul. Mostowa 17, 18 z południowym odcinkiem Ścieżki Kościelnej.

Z kolejnych etapów rozwoju kamienicy w Elblągu dotrwały dosyć liczne przykłady XIX-wiecznych budowli. Były to zazwyczaj okazałe kamienice czynszowe, z mieszkaniami właścicieli na piętrze i przyziemiu mieszczącym często sklepy, pracownie czy warsztaty. Prezentowały głównie eklektyczne formy architektury, stanowiące mieszanekę neostylów.

ul. Grunwaldzka 51, 57

ul. Pocztowa 3

ul. 1 Maja 13

ul. Grunwaldzka 45

ul. Zamkowa 16

W pierwszej dekadzie XX w. w kompozycji fasad obok ornamentów i detali neostylowych pojawiły się secesyjne. Nowe elementy dekoracji stosowano także w formie drzwi frontowych, krat czy balkonów o kutyh balustradach.

ul. Królewiecka 38, 40

ul. Związku Jaszczurczego 14 (rekonstrukcja)

Poza centrum, gdzie powstawały reprezentacyjne kamienice, na początku XX w. tereny przedmieść zabudowane były skromnymi, najczęściej trójkondygnacyjnymi kamienicami, o fasadzie dzielonej jedynie gzymsami, czasami z obramieniami okiennymi. Takich budynków znajdziemy sporo przy ul. Robotniczej 10, 12, 22, 80, 99 , ale także przy ul. Wapiennej 3, czy Widok 8.

W latach dwudziestych XX w. architektura kamienic najczęściej łączyła tradycyjną bryłę z elementami dekoracyjnymi z kręgu art. deco. Ówczesne obiekty były bardziej kameralne, zwykle piętrowe, z dużymi, często narożnikowymi oknami, loggiami, wykuszami oraz zgeometryzowanym, oszczędnym detalem. W latach trzydziestych XX w. pojawiły się kubiczne formy modernistyczne.

ul. Trybunalska i Ratuszowa

ul. Fałata 23

ul. Pionierska

ul. Wojska Polskiego

ul. Grunwaldzka 31

c. domy

Na terenach przedmieść wznoszono pod koniec XIX i na początku XX w. skromne piętrowe domy, zwykle o licowanych ceglą elewacjach, nakryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi, czasami z drewnianą dekoracją szczytów. Na terenie tzw. kolonii przeważały powtarzalne typy budynków jedno lub dwurodzinnych, najczęściej o tradycyjnej formie, parterowej z dwuspadowym dachem. Część z nich to obiekty o elewacjach szalowanych drewnem np. na ul. Żyrardowskiej, czy Suwalskiej, lecz przeważają ceglane, tynkowane, o dachach ceramicznych, często już rozbudowane: Ul. Ułańska , Modlińska, ul. Konopnickiej, czy Pomorskiej. Wzorcowym osiedlem było oddane w 1938 r. osiedla im. Ericha Kocha, obecnie Osiedle Marynarzy. Dzisiaj niewiele tych budynków zachowało pierwotną formę, większość została znacznie rozbudowana.

ul. Modlińska 45-51

ul. Poprzeczna 63-65

ul. Suwalska 55, 57

Osiedle Marynarzy

W późnych latach 20-tych pojawiły się osiedla złożone z wielorodzinnych bloków mieszkalnych, rozmieszczonych regularnie wzdłuż ulic w zabudowie pierzejowej. Przeważnie piętrowe, dwuklatkowe, nakryte dachem czterospadowym z licznymi wystawkami, o elewacjach dzielonych gzymsami i akcentowanych geometrycznymi portalami . Ul. Wiejska 1, 2 a,16, ul. Wspólna 2.

W latach trzydziestych przybyło takich osiedli, a budynki pod wpływem modernizmu otrzymały bardziej uproszczoną formę. Piętrowe, nakryte wysokim, dwuspadowym dachem, o surowych, gładkich elewacjach, bez dekoracji, zachowały się m.in. przy ul. Okrzei, Uroczej, Wiślickiej, Świerkowej.

ul. Okrzei

ul. Świerkowa

6.3.8 Zabytki techniki i przemysłu

a. młyny

Elbląg lokowany w 1237 r. jako rozwijający się organizm miejski zapewne posiadał już pierwsze młyny .Pierwsze wzmianki pochodzą z 1273r. i dotyczą młyna Lifthart z górnymi i dolnymi młynami nad rzeczką Kumielą. W 1870r. w Elblągu znajdowały się: 4 młyny wodne, 3 parowe, 3 olejowe,4 gipsowe, 1 folusz i 2 wiatraki.

Zespół młyna, ul. Kościuszki 132

Historyczna nazwa to Strauchmühle (Młyn Krzaczasty), od 1945 r. nazywany był Młynem Zakrzewskim. W 1803 r. obiekt należał do Augusta Abbega, posiadacza parku Vogelsang (czyli dzisiejszej Bażantarni). Po śmierci Abbega młyn przejęła firma „Handlung D. Lickfett & Co”, prowadzona przez Friedricha Davida i Juliusza Lickeltów. Po 1945 r. działał nadal jako młyn, napędzany turbiną wodną z przepływającej obok Kumieli. Obiekt uległ zniszczeniom w 1994 r., a w 1996 r. spłonął. Został pieczołowicie odbudowany, dzisiaj służy jako hotel.

W zespole znalazł się relokowany w 2009 r z ul. Pocztowej 2 budynek z 1879 r., pierwotnie mieszczący Szkołę Hanzy (Hanza Schule). Po wojnie znajdowała się tu szkoła podstawowa, a następnie w latach 1980-2002 Biblioteka Pedagogiczna.

Zespół młyna, dom młynarza, ul. Traugutta 48

Dom młynarza- obecnie restauracja.

Dawna nazwa młyna Notsackmühle. Istniał on już w średniowieczu; najpierw za czasów krzyżackich jako odlewnia miedzi, a po 1457 roku już jako młyn zbożowy. W roku 1819 r. wybudowano nowy młyn w miejscu starszego, po którym do dziś jeszcze można wypatrzyć partie murów w dolnej części budynku od strony Kumieli. Młyn miał wielu właścicieli. W latach 90tych XIX w. młyn prawdopodobnie został przebudowany do obecnej formy, o czym świadczy napis namalowany na wysokości pierwszego piętra ("Nothsack- Mühle E. Pfaffendorf 1457 - 1893"). Po wojnie służył kwatermistrzostwu Armii Czerwonej. Po wyjściu armii krótko pełnił swoją pierwotną rolę, potem mieściła się tam hurtownia i sklep. W domu Młynarza mieści się obecnie restauracja.

Młyn przy ul. Waryńskiego 5

Młyn nazwany „Leśne Oko” usytuowany jest przy niewielkim jeziorku wraz z dawnym domem młynarza. Budynek młyna wymurowany z cegły, dom młynarza drewniany z naczółkowym dachem. Historia tego miejsca sięga XIII w. Zachował się też dawny jaz oraz niektóre jego elementy z poprzedniej konstrukcji pochodzące z 1924 r., wykonane przez elbląską firmę Schichau.

Budynek młyna

Śluza

Prawdopodobnie dom młynarza.

b. fabryki

W 2. połowie XIX w. powstały najważniejsze zakłady przemysłowe, stocznia i fabryka lokomotyw Schichaua, fabryka cygar, zakłady Neufeldta, Komnicka czy Zillgita i Lemckego oraz browar. Nowe gmachy w większości prezentujące historyzujące formy architektury, z okazałymi obiektami o charakterystycznych ceglanych elewacjach, zmieniły miejski pejzaż. W latach trzydziestych XX w. nastąpiła rozbudowa stoczni Schichaua, wówczas powstały głównie modernistyczne obiekty, takie jak hala produkcyjna nad rzeką oraz biurowiec przy ul. Stoczniowej.

Stocznia Schichaua działająca od 1854 r. na terenach Fosi Dworu Popielnego (*Aschhofgraben*) w rejonie dawnych umocnień miejskich. W 1855 r. zwodowano tam pierwszy statek parowy z napędem śrubowym. Następnie zakład specjalizował się w realizacji zamówień wojskowych. Po śmierci Schichaua w 1896 r. przedsiębiorstwo prowadził zięć, Carl Heinz Ziese. Na terenach leżących wzdłuż rzeki Elbląg powstały wówczas cztery większe pochylnie. Od 1907 r. produkowano na licencji okrętowe turbiny parowe. Po 1945 r. działalność kontynuowały Zakłady Mechaniczne Zamech.

Stocznia Schichaua, biurowiec przy ul. Stoczniowej

Stocznia Schichau, hale produkcyjne

Fabryka Lokomotyw Schichaua z 1912 r. Trzy hale produkcyjne oraz biurowiec o tradycyjnej, historyzującej architekturze.

ul. Grunwaldzka

Działalność zespołu fabryki cygar zapoczątkował w 1872 r. berliński handlarz Jean Kohlmeck, a następnie rozwinęli Bernhard Loeser i Karl Wolff, wznosząc w 1883 r. budynek główny przy ul. Królewieckiej. Obiekt wybudowała elbląska firma Otto Depmeyera.

Fabryka cygar, ul. Królewiecka 21

Fabryka urządzeń ocynkowanych do produkcji mleczarskiej i mięsnej Zillgitund Lemcke, 1896 r., neogotyckie budynki: produkcyjny, willa właściciela i kantor. Obecnie siedziba Wyższego Seminarium Duchownego.

ul. Bożego Ciała 10

Rzeźnia powstała w latach 1890-1892, mieścił się przy niej targ bydłowy, zajmujący powierzchnię dwóch hektarów. Po 1945 r. zakłady mięsne istniały w tym miejscu aż do 1998 r. Następnie w większości zostały rozebrane, a ostatnio nowy właściciel odrestaurował jedyny zachowany obiekt.

Rzeźnia, siedziba zarządu, ul. Żeromskiego

Zakład wyrobu naczyń blaszanych i emaliowanych Adolfa H. Neufeldta, założony w 1869 r. Po 1945 r. magazyny Wojewódzkiej Spółdzielni Spożywców Spółem. Obecnie magazyny, hurtownie i sklepy.

ul. Zacisze 4

Elektrociepłownia, ul. Elektryczna 20 a

Początki działania elektrowni to 1895 r., gdy otwarto prywatny zakład Union Elektrizitäts Gesellschaft, wykupiony w 1918 r. przez miasto. Wówczas przystąpiono do rozbudowy zespołu, w 1923 r. powstała rozdzielnia, a w latach 1926-28 budynki ciągu węglowego i hale kotłowni. Powstały 4 kotły z paleniskami pyłowymi, 2 turbozespoły o mocy 8 MW i 10 MW, rozbudowane w późnych latach trzydziestych. Zachowana architektura budynków prezentuje mieszaną stylistykę, część obiektów nawiązuje do form neobarokowych, inne charakteryzują się oszczędną modernistyczną bryłą.

c. budynki kolejowe

W 1852 r. włączono Elbląg do państwowej sieci kolei wschodniopruskiej. Wtedy to powstał budynek dworca całkowicie przebudowany w latach 2010-2011. Niewiele budynków zachowało się z dawnej infrastruktury kolejowej, pozostały 2 wieże ciśnieniowe z ceglanyimi elewacjami. W jednej z nich przetrwała drewniana nadbudówka. W latach 70tych XX w. powstał budynek dworca Elbląg-Zdrój – obecnie zdewastowany.

Pod koniec XIX w. uruchomiono odcinek Kolei Nadzalewowej Elbląg-Frombork, sfinansowanej przez prywatnych inwestorów. Od 1900 r. odcinek ten połączono z koleją państwową. Długo po wojnie, trasą przez środek miasta jeździły pociągi towarowe, wiozące do Zamechu złom i węgiel, a w drugą stronę odlewy i turbiny. Zachowany budynek dworca Kolei Nadzalewowej przy Skwerze Ofiar Sprawy Elbląskiej został zupełnie zmieniony.

Dawne wieże ciśnień przy ul. Dworcowej

6.3.9 Zieleń komponowana

Na terenie miasta zachowała się zieleń komponowana parków miejskich, parki i ogrody przy rezydencjach oraz parki powstałe na miejscu dawnych cmentarzy (omówione w poświęconym im rozdziale). Z obecnych parków miejskich park Modrzewie stanowił pierwotnie także park rezydencjonalny, natomiast parki Planty, Bażantarnia, Kajki i park przy Placu Wolności z założenia stanowiły miejskie tereny rekreacyjne.

Park Modrzewie

Park rezydencjonalny, założony jako otoczenie niezachowanej willi Carla Zeise, zięcia F. Schichaua, zaprojektowanej przez gdańskiego architekta Ernsta Schade. Teren parku urządzony w 1903 r. na obszarze starszych majątków, otrzymał dosyć regularny, czworoboczny kształt, ze swobodną kompozycją wnętrza, opartą na układzie wodnym powiązanym z nasadzonymi alejami, polaną- trawnikiem przed willą i czterema punktami widokowymi. Układ wodny tworzyła struga i basen otoczony okazałymi, naturalnymi głazami. Z czterech punktów widokowych, najważniejszy akcentowała zachowana wieża widokowa. Poza willą na terenie parku wzniesiono oranżerię, stajnie z ujeżdżalnią oraz domek bramny. Obecnie zachował się układ kompozycyjny parku z głównymi alejami, relikty bramy wjazdowej domek bramny, struga ze stawem otoczonym głazami oraz wieża widokowa.

Park im. Michała Kajki

Mały Ogród Różany

Duży Ogród Różany

W 1913 r. część terenów podmiejskich z majątkiem Klein Röben została włączona do obszaru miasta. Od 1924 r. rozpoczęto w tym miejscu urządzenie Ogrodu Różanego (Rosengarten), zlokalizowanego wzdłuż Psiej Strugi. Na obszarze 10 ha powstał w części południowej Mały Ogród Różany, a w północnej Duży Ogród Różany. Mały Ogród zakomponowano z aleją na osi, zakończoną basenem z fontanną. Fontanna z puttami stanowiła dzieło elbląskiej artystki Erny Becker-Kahns. W Dużym Ogródzie, za prostokątnym basenem wytyczono 4 przecinające się aleje a także luźno nasadzono grupy drzew. W 1928 r. część północną przedłużono do obecnej ul. Piłsudskiego. Wokół parku powstało osiedle mieszkaniowe zorganizowane przez Elbląską Strzeżę Budowlaną (Elbinger Heimstätten Gesselschaft).

Park Miejski, Plac Wolności (GrosseLustgarten)

Założony przy końcu XVIII w., na miejscu zniwelowanej fosy dzielącej Stare i Nowe Miasto, obsadzony lipami, z pomnikiem poświęconym poległym żołnierzom w wojnie francusko-pruskiej 1871 r., zaprojektowanym przez

Wilhelma Haverkampa z Berlina. Obecnie zachowana część wysokiej zieleni komponowanej oraz budynek szaletu z 1912 r.

Bażantarnia

Muszla koncertowa w Bażantarni

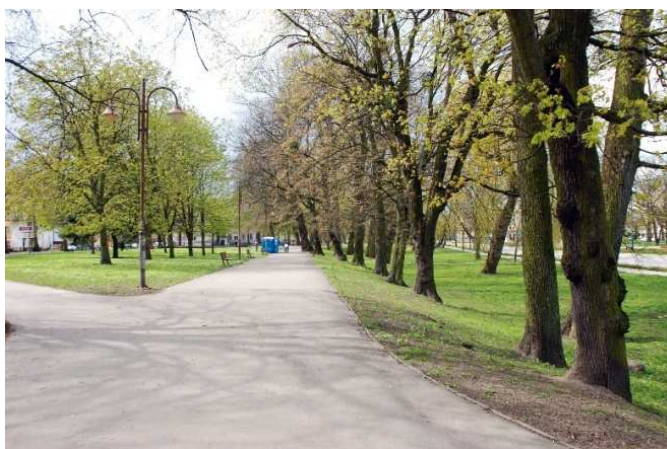
Zajazd, obecnie Restauracja Myśliwska

Bażantarnia, obecnie park miejski, stała się miejscem masowego wypoczynku elblązan na początku XVIII w. Mieszkańcy nazywali ją Vogelsang (niem. Ptasi śpiew). Park znajdował się poza obszarem ówczesnego miasta. Początkowo był podzielony na dwa obszary - chroniony i użytkowy. Na jego terenie, znajdowały się w części gospodarstwa będące zapleczem dla Elbląga, część obszaru pełniła funkcję rekreacyjną. W latach 1810-11 August Abbeg wybudował tu karczmę, dziś jest to Restauracja Myśliwska. Druga restauracja (pod nazwą Thumberg) powstała nieco później na Górze Chrobrego (Krucza), jednak w latach 50. XX wieku została ostatecznie rozebrana. Dopiero w 1913r. park zostały włączone w granice administracyjne miasta i został objęty opieką przez Radę Miasta. Wtedy to pojawiło się w nim wiele nowych obiektów użyteczności publicznej. Wybudowano mostki, muszlę koncertową, oznakowano trasy piesze. Parasol oraz wieża widokowa, zwana Wieżą Bismarcka zostały rozebrane po wojnie. Po zakończeniu II wojny światowej i włączeniu Elbląga w granice Polski, nowi mieszkańcy nazwali park Bażantarnią, ze względu na mnogość tego ptactwa w lesie. Ponoć jeszcze w latach 90. XX wieku można było się natknąć w parku na liczne bażanty.

Park Planty

Park od str. wschodniej z zachowanym starodrzewem

Tzw. „Ślimak” i grotła na terenie parku.

Niegdyś teren parku znajdował się poza obrębem miasta. Jego historia rozpoczyna się pod koniec XVIII wieku, kiedy rozpoczęło się plantowanie tego terenu, będącego wcześniej szańcem szwedzkim - fortyfikacji Nowego Miasta, zbudowanego jeszcze w XVII wieku. Prace wtedy przeprowadzone pozostawiły po sobie jedynie wzniesienie, a teren ten – pierwotnie przystosowany pod ogród należący do niemieckiej rodziny Bartelt, został od niej zakupiony przez resursę "Humanitas" - stowarzyszenie, składające się przede wszystkim z miłośników spotkań rozrywkowych. Mieli oni tutaj swoją siedzibę w pozostałościach szańców nazwanych „Schneckeberg”.

6.3.10. Zabytki archeologiczne

Na terenie miasta Elbląga zlokalizowane jest jedno stanowisko archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa warmińsko -mazurskiego, pod nr 304/12 a stanowi je grodzisko wyżynne(C-093). Ponadto w ramach **Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)** na terenie miasta zbadano dwa obręby 15-51 i 16-51. Odkryto następujące stanowiska, których opis, charakterystykę, datowanie, lokalizację na mapie współczesnej oraz bibliografię, zawarto w kartach AZP. Część tych stanowisk była odkryta i badana już w końcu XIX w. (R. Dorr), w latach trzydziestych XX w. (W. Neugebauer, B. Ehrlich) oraz w latach siedemdziesiątych XX w. (J. Haftka)

LP.	Obiekt	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Lokalizacja
OBSZAR 15-51				
1.	Cmentarzysko kultury wielbarskiej	1	4	Królewiecka/ Moniuszki
2.	Cmentarzysko kultury wielbarskiej	1	22	Koło Rubna
3.	Cmentarzysko kultury wielbarskiej	48		
4.	Cmentarzysko kultury wielbarskiej	50	39	
5.	Osada neolityczna	2	28	Bielany Wielkie
6.	Osada neolityczna	2	1	Modrzewina
7.	Osada łużycka	2	2	Modrzewina
8.	Osada łużycka	3	3	Modrzewina
9.	Osada łużycka	4	3	Modrzewina
10.	Osada wielbarska	20	26	Modrzewina
11.	Osada pruska	6	6	Ul. Ostródzka , Piłsudskiego
12.	Osada pruska	7	7	Ul. Piłsudskiego, Świerkowa
13.	Osada pruska	8	8	Ul. Moniuszki, na zach. brzegu Kumieli
14.	Osada pruska	10	10	Ul. Spacerowa, pn. brzeg Kumieli
15.	Osada pruska	11	11	Na pn. od skrzyżowania ul. Piłsudskiego i Królewieckiej
16.	Osada pruska	12	12	Na pn. od skrzyżowania ul. Piłsudskiego i Marymonckiej

17.	Osada pruska	13	13	Wąwóz Kumieli
18.	Osada pruska	2	28	Bielany Wielkie
19.	Osada pruska	42	31	Ul. Płk. Dąbka
20.	Osada pruska	47		
21.	Osada pruska	49	38	
22.	Grodzisko pruskie	1	4	Bielany Wielkie
23.	Cmentarzysko pomorskie	15	15	Teren poligonu
24.	Cmentarzysko pomorskie	44	33	
25.	Cmentarzysko pruskie	9	9	Wsch. strona ul. Moniuszki
26.	Cmentarzysko pruskie	14	14	Pn. strona ul. Królewieckiej, za szosa do Łęcza
27.	Cmentarzysko pruskie	15	15	Modrzewina, teren poligonu
28.	Cmentarzysko pruskie	16	16	
29.	Cmentarzysko pruskie	17	17	Ul. Piłsudskiego,
30.	Cmentarzysko kultury wejherowskiej	5	18	
31.	Cmentarzysko kultury wejherowskiej	21	27	Elbląg Zdrój
32.	Ślad osadniczy	1	21	Elbląg Zajazd
33.	Ślad osadniczy	1	24	Elbląg Pogórze
34.	Ślad osadniczy	43	32	
35.	Ślad osadniczy	45	34	
36.	Ślad osadniczy	46	35	
37.	Ślad osadniczy	24	31	
38.	Ślad osadniczy	25	32	
39.	Ślad osadniczy	26	23	Obok rzeki Elbląg, przy budowie hali
40.	Znalezisko luźne – monety (złote solidy)	19	25	
41.	Znalezisko luźne – neolityczne narzędzia	22	29	Modrzewina
42.	Znalezisko luźne – żelazny grot	23	30	
43.	Znalezisko luźne – 2 bransolety żmijowate	48		
44.	Długi wał – kultura pruska	24	19	

OBSZAR 16-51

45	Cmentarzysko ciałopalne -kultura wielbarska -IV w. n.e.	36	20	Ul. Grunwaldzka110- ogródki działkowe
46	Cmentarzysko ciałopalne- kultura pruska- VI-X w. Osada – kultura pruska VII-X w. Osada – kultura wejherowsko-krotoszyńska z wczesnej epoki żelaza	37	21	Teren zabudowany
46	Osada pruska -VI-VII w.	38		
48	Osada rzucewska z neolitu Osada wejherowsko- krotoszyńska Osada wielbarska ? z okresu rzymskiego Osada pruska z okresu rzymskiego	39		Stanowisko położone 220 m na wsch. od zbiegu ul. Skrzydlatej i ul. Idzikowskiego
49	Osada pruska VII-VIII w.	40		100 m na pd. od ul. Mielczarskiego i ok. 50 m na zach. od ul. Skrzydlatej
50	Osada pruska VIII- XII w. n.e.	41		
51	Cmentarzysko pruskie – VIII-XII w.	25		Dzielnica Elbląg- Winnica, po pn. str. szosy w lesie, na terenie dawnej strzelnicy
52	Cmentarzysko pruskie – wczesne średniowiecze	26		Rejon ul. Rycerskiej i Placu Słowiańskiego w pobliżu Bramy Kowalskiej
53	Cmentarzysko pruskie ?- wczesne średniowiecze	27		W Parku Traugutta w miejscu dawnego kościoła pw. Św. Anny
54	Znalezisko luźne- toporek kamienny	35		Prawdopodobnie Park Traugutta

55	Znalezisko luźne kultury pruskiej- 1 poł. X w.- żelazny grot włóczni	28		Przy przebudowie d. Mostu Wysokiego na przedłużeniu ul. Mostowej w kierunku Wyspy Spichrzów
56	Znalezisko luźne kultury pruskiej IX w.- żelazny grot włóczni	29		Podczas pogłębiania rzeki Elbląg przy moście kolejowym
57	Znalezisko luźne- kultura kurhanów zach. - bałtyjskich- kubek gliniany	30		
58	Lokalizacja zamku krzyżackiego- XIII w.- liczne znaleziska luźne jak fragmenty grzebienia i szkła, okucia i gwoździe	31		
59	Miasto średniowieczne- XIII w – liczne znaleziska jak np. grzebienie rogowe, przęślik gliniany, naczynia gliniane toczone, fragmenty podkowy, kopyta szewskie, miseczka drewniana, łyżki drewniane, półfabrykat rogowy, najstarsza zabudowa drewniana Elbląga	32	34	Stare Miasto Elbląg
60	Osada miejska średniowieczna- 1 poł XIII w. do 1237r.	33	36	
61	Ślady osady średniowiecznej i nowożytnej- miecze, szpady, noże, bagnety, grot oszczepu, rapier	50		Rzeka Elbląg
62	Cmentarzysko-grobowiec skrzynkowy kultury pomorskiej- wczesna epoki żelaza – ażurowa klamra do napierśnika	51		Przy ul. Lotniczej
63	Ślady osadnictwa - monety			W wielu miejscach
64	Ślady osadnictwa kultury wielbarskiej IV- V w. n.e.- złoty solid z lat 395-423 n.e.			

6.3.11. Zabytki ruchome

Do rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego zostało wpisane wyposażenie czterech elbląskich kościołów, ponadto dwie wolnostojące rzeźby przedstawiające bohaterów mitologicznych oraz jeden piec.

Na gotyckie i renesansowe wyposażenie **kościół parafialny p.w. św. Mikołaja** składają się obiekty pochodzące z tej świątyni oraz przeniesione z innych, elbląskich kościołów. Wśród zabytków miejscowych wyróżnia się gotycka figura Chrystusa z grupy Ukrzyżowania (pozostałe rzeźby zrekonstruowane), rzeźba Chrystusa Króla i 12 apostołów na kamiennych wspornikach z maskami, datowanych na 1410 r., brązowa chrzcielnica z 1387 r., dzieło mistrza Bernhusera, figura św. Mikołaja z początku XV w., relikwiarz św. Krzyża z zamkowego kościoła p.w. św. Andrzeja, płyta nagrobna Johannes Gröllego z 1355 roku, która przez kilkadziesiąt lat służyła jako mensa ołtarzowa, a także manierystyczne epitafium burmistrza Walentego Bodeckera z 1587 roku, przypisywane Wilhelmowi van den Blocke.

Wśród dzieł przeniesionych z innych kościołów przeważają ołtarze, w tym rzeźbiony tryptyk Trzech Króli, z kościoła o tym wezwaniu, wykonany około 1520 r. przez snycerza Schofstaina. Z dominikańskiego kościoła p.w. NMP pochodzi rzeźbiony ołtarz flisaków wykonany w 1510 r., ponadto malowany tryptyk czeladników szewskich z 1520 r., także ołtarz główny p.w. NMP zakomponowany jako poliptyk ze zrekonstruowaną Madonną szafkową (zaginiony oryginał pochodził z końca XIV w.), również poliptyk, rzeźbiony i malowany ołtarz słodowników z około 1520 r., przechowywany w tym miejscu od 1871 r. Poza ołtarzami zachowała się jeszcze manierystyczna ambona.

We wnętrzu **kościół p.w. Bł. Doroty** zachowała się polichromia z 1728 r., wykonana przez miejscowych rzemieślników z Kaczynosa i okolic. Tworzy ją 25 płycin o tematyce biblijnej umieszczonych na trójczęściowej emporze, 33 płyciny na ścianach bocznych ze scenami starotestamentowymi oraz strop wykonany przez Johanna Jacoba i Michaela Schultza w 1770 r. z tematyką Sądu Ostatecznego. Zachowały się także rzeźby, w tym Ukrzyżowanie z 1750 r. oraz przedstawienie Chrystusa Dobrego Pasterza, dzieło Martina Hirschfelda.

Kościół p.w. św. Wojciecha

W kościele znajdują się trzy ołtarze, neogotycka ambona, 14 obrazów stacji krzyżowej oraz zabytkowe witraż z postaciami świętych. Większość wyposażenia pochodzi z początku XX wieku

Zachowały się także organy zbudowane przez firmę Orgelbau Anstalt A. Terletzki, Jnh. Ed. Wittek z Elbląga w 1903 r., z neogotyckim prospektem.

Rzeźby

W 1912 r. przed nowym gmachem reformowanego gimnazjum realnego ustawiono dwie marmurowe, neoklasycystyczne rzeźby naturalnej wielkości. Przedstawiająca Tezeusza, dzieło Martina Wolffa z Berlina, obecnie jest eksponowana na skwerze przed hotelem Arbitr. Druga rzeźba, wyobrażająca rannego Achillesa, wykonana w 1886 r. przez Ernsta Hartena, pozostała przez budynkiem gimnazjum czyli obecnym urzędem miasta.

Należy wspomnieć tu o pewnej tradycji, już powojennej związanej z rzeźbami przestrzennymi znajdującymi się na terenie Elbląga. W lipcu 1961 r. w zrujnowanym kościele dominikańskim, po jego remoncie powstała Galeria

Sztuki Współczesnej zwana Galerią EL. W 1965 r. Galeria zorganizowała I Bienale Sztuki Współczesnej przy pomocy Zakładów Mechanicznych „Zamech”. Efektem tego było usytuowanie w przestrzeni miasta zespołu kilkudziesięciu metalowych rzeźb. Było to największe przedsięwzięcie w skali polskiej jak i europejskiej, wiążące sztukę z przemysłem odwołujące się do tradycji Pierwszej Awangardy z jej postulatem społecznego i powszechnego udziału w tworzeniu. W sumie od roku 1965 do 1986r. powstało 51 form przestrzennych, które teraz zdobią teren miasta.

6.3.12. Zasoby muzealne

Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu może poszczycić się tradycją XIX –wieczną, gdyż pierwsze Muzeum Miejskie (*Städtliche Museum*) powstało w mieście już w 1864 r. , z siedzibą w dwóch kamienicach przy ul. Św. Ducha nr 3 i 4. Po ostatniej wojnie placówkę muzealną reaktywowano w 1954 r., po odnalezieniu części zbiorów kolekcji rzemiosła artystycznego w piwnicach ruiny budynków po dawnym muzeum oraz zabytków archeologicznych w miejscowości Rakowo. Siedzibą placówki stały się dwie ocalałe kamienice nr 11 i 12, położone przy ul. Wigilijnej. Początkowo muzeum działało bez osobowości prawnej, a od 1955 r. zostało przejęte przez Ministerstwo Kultury i Sztuki jako Muzeum w Elblągu, podlegające Okręgowemu Muzeum Pomorskiemu w Gdańsku.

W roku 1973 Muzeum przeniosło się z kamieniczek przy ul. Wigilijnej do budynku dawnego Gimnazjum, a w 1987 r. z okazji 750lecia miasta Elbląga oddano do użytku Muzeum budynek tzw. Podzamcza.

Początkowo Muzeum eksponowało głównie zabytki kultury materialnej miasta i okolic, a po rozpoczęciu programu badań archeologicznych na Starym Mieście, a także po odkryciu osady Truso, zmieniło swój profil na archeologiczno-historyczny.

Obecnie Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, w gmachu dawnego Gimnazjum prezentuje trzy stałe wystawy: rzemiosło elbląskie, w żuławskim domu oraz ceramikę kadyńską.

Natomiast w budynku Podzamcza, odrestaurowanym starannie w 2014 r., znalazły się wystawy: historie poza granicami, historia w twarzach, twarze historii oraz nieśmiertelność kobiecości.

Ponadto w placówce mają miejsce wystawy czasowe, działania popularyzatorskie oraz warsztaty dla dzieci i młodzieży.

6.3.13 Wartości niematerialne

Na definicję wartości niematerialnych składa się dziedzictwo kulturowe przekazywane z pokolenia na pokolenie, odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i historią, co zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej.

W 2011 r. Polska przyjęła **Konwencję UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**. Jednym z głównych celów Konwencji jest zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Toteż zalecane jest rozpoznanie i udokumentowanie zachowanych jego elementów, a także

zabezpieczanie a następnie promowanie, przede wszystkim poprzez odpowiednio przygotowaną edukację. Najważniejszymi elementami tego dziedzictwa są zachowane tradycje oraz język jako podstawowy nośnik przekazu.

Elbląg, jako prężne miasto portowe skłaniało do osiedlania ludzi różnej narodowości. Oczywiście znaczenie gospodarcze miasta zmieniało się w zależności od sytuacji politycznej. Mieszkańcami byli m.in. Anglicy, Szkoci, Francuzi, Niemcy, Żydzi, Holendrzy i pochodzący stamtąd mennonici. Wielokulturowy rodowód Elbląga znajduje odzwierciedlenie w dzisiejszym wyglądzie miasta. Każda z tych nacji wniosła swoją kulturę i pozostawiła ślady w postaci zabudowy. Przez wieki struktura społeczności elbląskiej ulegała zmianom. Największą nacją była ludność pochodzenia niemieckiego (98%) do czasów po II wojnie światowej. Kiedy w 1944r. Armia Czerwona wyzwalała Elbląg spod okupanta, prawie całą ludność pochodzenia niemieckiego opuściła miasto udając się na zachód. Często zostawiali oni dobytek całego życia. Żołnierze rosyjscy splądrowali i podpalili miasto uważając je za niemieckie. Dawna kultura i obyczaje mieszkańców miasta gwałtownie uległy przecięciu podobnie jak i zniszczeniu uległy ich dobra materialne. Po wojnie miasto repolonizowano. Nowi mieszkańcy pochodzili z różnych stron Polski, nawet Europy, często z utraconych Kresów Wschodnich czy też Europy Zachodniej (polska armia na zachodzie). Początkowo nowi mieszkańcy Elbląga żyli w poczuciu strachu i tymczasowości przed wysiedleniem. Z czasem, gdy sytuacja ustabilizowała się, zapuścili w Elblągu korzenie wraz ze swoim obyczajami i kulturą, którą przenieśli na nowe miejsce życia. W obrębie Starego Miasta i nie tylko, tradycją stał się powrót do dawnych nazw ulic.

6.3.14 Prawna Ochrona Zabytków

a. pomniki historii

Kanał Elbląski stał się pomnikiem historii na mocy rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 14 stycznia 2011 r. (Dz. U. 2011, nr 20, poz. 100) jako konstrukcja hydrotechniczna o wybitnych rozwiązaniach z zakresu hydrotechniki, mechaniki, a także szczególnych wartościach poznawczych, przyrodniczych i krajobrazowych. Budowę rozpoczęto w 1844 r. dla rozwoju śródlądowego transportu drewna z lasów Warmii oraz innych płodów rolnych do portu w Elblągu. Obecnie to głównie atrakcja turystyczna., oferująca zwiedzanie 5 pochylni, 4 śluz, 4 bram ochronno-przeciwpowodziowych oraz 3 jazów.

b. rejestr zabytków

Obecnie rejestr zabytków nieruchomości miasta Elbląga składa się z 148 decyzji, w tym 5 decyzji obejmujących układy przestrzenne i zespoły budowlane, pozostałe to wpisy indywidualne. Wśród decyzji figuruje jeden obiekt skreślony z rejestru (budynek gospodarczy w zespole dworu, ul. Witkiewicza 10, obecnie 8), a także obiekty już nie istniejące lecz nie skreślone (kościół p.w. MB Królowej Polski, ul. Robotnicza, Próchnik, dom podcieniowy nr 20. Ponadto cztery obiekty wpisane do rejestru zabytków uległy translokacji: kościół Bł. Doroty z Kaczynosa przeniesiono do Elbląga na ul. Rawską 16 a, kościół p.w. Trójcy Świętej z Nowej Cerkwi na ul. Kielecką 24, budynek Szkoły Hanzy, następnie Biblioteki Pedagogicznej, z ul. Pocztowej 2 na ul. Kościuszki 132, natomiast willa rodziny Borgstedte z ul. 12 Lutego, znalazła się przy ul. Warszawskiej 51.

Decyzje zawierają 5 wpisów obszarowych, w tym układ urbanistyczny Starego Miasta oraz 4 układy urbanistyczne z zespołem zabudowy dzielnic rejonu ul. Kopernika, Sadowej, Saperów i Parku Kajki.

Pozostałe to wpisy indywidualne, w tym 15 zabytków sakralnych (kościóły: p.w. św. Mikołaja, poddominikański NMP, Bożego Ciała, Bł. Doroty, Trójcy Św., św. Jerzego, zespół szpitala p.w. Św. Ducha, św. Pawła, św. Wojciecha, Dobrego Pasterza, św. Antoniego, kaplice św. Anny, św. Marii Magdaleny, klasztoru katarzynek oraz kaplica cmentarna przy kościele św. Pawła).

Rejestr zabytków obejmuje także 7 budynków dworów z parkami, dwa miejskie parki, cztery młyny, dwa zakłady przemysłowe, a także jeden z najciekawszych zabytków techniki jakim jest Kanał Elbląski.

c. ewidencja zabytków

Ewidencja zabytków gminy-miasta Elbląg dotyczy obiektów z gminnej ewidencji i jest opisana w 900 kartach formatu A4, w których ujęto wszystkie te, które znajdują się w rejestrze zabytków, a także w poszczególnych układach urbanistycznych dzielnic Elbląga. Na mapkach jest słabo uwidocznione usytuowanie budynków. Niestety część obiektów nie posiada wartości zabytkowej, a takie jest kryterium założenia karty adresowej. Prace zostały wykonane w latach 2009-2012r. i obecnie karty wymagają ponownej weryfikacji. Wykaz Ewidencji Zabytków Gminy Miasta Elbląga dołączono także na płycie DVD.

6.4. Zabytki o najważniejszym znaczeniu dla miasta

Elbląg jest rozległym miastem, który mimo zniszczeń wojennych posiada wiele cennych obiektów zabytkowych. Można powiedzieć, że najważniejszymi dla miasta są w większości te, które zostały wpisane do rejestru zabytków nieruchomych a więc np. **zespół urbanistyczny Starego Miasta** jak i **układy urbanistyczne dawnych dzielnic**. Poza tym są to kościoły od gotyckich do obiektów z XIX w. i początków XX w. Do nich należy **kościół św. Mikołaja** wyróżniający się kubaturą w sylwecie miasta, **zespół szpitalny p.w. św. Ducha**, **kościół dominikanów p.w. NMP**, **kościół Bożego Ciała** na przedmieściu północnym oraz **kościół p.w. św. Jerzego**. Cennym obiektem jest niewielki kościół **p.w. św. Antoniego Padewskiego w Próchniku**, obecnie dzielnicy Elbląga. Również Kanał Elbląski, który jest Pomnikiem Historii stał się ważnym obiektem miasta, choć jego bieg dopiero zaczyna się w mieście.

Istotnym elementem „wystroju” przestrzeni miejskiej Elbląga jest zespół metalowych form przestrzennych.

6.5. Zabytki nieruchome stanowiące własność miasta.

L.P.	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU
1.	Agrykola 6	Szkoła	A-4508
2.	Bema 9	Willa	A-3674
3.	Bema 37	Budynek mieszkalny	A-3667
4.	Bema 47	Budynek mieszkalny	A-3659
5.	Bema 52	Budynek mieszkalny z ogrodem	A-3665
6.	Częstochowska 5	Zespół dworsko-parkowy	A-3830

7.	Grunwaldzka 67	Willa	A-3361
8.	Królewiecka 34	Budynek mieszkalny	A-3801
9.	Królewiecka 38	Kamienica	A-3791
10.	Królewiecka 40	Kamienica	A-3726
11.	Królewiecka 135	Willa	A-3073
12.	Łączności 1	Urząd miasta	A-3046
13.	Malborska 47	Kamienica	A-4320
14.	Marymoncka	Zespół Bażantarni	A-3859
15.	Pocztowa 2	Szkoła	A-4450
16.	Pocztowa 3	Kamienica	A-3257
17.	1 Maja 13	Kamienica	A-3545
18.	1 Maja 35	Kamienica	A-3725
19.	Powstańców Warszawskich 9	Budynek mieszkalny	A-4006
20.	Robotnicza 173	Szkoła	A-4503
21.	Sadowa	Budynek mieszkalny	A-2833
22.	Saperów 17	Budynek mieszkalny	A-2832
23.	Saperów 13	Budynek mieszkalny	A-2832
24.	Stary Rynek	Brama Targowa	A-574
25.	Struga 52	Willa, ob. przedszkole	A-3558
26.	Szańcowa 2	Szkoła	A-1693
27.	Św. Ducha 3	Kamienica, ob. Biblioteka	A-568
28.	Św. Ducha 4	Kamienica, ob. Biblioteka	A-575
29.	Św. Ducha 25	Budynek przemysłowy	A-2425
30.	3 Maja 4	Kamienica	A-3475
31.	Topolowa 7	Budynek mieszkalny	-
32.	Traugutta 84	Kamienica	A-4032
33.	Warszawska 51	Willa	A-3790
34.	Warszawska 55	Willa	A-3898
35.	Zacisze 10	Budynek mieszkalny	A-3901
36.	Zamkowa 15	Kamienica	A-3054
37.	Zamkowa 16	Kamienica	A-3053
38.	Żeromskiego 22	Zespół szpitala	A-3177

6.6. Zabytki postulowane do wpisu do rejestru zabytków

Architektura początku XX w.

Pensjonat z kawiarnią, następnie przedszkole wojskowe, ul. Królewiecka 142

Architektura modernistyczna

Akademia Pedagogiczna, ul. Komeńskiego, z osiedlem domów naukowców przy ul. Prusa

Sala gimnastyczna szkoły zawodowej nr 1, ul. Tamka

Sala Arkadowa hotelu Arbiter

Cmentarze

Cmentarz żydowski przy zbiegu ul. Browarnej i Brzeskiej.

Cmentarze św. Pawła i Wojciecha przy ul. Szarych Szeregów, na osiedlu Zawada,

Parki

Park Planty z grota i tzw. ślimakiem

Park przy Placu Wolności z budynkiem szaletu.

Zabytki ruchome

Zespół metalowych form przestrzennych na obszarze miasta.

7. OCENA STANU ZACHOWANIA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO Z ANALIZĄ SZANS I ZAGROŻEŃ SWOT.

Wskazanie celów, priorytetów i kierunków działań programujących opiekę nad zabytkami Elbląga, poprzedza analiza SWOT ochrony dziedzictwa kulturowego z obszaru miasta. Wskazano w niej cechy **stanu obecnego (silne i słabe strony)** oraz **spodziewane lub możliwe zjawiska przyszłe (szanse i zagrożenia)** związane z problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego miasta. Należy przy tym zaznaczyć, iż wiele ze wskazanych cech (szczególnie wymienionych jako słabe strony i zagrożenia) ma charakter nie tylko lokalny, lecz ogólnopolski. Analiza SWOT stanowi podstawę do opracowania celów programu opieki nad zabytkami miasta Elbląga.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none">▪ różnorodny zasób dziedzictwa kulturowego Elbląga o bardzo dużym potencjale, wynikającym z wielokulturowości dawnych mieszkańców▪ czytelny układ urbanistyczny dzielnic: zarówno odtworzonego średniowiecznego Starego Miasta zniszczonego po 1945 r., Wyspy Spichrzów, XVIII-wiecznego Osieka, XIX-wiecznego przedmieścia wschodniego▪ wprowadzenie w ostatnich latach zabudowy na teren Starego Miasta na zasadzie retrowersji, a także odtworzenie wybranych, najcenniejszych obiektów▪ zachowanie średniowiecznych obiektów sakralnych o znaczeniu ponadregionalnym (kościół p.w. św. Mikołaja, poddominikański NMP, Bożego Ciała, św. Jerzego, zespół Św. Ducha)▪ zachowanie relikwów dawnego systemu obronnego zarówno średniowiecznego (Brama Targowa, teren Podzamcza) jak i nowożytnego (fosa Wyspy Spichrzów)▪ zachowanie szeregu budynków użyteczności publicznej o architekturze historyzującej: szkoły (gimnazjum realne, ob. Urząd Miasta, I Zespół Szkół Ogólnokształcących przy ul. Pocztowej Instytut Głuchoniemych przy ul. Królewieckiej 104, ob. siedziba Policji), gmachy sądu i poczty, zespół	<ul style="list-style-type: none">▪ przerwanie po 1945 r. ciągłości osadniczej, z długoletnim odcięciem od okresu prusko-niemieckiego w historii miasta▪ niezachowanie niektórych historycznych dzielnic poprzez wprowadzenie nowej zabudowy nie nawiązującej do historycznego układu przestrzennego (średniowieczne Nowe Miasto) lub wprowadzenie współczesnej zabudowy wielkogabarytowej w przestrzeń dawnych osiedli (Kolonія Północna, Zatorze)▪ brak odpowiedniej ilości systemów zabezpieczających obiekty zabytkowe (ochrona przeciwpożarowa, antywłamaniowa)▪ przypadki prowadzenia przez właścicieli działań niszczących zabytki, wynikających z niewiedzy oraz z braku lub niedostatecznej ilości środków finansowych na konserwację i rewaloryzację, w tym niewłaściwe modernizowanie i użytkowanie części zabytków▪ samowolne działania właścicieli i użytkowników prowadzących prace remontowe oraz rozbiórki zabytków▪ zanikanie tradycyjnych form i sztuki budowlanej, brak rzemieślników, niestosowanie tradycyjnych materiałów budowlanych▪ zanikanie pierwotnego autentycznego detalu

<p>szpitala przy ul. Żeromskiego</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ zachowanie znakomitych przykładów architektury modernistycznej, głównie obiektów szkolnych: gimnazjum przy ul. Agrykola 6, Zespół Szkół Gospodarczych 128 przy ul. Królewieckiej, Zespół Szkół Mechanicznych przy ul. Komeńskiego; także przykłady budownictwa mieszkaniowego z wyjątkowym budynkiem przy ul. Trybunalskiej 17 oraz liczna, powtarzalna zabudowa tzw. kolonii socjalnych tworząca charakter dawnych przedmieść ▪ zachowanie zespołów zabudowy mieszkaniowej z różnych epok (kamienice średniowieczne, renesansowe, eklektyczne i secesyjne, wille i domy z kręgu art. deco, osiedla domów wielorodzinnych) ▪ zachowanie XIX-wiecznych zakładów miejskich, służących funkcjonowaniu miasta, jak rzeźnia (odnowiony budynek siedziby zarządu), wodociągi, elektrownia ▪ zachowanie zespołów i obiektów budownictwa przemysłowego o architekturze historyzującej oraz modernistycznej, z których część uzyskała nową funkcję (zakłady kolejowe Schichaua przy ul. Grunwaldzkiej, fabryka Neufeldta przy ul. Zacisze, młyny przy ul. Kościuszki i Traugutta) ▪ zachowanie i wypromowanie Kanału Elbląskiego jako wyjątkowego zabytku techniki i atrakcji turystycznej ▪ zachowanie obiektów wykonanych w historycznych technologiach i z historycznych materiałów budowlanych ▪ duży procent zachowanego oryginalnego detalu architektonicznego oraz zabytkowej stolarki okiennej oraz drzwiowej głównie z końca XIX w. i z 1. ćwierci XX w. ▪ zachowanie elementów pierwotnego wystroju oraz wyposażenia wnętrz zabytkowych, szczególnie wnętrz obiektów użyteczności publicznej (budynek sądu, sala arkadowa hotelu Arbiter, wnętrza szkolne) ▪ zachowanie historycznej zieleni komponowanej parków miejskich (Planty, Bażantarnia, Modrzewie, Kajki, park przy Placu Zwycięstwa) ▪ zachowanie historycznej zieleni komponowanej wchodzącej w skład zespołów rezydencjonalnych (wille przy ul. Bema, ul. Królewieckiej, przy historycznym hotelu Hotel Stadt Elbing, dwory przy ul. Chrobrego, Częstochowskiej, Witkiewicza) ▪ liczne cmentarze różnych wyznań (protestanckie, mennonickie, żydowski) z których część została 	<p>architektonicznego przy docieplaniu elewacji oraz wymiana zabytkowych elementów budowlanych, np. stolarki okiennej i drzwiowej, na współczesne, często o odmiennej formie np. bez podziałowa stolarka okienna</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ zbyt mało zabytków przemysłu, techniki i sztuki inżynierskiej chronionych przez wpis do rejestru zabytków ▪ małe zainteresowanie potencjalnych inwestorów wykorzystaniem dużych gabarytowo budynków przemysłowych ▪ słaby stan ochrony zabytkowych wnętrz oraz detalu architektonicznego przy prowadzonych remontach i adaptacjach ▪ małe wykorzystanie potencjału środowiska kulturowego dla celów społecznych, gospodarczych i turystycznych ▪ duże koszty utrzymania odpowiedniego stanu technicznego Kanału Elbląskiego ▪ niewystarczające publiczne środki finansowe na konserwację i rewitalizację obiektów zabytkowych ▪ niedostateczna ilość profesjonalnych wykonawców prac konserwatorskich (zarówno projektantów, jak i firm budowlanych oraz konserwatorskich) ▪ brak popularyzowania i nagradzania dobrych wzorów wykonawczych wśród obiektów zabytkowych ▪ zagrożenie wycinką i brak bieżącej konserwacji komponowanej zieleni historycznej ▪ pozostawienie części terenów historycznych cmentarzy bez odpowiedniej informacji, a także lokowanie w ich obrębie placów zabaw i siłowni ▪ zbyt słaba edukacja społeczności lokalnej dotycząca środowiska kulturowego ▪ niedostateczna promocja całości środowiska kulturowego miasta, prócz wybranej grupy zabytków architektury ▪ brak specjalistycznych przewodników po zabytkach miasta
---	--

<p>zamieniona obecnie na tereny zielone, z informacją o historycznej przeszłości, a na cmentarzu przy ul. Sadowej urządzono lapidarium poświęcone dawnym mieszkańcom Elbląga</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ zespół form przestrzennych stanowiących unikatowy w skali kraju symbol sztuki współczesnej ▪ duża ilość obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, w stosunkowo dobrym stanie zachowania ▪ duża ilość obiektów objętych ochroną poprzez GEZ ▪ wysokie walory i atrakcyjność środowiska kulturowego dla mieszkańców, turystyki i gospodarki ▪ istniejące możliwości pozyskiwania przez właścicieli i użytkowników zabytków dotacji i dofinansowań na wykonywanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych w tych zabytkach, z różnorodnych źródeł 	
--	--

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Wykorzystanie różnych źródeł finansowania prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych (fundusze samorządowe, regionalne, państwowe i unijne) ▪ Zbudowanie w świadomości społecznej prawidłowo odrestaurowanych zabytków jako wzorców i elementów tworzących atrakcyjność miasta (Stare Miasto, Kanał Elbląski, Gimnazjum - Muzeum Historyczno-Archeologiczne) ▪ Promocja najważniejszych dla miasta obiektów jako charakterystycznego, niepowtarzalnego logo Elbląga (kościół p.w. św. Mikołaja, Galeria EL, Brama Targowa, formy przestrzenne) ▪ Organizacja w służbach miejskich poradnictwa dla właścicieli obiektów zabytkowych w zakresie prawidłowego prowadzenia remontów ▪ Nadanie wybranym zabytkom statusu produktu turystycznego w systemie turystyki tematycznej, z przygotowanym systemem informacji oraz obsługi (Kanał Elbląski, szlaki piesze w Bażantarni, szlak kościołów gotyckich) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Duża ilość obiektów zabytkowych wymagających kosztownych prac konserwatorskich i remontowych ▪ Przy wprowadzaniu nowej funkcji obiektu zabytkowego nie uwzględnienie jego historycznej formy i zastosowanych materiałów ▪ Brak fachowego poradnictwa przy przygotowaniu i prowadzeniu prac remontowych i konserwatorskich (termoizolacje, pokrycie dachu, kolorystyka elewacji i stolarki okiennej oraz drzwiowej) ▪ Niedostateczne zabezpieczenia obiektów zabytkowych (systemy ochrony przeciwpożarowej, przeciwwłamaniowej i stałego monitoringu) ▪ Nieprecyzyjne regulacje prawne umożliwiające niekontrolowaną zabudowę obszarów cennych kulturowo ▪ Kadra rzemieślnicza nie obeznana dostatecznie z tradycyjnymi technikami budowlanymi (stosowanie materiałów i technik

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Przywrócenie w przestrzeni miejskiej elementów kultury niematerialnej przez uwiecznienie historycznych nazw miejsc, ulic, czy placów. ▪ Wsparcie amatorskich badaczy przeszłości miasta publikujących na forach internetowych historię obiektów, ulic, osób czy wydarzeń z dziejów Elbląga (np. Pomorskie Forum Eksploracji, www.elblag-moje-miasto) ▪ Popularyzacja wydawnictw naukowych i popularnonaukowych, map, przewodników, związanych z przeszłością miasta 	<p>współczesnych niszczących charakter zabytków)</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Brak wiedzy o obiektach poddawanych pracom remontowym powodujące niekorzystne zmiany w kompozycji bryły, elewacji czy charakterze stolarki ▪ Przy prowadzeniu prac remontowych brak uzgodnień i nadzoru wobec obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków
---	---

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMU

8.1 Cel programu: Ochrona i Kształtowanie Dziedzictwa Kulturowego Miasta Elbląga

8.2. Priorytety programu:

PRIORYTET I: tożsamość miasta oraz bogactwo wielokulturowe Elbląga	
Kierunki działań	Zadania
<ul style="list-style-type: none"> • Zachowanie historycznej wielokulturowości miasta • Działania na rzecz odnowienia przerwanej ciągłości historycznej dziedzictwa kulturowego 	<ul style="list-style-type: none"> • Zapobieganie degradacji zabytków pozostałych po dawnych kulturach: <ul style="list-style-type: none"> – cmentarze różnowyznaniowe: mennonickie, ewangelickie, żydowskie – kościoły • Ochrona architektury: <ul style="list-style-type: none"> – Zabudowa Starego Miasta – Architektura sakralna Elbląga – Układy urbanistyczne dzielnic Elbląga wraz z ich zabudową – Budynki szkół – Budynki administracyjne – Budownictwo przemysłowe i kolejowe

	<ul style="list-style-type: none"> – Parki – Cmentarze <ul style="list-style-type: none"> • Opieka nad dziedzictwem niematerialnym: <ul style="list-style-type: none"> – zachowanie dawnych nazw ulic
--	--

PRIORYTET II: ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego Elbląga	
Kierunki działań	Zadania
<ul style="list-style-type: none"> • Sporządzanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznej w celu zachowania tradycyjnego krajobrazu kulturowego • Zachowanie autentyczności jako największej wartości dziedzictwa kulturowego 	<ul style="list-style-type: none"> • Egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną w miejscowych planach zagospodarowania w zakresie wysokości, formy i funkcji zabudowy • Określenie kierunków rozwoju Elbląga o metryce historycznej: wskazanie terenów pod przyszłą zabudowę uwzględniających zwłaszcza zabytkowe układy przestrzenne • Opracowanie zakresu i charakteru uzupełnień typu plombowego • Dbłość o formy nowych obiektów, ich gabaryty dostosowane do historycznych • Dbłość o zieleń komponowaną, zarówno wysoką w obrębie cmentarzy i zespołów dworsko-parkowych, willowo-parkowych oraz parków

PRIORYTET III: Badanie, dokumentacja oraz promocja i edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań	Zadania
<ul style="list-style-type: none">• Wspieranie prac badawczo - inwentaryzacyjnych nad zabytkami• Edukacja i popularyzacja ochrony zabytków• Promocja dziedzictwa kulturowego	<ul style="list-style-type: none">• Weryfikacja gminnej Ewidencji Zabytków Elbląga• Działania edukacyjne - publikacje związane ze sztuką i historią Elbląga, konkursy, wystawy, foldery• Promocja dobrze wykonanych prac budowlano-konserwatorskich poprzez stronę internetową Urzędu Miejskiego oraz zainteresowanie mediów

PRIORYTET IV: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym miasta

Kierunki działań	Zadania
<ul style="list-style-type: none">• Działania finansowe• Działania organizacyjno- prawne• Działania koordynujące	<ul style="list-style-type: none">• Dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkach należących do miasta, które wymagają remontu m.in. Galeria EI, Muzeum i Biblioteka• Opracowanie regulaminu dotacji przeznaczonej na dofinansowanie prac konserwatorskich, remontowych, budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru• Opiniowanie obiektów proponowanych do wpisu do rejestru zabytków i do gminnej ewidencji zabytków• Rozpoznanie konieczności zabezpieczenia przeciwpożarowego

9. MECHANIZMY I ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

Źródła finansowania	Przedmiot finansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego	<p>Program „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego”:</p> <p>Na 2017 r. w ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:</p> <ol style="list-style-type: none">1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

	<p>Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich</p> <p>Program „Rozwój infrastruktury kultury”: W 2017r. zagadnienia związane z ochroną zabytków umieszczono w poniższym zadaniu:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zadanie nr 4: zadania w ramach projektów współfinansowanych ze środków europejskich dotyczące w szczególności: robót budowlanych prowadzonych w nie zabytkowej infrastrukturze, prac przy zabytkach nieruchomości oraz zakupu wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny	<ul style="list-style-type: none"> • Remonty i konserwacja obiektów sakralnych o wartości zabytkowej
Marszałek Województwa Warmińsko- Mazurskiego	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona zabytków województwa warmińsko- mazurskiego: • Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa warmińsko- mazurskiego
Wojewódki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie	<ul style="list-style-type: none"> • Konserwacja i remonty zabytkowych obiektów (ruchomych i nieruchomości) o ważnym znaczeniu historycznym, naukowym i artystycznym będących w złym stanie technicznym • Ratownicze badania archeologiczne • Dokumentacja konserwatorska, ewidencyjna i archeologiczna
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze	<ul style="list-style-type: none"> • Wydatki bieżące i inwestycyjne na utrzymanie muzeów PTTK i szlaków.
Unia Europejska	<p>Fundusze strukturalne, dystrybuowane poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Program Operacyjny "Infrastruktura i

	<p style="text-align: center;">Środowisko"</p> <p>VIII oś Priorytetowa Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 ma na celu ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego, a także rozwój zasobów kultury. W ramach Priorytetu VIII można realizować projekty przede wszystkim z zakresu zachowania dziedzictwa kulturowego: renowacji zabytków wraz z otoczeniem, konserwacji zabytków ruchomych, zabytkowych parków i ogrodów. Ponadto, dofinansowanie mogą uzyskać projekty mające na celu przebudowę czy rozbudowę instytucji kultury oraz szkół i uczelni artystycznych z przeznaczeniem ich na cele kulturalne.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kreatywna Europa <p>Program Unii Europejskiej wspierający europejskie sektory kultury i kreatywne, w tym przemysł audiowizualny.</p>
--	---

10. MONITORING I OCENA REALIZACJI PROGRAMU.

Realizacja Programu Opieki nad Zabytkami Miasta Elbląga na lata 2017-2020 powinna być przedmiotem systematycznego monitorowania. Zgodnie z ustawowym wymogiem (art. 87.5) Prezydent Miasta Elbląga sporządza sprawozdanie za dwuletni okres jego realizacji. Monitoring służy następującym celom:

- dostarczaniu podmiotom biorącym udział w zarządzaniu miejscem lub obiektem, informacji o skuteczności prowadzonych działań ochronnych
- umożliwieniu stałej weryfikacji i ulepszania działań ochronnych
- dostarczaniu organom sprawującym nadzór nad obszarem będącym przedmiotem ochrony danych o stanie przedmiotu ochrony
- sporządzaniu okresowych raportów umożliwiających przegląd zadań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

Szczególnie ważne jest przewidzenie i określenie, w jakich przypadkach wyniki monitoringu wpłynęły na sposób sprawowania ochrony nad dobrami dziedzictwa kulturowego. Monitoring powinien być tak zaplanowany, aby umożliwiał ocenę przynajmniej takich parametrów: skuteczność ochrony (porównanie otrzymanych rezultatów z

rezultatami oczekiwanymi, wyrażonymi poprzez stan ochrony), skuteczność zastosowanych środków, zmianę stanu obiektu, zagrożenie środowiskowe.

Wskaźniki określające realizację celów i priorytetów Programu:

Cel strategiczny /Priorytet	Wskaźniki
Cel strategiczny: Ochrona i kształtowanie dziedzictwa kulturowego Miasta Elbląga	
Priorytet I: Tożsamość regionalna oraz bogactwo wielokulturowe Elbląga	Liczba projektów popularyzujących dziedzictwo kulturowe
	Liczba organizowanych imprez, wydarzeń, warsztatów, szkoleń o tematyce związanej z dziedzictwem kulturowym związanych z dziedzictwem kulturowym
	Liczba stowarzyszeń badających elbląskie dziedzictwo kulturowe
Priorytet II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	Liczba miejscowych planów zagospodarowania, w których uwzględniono ochronę dziedzictwa kulturowego
	Liczba utworzonych parków kulturowych
	Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków
Priorytet III: Badanie, dokumentacja oraz promocja i edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego	Liczba publikacji promocyjnych i wydawnictw związanych z popularyzacją zabytków
	Liczba informacji o zabytkach miasta udostępnionych w internecie
	Liczba ofert turystycznych wykorzystujących elementy dziedzictwa kulturowego
	Liczba opracowanych szlaków kulturowych
	Liczba obiektów zabytkowych pełniących funkcje turystyczne, kulturalne, edukacyjne i społeczne

Priorytet IV: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym	Poziom wydatków budżetu miasta na ochronę i opiekę nad zabytkami (w %)
	Liczba remontów obiektów zabytkowych dofinansowywanych z budżetu miasta
	Liczba obiektów zabytkowych zabezpieczonych przed włamaniem i pożarem

11. ANEKSY

Rejestr zabytków nieruchomych architektury

LP.	ULICA	NR	OBIEKT	NR REJESTRU
1.			FOSA WYSPY SPICHRZÓW	A-1221
2.			PARK "MODRZEWIE"	A-1275
3.			PARK MIEJSKI "BAŻANTARNIA" WRAZ Z MUSZLĄ KONCERTOWĄ, BRYŁĄ BUDYNKU RESTAURACJI "MYŚLIWSKA"	A-3864
4.			UKŁAD URBANISTYCZNY STAREGO MIASTA	A-514
5.			UKŁAD URBANISTYCZNY Z ZESPOŁEM ZABUDOWY ZAWARTY MIĘDZY ULICAMI MONIUSZKI, SZYMANOWSKIEGO, KRÓLEWIECKA I KOPERNIKA	A-3067
6.			ZESPÓŁ URBANISTYCZNY W REJONIE ULIC: KOLEJOWA, NATOLIŃSKA, SADOWA	A-2833
7.			ZESPÓŁ URBANISTYCZNY W REJONIE ULIC: SAPREÓW, ARTYLERYJSKA, CZARNIECKIEGO, UŁAŃSKIEJ I SZWOLŻERÓW	A-2832
8.			ZESPÓŁ URBANISTYCZNY WRAZ Z PARKIEM IM. KAJKI	A-1527
9.	1 MAJA	013	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3545
10.	1 MAJA	016	BUDYNEK BANKU	A-3235
11.	1 MAJA	035	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3725
12.	1 MAJA	048	DOM (DWÓR)	A-1273
13.	3 MAJA	004	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3475
14.	3 MAJA	013	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3673
15.	AGRYKOLA	006	BUDYNEK GIMNAZJUM NR 5 WRAZ Z	A-4508

			NAJBLIŻSZYM OTOCZENIEM OBEJMUJĄCYM DZIAŁKI 74,75/2,73/2, 96	
16.	BEMA		KAPLICA P.W. ŚW. JERZEGO	A-565
17.	BEMA	007	BUDYNEK MIESZKALNY WRAZ Z POSESJĄ, ZIELENIĄ ORAZ OGRODZENIEM	A-3672
18.	BEMA	009	BUDYNEK MIESZKALNY WRAZ Z POSESJĄ I ZIELENIĄ	A-3674
19.	BEMA	037	BUDYNEK MDK	A-3667
20.	BEMA	047	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3659
21.	BEMA	052	BUDYNEK MIESZKALNY Z OGRÓDKIEM	A-3665
22.	BEMA	053	BUDYNEK MIESZKALNY-WILLA	A-2838
23.	BEMA	053	PARK Z POZOSTAŁOŚCIAMI URZĄDZEŃ PARKOWYCH	A-3715
24.	BEMA	056	CMENTARZ EWANGELICKIZ ZIELENIĄ I NAGROBKAMI	A-3693
25.	BOŻEGO CIAŁA	010	BUDYNEK D.SZKOŁY KATOLICKIEJ P.W. ŚW. MIKOŁAJA OB.. WYŻSZE SEM. DUCHOWNE	A-3692
26.	BROWARNA	082	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3841
27.	BROWARNA	112-113	BRYŁA BUDYNKU MIESZKALNEGO Z WYŁĄCZENIEM WNĘTRZ	A-3846
28.	BROWARNA	115	BRYŁA BUDYNKU Z WYŁĄCZENIEM WNĘTRZ	A-3845
29.	BULWAR ZYGMUNTA AUGUSTA	011	GIMNAZJUM I BUDYNEK PODZAMCZA-OB. MUZEUM ELBLĄSKIE	A-569
30.	BULWAR ZYGMUNTA AUGUSTA	012	BUDYNEK D.AGNES MIEGEL SCHULE-OB. BUDYNEK PRODUKCYJNY	A-3787
31.	CHROBREGO	008	BUDYNEK MIESZKALNO-GOSPODARCZY	A-3660
32.	CHROBREGO	008	DWÓR Z PARKIEM	A-1182
33.	CZERWONEGO KRZYŻA	002	BRYŁA BUDYNKU PRZYCHODNI SPECJALISTYCZNEJ W OBRĘBIE DZIAŁKI NR 366	A-3899
34.	CZĘSTOCHOWSKA	005	POZOSTAŁOŚCI ZESPOŁU DWORSKO- PARKOWEGO: DWÓR, PARK, OBSADZENIE UL. CZĘSTOCHOWSKIEJ	A-3830
35.	FAŁATA	29-31- 33	BUDYNEK W GRANICACH ZEWNĘTRZNEJ LINII MURÓW OBWODOWYCH	A-4532
36.	GARBARY	012	KAMIENICZKA	A-576
37.	GARBARY	028	BUDYNEK MIESZKALNY	A-1944
38.	GARBARY	030	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3256
39.	GIMNAZJALNA		ZESPÓŁ SZPITALNY ŚW. DUCHA-MUR	A-1185

			WOKÓŁ ZABUDOWAŃ ZESPOŁU	
40.	GIMNAZJALNA, SŁUŻEBNA		DAWNY BROWAR Z FRAGMENTEM MURU OBRONNEGO	A-1184
41.	GRUNWALDZKA	027	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3442
42.	GRUNWALDZKA	029	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3443
43.	GRUNWALDZKA	031	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3420
44.	GRUNWALDZKA	041	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3422
45.	GRUNWALDZKA	043	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3421
46.	GRUNWALDZKA	045	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3441
47.	GRUNWALDZKA	047	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3428
48.	GRUNWALDZKA	049	BUDYNEK HOTELU "DWORCOWEGO'	A-3444
49.	GRUNWALDZKA	051	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3446
50.	GRUNWALDZKA	057	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3445
51.	GRUNWALDZKA	063	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3432
52.	GRUNWALDZKA	067	BUDYNEK MIESZKALNY - PRZEDSZKOLE	A-3361
53.	GRUNWALDZKA	069, 071	BUDYNKI MIESZKALNE	A-3429
54.	KIELECKA	024	KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. TRÓJCY	A-3722
55.	KOPERNIKA	026/028	BUDYNEK HOSPICJUM ŚW. JERZEGO WRAZ Z DZIAŁKAMI	A-4193
56.	KOŚCIUSZKI	005	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3557
57.	KOŚCIUSZKI	132	ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO (BUD. MŁYNA,BUD. TURBINY,BUD. MIESZKALNY)	A-3151
58.	KRĘGIELNIA	001	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3070
59.	KRÓLEWIECKA		MOST NA KUMIELI	A-3717
60.	KRÓLEWIECKA	014	KAMIENICA NAROŻNA	A-4639
61.	KRÓLEWIECKA	021	BUDYNKI DAWNEJ FABRYKI CYGAR "LOESER UND WOLF", OB. ZAKŁADY ODZIEŻOWE	A-3393
62.	KRÓLEWIECKA	034	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3801
63.	KRÓLEWIECKA	038	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3791
64.	KRÓLEWIECKA	040	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3726
65.	KRÓLEWIECKA	125	WILLA Z OGRODEM	A-4625
66.	KRÓLEWIECKA	128	DAWNA SZKOŁA ZAWODOWA, OBECNIE ZESPÓŁ SZKÓŁ GOSPODARCZYCH WRAZ Z DZIAŁKĄ	A-4470
67.	KRÓLEWIECKA	135	WILLA	A-3073
68.	KRÓLEWIECKA	285	DOM MIESZKALNY Z BRYŁĄ BUDYNKU GOSPODARCZEGO I DZIAŁKĄ	A-4187

69.	KRÓLEWIECKA	297	BUDYNEK MIESZKALNY Z 2 BUDYNKAMI GOSPODARCZYMI	A-3348
70.	KRÓTKA	005	DOM MIESZKALNY-SIEDZIBA PTTK ODDZIAŁ ZIEMI ELBLĄSKIEJ	A-3916
71.	KUŚNIERSKA	006	KOŚCIÓŁ PODOMINIKAŃSKI P.W.NMP-OB. GALERIA "EL"	A-566
72.	ŁĄCZNOŚCI	001	BUDYNEK URZĘDU MIEJSKIEGO	A-3046
73.	ŁĘCZYCKA	017	ZESPÓŁ BUDYNKÓW MŁYNA ZŁOŻONY ZE ZWARTEGO KOMPLEKSU BUDYNKÓW PRODUKCYJNO-MAGAZYNOWYCH I MIESZKANYCH ORAZ HYDROFORNII	A-4228
74.	MALBORSKA	047	KAMIENICA MIESZCZAŃSKA - BUDYNEK MIESZKALNY (BRYŁA, ELEWACJE ZEWNĘTRZNE, KLATKI SCHODOWE Z SIENIAMI)	A-4320
75.	MARYMONCKA	005	BUDYNEK DWORU WRAZ Z OTACZAJĄCYM GO DAWNYM PARKIEM DWORSKIM I ALEJĄ WYSOKĄ	A-3859
76.	MAZURSKA	002	BUDYNEK MIESZKALNY "DOMEK BRAMNY"	A-3661
77.	MOSTOWA	017	KAMIENICA	A-1189
78.	MOSTOWA	018	KAMIENICA	A-1189
79.	MOSTOWA	025	KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. MIKOŁAJA	A-521
80.	MOSTOWA, WIGILIJNA		ZESPÓŁ DOMÓW Z TZW. ŚCIEŻKĄ KOŚCIELNĄ	A-1189
81.	OBROŃCÓW POKOJU		KAPLICA CMENIARNA I BUDYNEK ORGANISTÓWKI	A-4632
82.	OBROŃCÓW POKOJU		KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. PAWŁA WRAZ Z CMENTARZEM	A-3563
83.	PLAC SŁOWIAŃSKI		FONTANNA WRAZ Z OTOCZENIEM W GRANICACH DZIAŁKI NR 153/8	A-4633
84.	PLAC SŁOWIAŃSKI	001-003	ZESPÓŁ BUDYNKÓW POCZTY (B. GŁÓWNY, GARAŻE, OGRODZENIE OD ULIC)	A-3666
85.	POCZTOWA	002	BUDYNEK - SIEDZIBA PEDAGOGICZNEJ BIBLIOTEKI WOJEWÓDZIEJ	A-3055
86.	POCZTOWA	002	KOMPLEKS BUD. NALEŻĄCYCH DO ZESPOŁU SZKÓŁ OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH WRAZ Z DZIAŁKĄ	A-4450
87.	POCZTOWA	003	BUDYNEK MIESZKALNY (KAMIENICA)	A-3257
88.	POŚWIATOWSKIEJ	001	BUDYNEK MIESZKALNY (DAWNY DWÓR) WRAZ Z OTACZAJĄCYM PARKIEM	A-3829

89.	POWSTAŃCÓW WARSZAWSKICH	009	DOM MIESZKALNY	A-4006
90.	PRÓCHNIK		KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. ANTONIEGO PADEWSKIEGO	A-234
91.	PRÓCHNIK	020	DOM PODCIENIOWY, MUROWANY	A-242
92.	PRÓCHNIK	043	DOM PODCIENIOWY	A-240
93.	PRÓCHNIK	053	DOM PODCIENIOWY, DREWNIANY	A-241
94.	PULASKIEGO	010	PAŁACYK	A-2834
95.	RAWSKA	016A	KOŚCIÓŁ P.W. BŁ. DOROTY WRAZ Z BUDYNKIEM PLEBANII	A-3723
96.	ROBOTNICZA	027	MURY ZNISZCZONEGO BUDYNKU KOŚCIELNEGO P.W. BOŻEGO CIAŁA	A-131
97.	ROBOTNICZA	069	KOŚCIÓŁ P.W. MATKI BOSKIEJ KRÓLOWEJ POLSKI	A-1332
98.	ROBOTNICZA	173	BUDYNEK GIMNAZJUM NR 2 WRAZ Z NAJBLIŻSZYM OTOCZENIEM	A-4503
99.	ROBOTNICZA	197	BUDYNEK SZKOŁY PODSTAWOWEJ NR 5	A-3045
100.	SADOWA	058/060	DAWNA KAPLICA CMENTARNA - OB.KOŚCIÓŁ PRAWOSŁAWNY P.W. ŚW. MARIII MAGDALENY Z CMENTARZEM, BRAMĄPOZOSTAŁOŚCIAMI NAGROBKÓW	A-3668
101.	SŁONECZNA	015	BUDYNEK MIESZKALNY	A-2836
102.	STARY RYNEK		BRAMA TARGOWA	A-574
103.	STOCZNIOWA	010	BUDYNEK MIESZKALANY Z OFICYNĄ, OGRODEM I MUREM	A-4259
104.	STRUGA	052	BUDYNEK MIESZKALNY - PRZEDSZKOLE	A-3558
105.	SZAŃCOWA	002	BUDYNEK SZKOŁY PODSTAWOWEJ NR 8	A-1693
106.	ŚW. DUCHA	003	ELEWACJA PÓŁNOCNA KAMIENICY	A-568
107.	ŚW. DUCHA	004	FRAGMENTY KAMIENICZKI	A-575
108.	ŚW. DUCHA	005	KAMIENICZKA	A-567
109.	ŚW. DUCHA	005-007	RUINA KOŚCIOŁA P.W. ŚW. DUCHA-OB. BIBLIOTEKA WOJEWÓDZKA	A-564
110.	ŚW. DUCHA	011	KAMIENICZKA	A-571
111.	ŚW. DUCHA	012	KAMIENICZKA	A-577
112.	ŚW. DUCHA	013	KAMIENICZKA	A-572
113.	ŚW. DUCHA	025	BUDYNEK MIESZKALNY-KAMIENICA	A-2425
114.	TRAUGUTTA	015	KAPLICA CMENTARNA P.W. ŚW. ANNY- OBECNIE CERKIEW	A-3236
115.	TRAUGUTTA	048	MŁYN WODNY	A-4123

116.	TRAUGUTTA	084	DOM MIESZKALNY	A-4032
117.	TRAUGUTTA	085	DOM MIESZKALNY	A-4031
118.	TRAUGUTTA	089	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3675
119.	TRYBUNALSKA	017	BUDYNEK MIESZKALNY Z OGRODEM	A-3150
120.	TRYBUNALSKA	025	BUDYNEK SĄDU WOJEWÓDZKIEGO	A-3047
121.	WARSZAWSKA	009	KOŚCIÓŁ POLSKO-KATOLICKI	A-1549
122.	WARSZAWSKA	051	WILLA	A-3790
123.	WARSZAWSKA	055	DOM MIESZKALNY-WILLA	A-3898
124.	WARYŃSKIEGO	05K	BUDYNEK DAWNEGO MŁYNA	A-4348
125.	WIEJSKA, PODGÓRNA		KOŚCIÓŁ P.W. ŚW. WOJCIECHA WRAZ Z CMENTARZEM	A-3447
126.	WIGILIJNA	003	ELEWACJA PÓLNOCN KAMIENICZKI	A-189/N
127.	WIGILIJNA	004	FRAGMENTY KAMIENICZKI	A-190/N
128.	WIGILIJNA	005	FRAGMENTY KAMIENICZKI	A-191/N
129.	WIGILIJNA	011	KAMIENICZKA	A-192/N
130.	WIGILIJNA	012	KAMIENICZKA	A-193/N
131.	WIGILIJNA	013	KAMIENICZKA	A-194/N
132.	WIGILIJNA	018	FRAGMENT RENESANSOWEJ ŚCIANY WRAZ Z PORTALEM	A-570
133.	WIGILIJNA	041	KAMIENICZKA	A-573
134.	WIGILIJNA	048/049	BUDYNEK PRODUKCYJNO - ADMINISTRACYJNY	A-2424
135.	WITKIEWICZA	007	BUDYNEK DWORSKI USYTUOWANY W PARKU	A-233
136.	WITKIEWICZA	010	PARK DWORSKI Z KAPLICZKĄ, WIEŻĄ, CIŚNIEŃ I 2 BUDYNKAMI GOSPODARCZYMI (SKREŚLENIE 22.05.2014 1- BUD.GOSPODARCZY)	A-3454
137.	WITKIEWICZA	031	BUDYNEK DWORU WRAZ Z PARKIEM I OBELISKIEM	A-9698
138.	WODNA, WAŁOWA, KUŚNIERSKA		ZESPÓŁ KLASZTORNY DOMINIKANÓW - MURY	A-1191
139.	ZACISZE	002	PAŁACYK NEUFELD'A	A-1223
140.	ZACISZE	010	DOM MIESZKALNY	A-3901
141.	ZACISZE	014	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3466
142.	ZACISZE	018	BUDYNEK MIESZKALNY	A-2835
143.	ZAMKOWA	015	BUDYNEK MIESZKALNY - KAMIENICA	A-3054
144.	ZAMKOWA	016	BUDYNEK MIESZKALNY - KAMIENICA	A-3053
145.	ZAMKOWA	017	KAPLICA WCHODZĄCA W SKŁAD ZESPOŁU	A-4349

			D. KLASZTORU ZGROMADZENIA SS. ŚW. KATARZYNY	
146.	ZWIĄZKU JASZCZURCZEGO	014- 014A	BUDYNEK MIESZKALNY	A-3072
147.	ŻEROMSKIEGO	002	BUDYNEK PRZYCHODNI WRAZ Z OTACZAJĄCYM PARKIEM	A-3433
148.	ŻEROMSKIEGO	022	ZESPÓŁ SZPITALA	A-3177

Rejestr zabytków ruchomych

Miejsce przechowywania zabytku	Właściciel	Przedmiot ochrony	Ilość obiektów
dom-ul. Grobla św. Jerzego 11	Alfred Michalski, ul. Grobla św. Jerzego 11/2a; Gmina Elbląg	piec secesyjny	1
kościół parafialny p.w. błogosławionej Doroty	Parafia Rzymskokatolicka bł. Doroty w Elblągu	wyposażenie ruchome kościoła parafialnego p.w. bł. Doroty w Elblągu	20
kościół parafialny p.w. św. Mikołaja	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja w Elblągu	wyposażenie kościoła parafialnego p.w. św. Mikołaja w Elblągu	20
kościół parafialny p.w. św. Jerzego	Parafia Rzymskokatolicka w Elblągu	wyposażenie ruchome kościoła parafialnego p.w. św. Jerzego w Elblągu	10
kościół parafialny p.w. św. Wojciecha	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Wojciecha w Elblągu	wyposażenie ruchome kościoła parafialnego w Elblągu	42
Park Traugutta	Urząd Miasta w Elblągu	rzeźba - Tezeusz umiejscowiona w Parku Traugutta w Elblągu	1
Park Traugutta	Urząd Miasta w Elblągu	rzeźba – Achilles, umiejscowiona w Parku Traugutta w Elblągu	1

Rejestr zabytków archeologicznych

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru	Nr działki	Gmina	Powiat.	Stanowisko w miejscowości
ELBLĄG	GRODZISKO WYŻYNNE	C-093	537,304/12	ELBLĄG	ELBLĄG	ST.1

EWIDENCJA ZABYTKÓW GMINY MIASTO ELBLĄG

Załącznik Nr 1 do Zarządzenia Nr 490/2012

Prezydenta Miasta Elbląg

z dnia 26.10.2012 r.

Lp.	obiekt	adres	lokalizacja
1.	park/Bielany Małe		
2.	park/Bielany Wielkie		
3.	park/Dębica		
4.	park/Krasny Las-nowy		
5.	park/Krasny Las-stary		
6.	park/Podgórze		
7.	park/Zawiszyn		
8.	budynek mieszkalno-usługowy, pocz. XX w.	1 Maja 1	
9.	budynek mieszkalno-usługowy, pocz. XX w.	1 Maja 2	
10.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	1 Maja 3	
11.	budynek mieszkalny, ok. 1950 r.	1 Maja 4-6	
12.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	1 Maja 5	
13.	budynek mieszkalny, ok. 1950 r.	1 Maja 14	
14.	budynek mieszkalny, ok. 1950 r.	1 Maja 15	
15.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	1 Maja 30	
16.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	1 Maja 37	
17.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	12 Lutego 8	
18.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	12 Lutego 12	
19.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	12 Lutego 14	
20.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	3 Maja 2	
21.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	3 Maja 8	
22.	cmentarz-ob. park miejski	3 Maja/Bałuckiego	u zbiegu ulic
23.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Agrykola 2	
24.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Agrykola 4	
25.	budynek parafialny, k. XIX w.	Agrykola 11-13	
26.	ogrodzenie cmentarne wraz z bramami, k. XIX/pocz. XX w.	Agrykola 11-13	u zbiegu ulic Agrykola/Kościuszki, od płu ograniczony skarpą doliny Kumeli, od zach. cm. żołnierzy radzieckich
27.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Agrykola 23	
28.	cmentarz	Agrykola	pomiędzy cm. żołnierzy

			radzieckich/ul. Agrykola/rz. Kumiela i d. cmentarzem St. AnnenKirchhof (zach.)
29.	cmentarz	Agrykola	w zach. cz. dzisiejszego cm. komunalnego
30.	park PLANTY	Armii Krajowej	
31.	budynek administracyjno-mieszkalny, ok. 1910 r.	Asnyka 2	
32.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Asnyka 9	
33.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 1-3-5	
34.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 2-4	
35.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 7-9-11	
36.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 13-15-17	
37.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 19-21-23	
38.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 25-27-29	
39.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Barona 31-33-35	
40.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Bartnicza 9-10	
41.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Batorego 1-11	
42.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Batorego 2-10	
43.	park	Bema	
44.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 1-3-5	
45.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Bema 8	
46.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 16	
47.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 18	
48.	budynek mieszkalny, ok. 1925 r.	Bema 20-22	
49.	budynek mieszkalny, po 1910 r.	Bema 23	
50.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 24-26	
51.	budynek mieszkalny, 1911 r.	Bema 25	
52.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Bema 27	
53.	budynek mieszkalny, ok. 1925 r.	Bema 28	
54.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 30-32	
55.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Bema 33	
56.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 34	
57.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 36	
58.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Bema 39	
59.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 40	
60.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Bema 41	
61.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 42	
62.	budynek mieszkalny, po 1910 r.	Bema 45	
63.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 49	

64.	budynek szkolny, l. 20-30-te XX w.	Bema 50	
65.	internat ZSE-zespół szkoły, l. 20-30-te XX w.	Bema 50	
66.	budynek mieszkalny, pocz. lat. 30-tych XX w.	Bema 59	
67.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 60	
68.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 63	
69.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 65	
70.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 73	
71.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Bema 78	
72.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Bema 82	
73.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Bema 84	
74.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Bema 88	
75.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Bema 90	
76.	budynek szkolny/Gimnazjum nr 9, l. 30-te XX w./ po 1945 r.	Browarna 1	
77.	budynek mieszkalny, 1909 r.	Browarna 11	
78.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 14	
79.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Browarna 22	
80.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Browarna 23	
81.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Browarna 27-27a/Jaśminowa 1	
82.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Browarna 30	
83.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 31-31a	
84.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 31c-31d	
85.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Browarna 32	
86.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 38-38a-38b	
87.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 39-40	
88.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 41-44	
89.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 46	
90.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Browarna 47	
91.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 48	
92.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Browarna 48a	
93.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 49	
94.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 50	
95.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 51	
96.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Browarna 52	
97.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Browarna 60	
98.	budynek gospodarczy, ok. 1930 r.	Browarna 60	
99.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 78	
100.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Browarna 79	

101.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 80-81	
102.	budynek administracyjny (Urząd Gminy) , l. 30-te XX w.	Browarna 85a	
103.	zajezdnia tramwajowa, 1928 r.	Browarna 91	
104.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 97-98	
105.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 99	
106.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 100-101	
107.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Browarna 101a	
108.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Browarna 105	
109.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Browarna 106	
110.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Browarna 107	
111.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Browarna 108	
112.	cmentarz żydowski	Browarna/Brzeska	u zbiegu ulic, po pldn. stronie ulicy Brzeskiej
113.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Brzozowa 1	
114.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Brzozowa 2	
115.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Brzozowa 6	
116.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Brzozowa 7	
117.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Brzozowa 8	
118.	budynek Prokuratury, ok. 1900 r.	Bulwar Zygmunta Augusta 13	
119.	budynek mieszkalny, l. 20te XX w.	Chocimska 5-7	
120.	budynek mieszkalny, l. 20te XX w.	Chocimska 9-11	
121.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Chrobrego 1	
122.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Chrobrego 2	
123.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Cicha 29-30	
124.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Cicha 31-32	
125.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Cicha 34-43	
126.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Cicha 44	
127.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Cicha 45-46	
128.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 10	
129.	budynek mieszkalny, ok. 1885 r.	Czerniakowska 11	
130.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 14	
131.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 15	
132.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 16	
133.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 17	
134.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 21-23	
135.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 25	
136.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 26-28	

137.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 27	
138.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 29	
139.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Czerniakowska 30	
140.	budynek mieszkalny, koniec XIX w.	Czerniakowska 41	
141.	budynek mieszkalny, l. 30-40-te XX w.	Daszyńskiego 5-10	
142.	budynek mieszkalny, l. 30-40-te XX w.	Daszyńskiego 11-14	
143.	budynek mieszkalny, l. 30-40-te XX w.	Dąbrowskiego 1-5	
144.	budynek mieszkalny, l. 30-40-te XX w.	Dąbrowskiego 7-11	
145.	budynek mieszkalny, l. 30-40-te XX w.	Dąbrowskiego 13-17	
146.	budynek mieszkalny, l. 30-40-te XX w.	Dąbrowskiego 19-23	
147.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Dąbrowskiego 25	
148.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Dąbrowskiego 27	
149.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Dąbrowskiego 29-33	
150.	magazyn wojskowy, l. 30-40-te XX w.	Dąbrowskiego bnr	
151.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 18a	
152.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 18b	
153.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 24-26	
154.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 32-34	
155.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 44-46	
156.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 48-50	
157.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 59	
158.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 60	
159.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w. (przed 1925 r.)	Dębowa 65	
160.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Dolna 1	
161.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Dolna 3	
162.	budynek mieszkalny, ok. 1910	Dolna 13-17	
163.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Działdowska 1-7	
164.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Działdowska 2-12	
165.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Działdowska 9-15	
166.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Działdowska 17-23	
167.	budynek pompowni wody chłodzącej - zespół elektrowni, 1923-28 r.	Elektryczna 20A	
168.	budynek młynowni centralnej - zespół elektrowni, 1923-28 r.	Elektryczna 20A	
169.	budynek kotłowni Borsigów, 1923-28 r.	Elektryczna 20A	

170.	budynek administracyjny, 1923-28 r.	Elektryczna 20A	
171.	budynek rozdzielni 60kV, 1923-28 r.	Elektryczna 20A	
172.	budynek rozdzielni 15 kV, 1923-28 r.	Elektryczna 20A	
173.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Fabryczna 16	
174.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Fabryczna 17	
175.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Fabryczna 18	
176.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Fabryczna 21	
177.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Fabryczna 23	
178.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Fabryczna 24	
179.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Fabryczna 25	
180.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Fabryczna 26	
181.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Fabryczna 28	
182.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Fabryczna 29	
183.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Fabryczna 30	
184.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Fabryczna 32	
185.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Fabryczna 34	
186.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Fabryczna 36	
187.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Fabryczna 38	
188.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Fałata 11-15	
189.	budynek mieszkalny, ok. 1905 r.	Freta 1	
190.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Freta 2-8	
191.	budynek mieszkalny, ok. 1905 r.	Freta 3	
192.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Freta 5-7	
193.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Freta 10-14	
194.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Freta 13-15	
195.	budynek mieszkalny, 3 ćw. XIX w.	Freta 20	
196.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Freta 25-27	
197.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Freta 31	
198.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Freta 33-39	
199.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Freta 41	
200.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Freta 43-45	
201.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Freta 47-49	
202.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Giermków 3	
203.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Giermków 5	
204.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Giermków 7	
205.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Górnośląska 1	
206.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Górnośląska 2	

207.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Górnośląska 3-4	
208.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Górnośląska 5-5a	
209.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Górnośląska 6	
210.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Górnośląska 7	
211.	most kolejowy obrotowy, 1897-99 r.	Grażyny	
212.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Grobla Św. Jerzego 15	
213.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Grobla Św. Jerzego 17	
214.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 3a	
215.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 3c-3d	
216.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 3e-3f	
217.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 3g-3h	
218.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 3i-3k	
219.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Grochowska 3m	
220.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Grochowska 4	
221.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 4a-4b	
222.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 4c-4d	
223.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 4e-4f	
224.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 4g-4h	
225.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 12a	
226.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 15	
227.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grochowska 18	
228.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Grochowska 19	
229.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Grochowska 20	
230.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grochowska 21	
231.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Grochowska 27-27a	
232.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Grochowska 35	
233.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Grochowska 35a	
234.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grochowska 37	
235.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Grochowska 38	
236.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Grochowska 39	
237.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Grochowska 44	
238.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grottgera 1-7	
239.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grottgera 2-4	
240.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grottgera 6-14	
241.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grottgera 9-15	
242.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grottgera 17-27	
243.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grottgera 18-32	

244.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grottgera 29-39	
245.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 34-40	
246.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grottgera 41-51	
247.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 46-50	
248.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 52-54-56	
249.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 58-62	
250.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 64-68	
251.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 70-74	
252.	budynek mieszkalny, po 1934 r.	Grottgera 76-80	
253.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grottgera 82-86	
254.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grottgera 88-90	
255.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grottgera 92-94	
256.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grottgera 96-100	
257.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grottgera 102-104	
258.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grottgera 106-108	
259.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grottgera 110	
260.	zespół koszar (GollroitzKaserne), 1934-38	Grottgera/Łęczycka	
261.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grudziądzka 1	
262.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grudziądzka 3	
263.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grudziądzka 6	
264.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Grudziądzka 11	
265.	budynek mieszkalny, ok. 1905 r.	Grunwaldzka 1a	
266.	budynek przemysłowy - ob. administracyjno-bankowy, ok. 1910 r.	Grunwaldzka 2	
267.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Grunwaldzka 8a-10	
268.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Grunwaldzka 12	
269.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Grunwaldzka 14	
270.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grunwaldzka 25	
271.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Grunwaldzka 30	
272.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grunwaldzka 33	
273.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Grunwaldzka 34-34a	
274.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grunwaldzka 37	
275.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grunwaldzka 39	
276.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Grunwaldzka 40	
277.	budynek mieszkalny, I. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 46-52	
278.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grunwaldzka 53	
279.	budynek mieszkalny, I. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 54-58	
280.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Grunwaldzka 55	

281.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 68-72	
282.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Grunwaldzka 79	
283.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Grunwaldzka 81	
284.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 82-84	
285.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 86-90	
286.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Grunwaldzka 87	
287.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Grunwaldzka 89	
288.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Grunwaldzka 91	
289.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 92-98	
290.	budynek mieszkalny, 1 ćw. XX w.	Grunwaldzka 97	
291.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Grunwaldzka 100-106	
292.	budynek mieszkalny, 1 ćw. XX w.	Grunwaldzka 101	
293.	budynek mieszkalny, 1 ćw. XX w.	Grunwaldzka 103-105	
294.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Grunwaldzka 127	
295.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grunwaldzka 173-185	
296.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grunwaldzka 187-197	
297.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grunwaldzka 199-209	
298.	budynek mieszkalny, przed 1928 r.	Grunwaldzka 211-221	
299.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grunwaldzka 223-237	
300.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grunwaldzka 239-253	
301.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grunwaldzka 255-265	
302.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grunwaldzka 267-277	
303.	budynek mieszkalny, przed 1934 r.	Grunwaldzka 279-283	
304.	budynek mieszkalny, k. XIX w./po 1910 r.	Grunwaldzka 297	
305.	zespół d. fabryki lokomotyw Schichau'a, ob. Giełda Elbląska, budynek, l. 80-te XIX w.-poł. XX w. – 12 obiektów	Grunwaldzka/Lotnicza	
306.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Helska 2-12	
307.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Helska 14-20	
308.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Hetmańska 31	
309.	budynek mieszkalny, ok. 1890 r.	Hetmańska 38	
310.	budynek mieszkalny, ok. 1885 r.	Hetmańska 41	
311.	budynek mieszkalny, ok. 1885 r.	Hetmańska 43	
312.	budynek mieszkalny, ok. 1885 r.	Hetmańska 45	
313.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Huzarska 6	
314.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Huzarska 7	
315.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Huzarska 15	
316.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Huzarska 19-19a	

317.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Jaśminowa 4	
318.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Jaśminowa 16-18	
319.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Jaśminowa 17	
320.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Jaśminowa 19-21	
321.	zespół zabudowy (budynek mieszkalny i budynki gospodarcze), ok. 1920 r.	Jodłowa 6 (Dąbrowa)	
322.	Dom Pomocy Społecznej, ok. 1910 r.	Kasprzaka 10	
323.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Kasprzaka 13	
324.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Kasprzaka 15	
325.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kiedrzyńskiego 2	
326.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kiedrzyńskiego 3	
327.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kiedrzyńskiego 4	
328.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kiedrzyńskiego 6-8	
329.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kiedrzyńskiego 10	
330.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kilińskiego 41-43	
331.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kilińskiego 45	
332.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kilińskiego 49	
333.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kilińskiego 51	
334.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kochanowskiego 1-5	
335.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kochanowskiego 2-8	
336.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kochanowskiego 10-16	
337.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kochanowskiego 18-26	
338.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Komeńskiego 1	
339.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Komeńskiego 3	
340.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Komeńskiego 4	
341.	budynek mieszkalny, l. 20/30-te XX w.	Komeńskiego 6-8	
342.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Komeńskiego 13	
343.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Komeńskiego 16	
344.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Komeńskiego 18-24	
345.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Komeńskiego 19	
346.	budynek mieszkalny, 1910-15 r.	Komeńskiego 23	
347.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Komeńskiego 27-29	
348.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Komeńskiego 31-33	
349.	budynek szpitala wojskowego, 1936-37 r.	Komeńskiego 35	
350.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Komeńskiego 36-38	
351.	budynek internatu I - zespół szkoły, l. 20-te XX w.	Komeńskiego 37	
352.	budynek internatu II - zespół szkoły, l. 20-te XX w.	Komeńskiego 37	

353.	budynek internatu III - zespół szkoły, I. 20-te XX w.	Komeńskiego 37	
354.	budynek szkoły, 1925-33 r.	Komeńskiego 39	
355.	budynek mieszkalny, po 1910 r.	Komeńskiego 62	
356.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 4	
357.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 7	
358.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 8	
359.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 10	
360.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 11	
361.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 12	
362.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 13	
363.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kosynierów Gdyńskich 13A	
364.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kosynierów Gdyńskich 25	
365.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kosynierów Gdyńskich 28	
366.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kosynierów Gdyńskich 29	
367.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kosynierów Gdyńskich 40	
368.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 40A	
369.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 43	
370.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 44	
371.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kosynierów Gdyńskich 45	
372.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kosynierów Gdyńskich 49	
373.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kosynierów Gdyńskich 49A	
374.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kosynierów Gdyńskich 50	
375.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kosynierów Gdyńskich 54	
376.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kosynierów Gdyńskich 55	
377.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kosynierów Gdyńskich 57	
378.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kościuszki 3	
379.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kościuszki 8	
380.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kościuszki 10-14	
381.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kościuszki 17-19	
382.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kościuszki 18	
383.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kościuszki 20	
384.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kościuszki 21	
385.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kościuszki 22	
386.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kościuszki 23	
387.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Kościuszki 24	
388.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kościuszki 28	
389.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kościuszki 30	

390.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Kościuszki 32	
391.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 42-46	
392.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 50	
393.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 52-56	
394.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 57-63	
395.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 65	
396.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 67-69	
397.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 71	
398.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 73	
399.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 75-77	
400.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Kościuszki 79-81	
401.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Kościuszki 82	
402.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 88	
403.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 90	
404.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 92	
405.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 94	
406.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 102	
407.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Kościuszki 106	
408.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Krakusa 3	
409.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Krakusa 5	
410.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Krakusa 6	
411.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Krakusa 8	
412.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Krakusa 10	
413.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Krakusa 10a-10b	
414.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 14	
415.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 25	
416.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 26	
417.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 27	
418.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 28	
419.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 30	
420.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 32	
421.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 36	
422.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 37	
423.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 39	
424.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 41	
425.	szkoła, 1882 r., po 1945 r.	Królewiecka 42	
426.	szkoła/sala gimnastyczna, 1882 r.	Królewiecka 42	

427.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 45	
428.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 46	
429.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 47	
430.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 48	
431.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 49	
432.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Królewiecka 50	
433.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Królewiecka 91-93	
434.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 99	
435.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 103	
436.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 106	
437.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 107-111	
438.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 117	
439.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 125	
440.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 127	
441.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 129	
442.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Królewiecka 132-134	
443.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Królewiecka 136-140	
444.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Królewiecka 142	
445.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Królewiecka 153	
446.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 159-161	
447.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Królewiecka 163	
448.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Królewiecka 176 (Dąbrowa)	
449.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Królewiecka 275 (Dąbrowa)	
450.	budynek mieszkalny, 1891 r.	Królewiecka 279 (Dąbrowa)	
451.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Królewiecka 287 (Dąbrowa)	
452.	zespół koszar (UngerKaserne), od 1938 r.	Królewiecka/Moniuszki/Szymanowski	
453.	zespół koszar (HanseatenKaserne), do 1935 r.	Królewiecka/Piłsudskiego	
454.	budynek mieszkalny, l. 30-te xx w.	Krzyżanowskiego 2	
455.	cmentarz	Linki obecnie GARBARY	w obrębie murów d. kościoła St.MarienKirche (ob. Galeria "EL")
456.	wieża ciśnień-kolejowa, k. XIX w.	Lotnicza b.n.	
457.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 24	
458.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 28	
459.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Lotnicza 30	
460.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 32-34	
461.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 35	
462.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 36-38	

463.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 37	
464.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 39-41	
465.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 40-42	
466.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 43	
467.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 44-46	
468.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Lotnicza 47-49	
469.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lotnicza 53	
470.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Lotnicza 55-55a	
471.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Lotnicza 57-59	
472.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lubraniecka 13-13a	
473.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lubraniecka 24	
474.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lubraniecka 25	
475.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lubraniecka 26	
476.	budynek mieszkalny, ok. 1918 r.	Lubraniecka 27a	
477.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Lubraniecka 29a-29b	
478.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lubraniecka 30-31	
479.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Lubraniecka 32-33	
480.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Lubraniecka 34-36	
481.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Lubraniecka 38-39	
482.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Lubraniecka 40-41	
483.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Lubraniecka 42	
484.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Łączności 2	
485.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Łączności 3	
486.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Łączności 5	
487.	przepompownia, pocz. XX w.	Malborska b.nr	
488.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Malborska 11/Huzarska	
489.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Malborska 13	
490.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Malborska 15-17	
491.	budynek mieszkalny, 1909 r.	Malborska 20	
492.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Malborska 24	
493.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Malborska 28-30	
494.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Malborska 36	
495.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Malborska 38/Czerniakowska	
496.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Malborska 39	
497.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Malborska 41-45a	
498.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Malborska 46	
499.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 55	

500.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 58	
501.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 59	
502.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 61	
503.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 63	
504.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 67	
505.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 75	
506.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Malborska 77	
507.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Marymoncka 2	
508.	zespół koszar dla batalionu saperów (Mudra Kaserne), przed 1937 r.	Mazurska	
509.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 1	
510.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 3	
511.	budynek mieszkalny, przed 1914 r.	Mickiewicza 5	
512.	budynek mieszkalny, ok. 1914 r.	Mickiewicza 7	
513.	budynek warsztatowy, I. 20-te XX w.	Mickiewicza 8	
514.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 9	
515.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 10	
516.	budynek mieszkalny, przed 1914 r.	Mickiewicza 11	
517.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 12	
518.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 13	
519.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 14	
520.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 16	
521.	budynek mieszkalny, 1912 r.	Mickiewicza 18	
522.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Mickiewicza 19	
523.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 20	
524.	budynek mieszkalny, 1910-14	Mickiewicza 21	
525.	budynek mieszkalny, 1910-20	Mickiewicza 22	
526.	budynek mieszkalny, ok. 1928 r.	Mickiewicza 24-32	
527.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Mickiewicza 24a	
528.	budynek szkolny, 1912-13	Mickiewicza 41	
529.	budynek administracyjny, 1934 r.	Mickiewicza 43	
530.	budynek mieszkalny, pocz. lat 20-tych XX w.	Mickiewicza 56	
531.	budynek mieszkalny, pocz. lat 20-tych XX w.	Mickiewicza 58	
532.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Mickiewicza 60	
533.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Mierosławskiego 1	
534.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Mierosławskiego 3	
535.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Mierosławskiego 6	
536.	budynek kasyna, I. 20-te XX w.	Mierosławskiego b.nr	

537.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Moniuszki 54-58	
538.	budynek mieszkalny, pocz. l. 20-tych XX w.	Morcinka 1	
539.	budynek mieszkalny, pocz. l. 20-tych XX w.	Morcinka 2-4-6	
540.	budynek mieszkalny, pocz. l. 20-tych XX w.	Morcinka 3-5	
541.	budynek mieszkalny, pocz. l. 20-tych XX w.	Morcinka 7-9-11	
542.	budynek mieszkalny, pocz. l. 20-tych XX w.	Morcinka 13-15-17	
543.	budynek mieszkalny, pocz. l. 20-tych XX w.	Morcinka 19-21-23	
544.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 9	
545.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 10	
546.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 11	
547.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 12	
548.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 13	
549.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 14	
550.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 15	
551.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 16	
552.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 17	
553.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 18	
554.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 19	
555.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Narciarska 20	
556.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Niska 1	
557.	budynek mieszkalny, 1896 r.	Niska 28	
558.	budynek gospodarczy, ok. 1900 r.	Niska 28	
559.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Nowodworska 28	
560.	zagroda, pocz. XX w.	Nowodworska 39a	
561.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Nowodworska 42	
562.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Nowodworska 50	
563.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 7a	
564.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 7b	
565.	budynek mieszkalny (dom klasztorny), pocz. XX w.	Obrońców Pokoju 9	
566.	plebania, pocz. XX w.	Obrońców Pokoju 10	
567.	kaplica cmentarna, 1895 r.	Obrońców Pokoju 10	
568.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Obrońców Pokoju 15	
569.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Obrońców Pokoju 16a-16c	
570.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 17-17a	
571.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 18-22	
572.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 23-28	
573.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 29-32	

574.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Obrońców Pokoju 32a-b-c	
575.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Obrońców Pokoju 34-35	
576.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Obrońców Pokoju 37	
577.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Obrońców Pokoju 42	
578.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Obrońców Pokoju 43	
579.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Obrońców Pokoju 45	
580.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Odzieżowa 1	
581.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Ogrodowa 3	
582.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Ogrodowa 11	
583.	budynek mieszkalny, 1907 r.	Ogrodowa 13	
584.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Ogrodowa 14	
585.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Ogrodowa 15	
586.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Ogrodowa 16	
587.	budynek mieszkalny, 1907 r.	Ogrodowa 17-17a	
588.	budynek mieszkalny, 1907 r.	Ogrodowa 18	
589.	budynek mieszkalny, 1935 r.	Ogrodowa 21-21a	
590.	budynek mieszkalny, 1935 r.	Ogrodowa 22-22a	
591.	budynek mieszkalny, 1935 r.	Ogrodowa 23-23a	
592.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Ogrodowa 32	
593.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 1-3	
594.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 2-4-6	
595.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 5-7	
596.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 8-10	
597.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 9-11	
598.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 13-21	
599.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 23-25-27	
600.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 28-30-32	
601.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 29-31	
602.	budynek mieszkalny, l. 30/40-te XX w.	Okrzei 34-36-38	
603.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Orzeszkowej 1-3	
604.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Orzeszkowej 5	
605.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Orzeszkowej 7-9	
606.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Orzeszkowej 10	
607.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Orzeszkowej 11	
608.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Orzeszkowej 13	
609.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Ostrołęcka 4	
610.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Panieńska 1a	

611.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Panieńska 2	
612.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Panieńska 10	
613.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Panieńska 15	
614.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Panieńska 16	
615.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Panieńska 19	
616.	budynek szkolny, 1954 r.	Piłsudskiego 4	
617.	dworzec kolejowy - zespół dworca kolejowego budynek dworca PKP, 1850/po 1930/po 1945	Plac Dworcowy	
618.	przychodnia kolejowa - ob. bud. usługowy - zespół dworca kolejowego, 1925 r.	Plac Dworcowy	
619.	wieża ciśnień II - zespół dworca kolejowego, 1 ćw. XIX w.	Plac Dworcowy	
620.	budynek nastawni - zespół dworca kolejowego, 1935 r.	Plac Dworcowy	
621.	budynek lokomotywni - zespół dworca kolejowego, ok. 1930	Plac Dworcowy	
622.	perony osobowe - zespół dworca kolejowego, 1850/1901 r.	Plac Dworcowy	
623.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Plk. Dąbka 44	
624.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Plk. Dąbka 46	
625.	budynek mieszkalny, ok. 1905-10	Plk. Dąbka 60A	
626.	budynek mieszkalny, ok. 1905-10	Plk. Dąbka 62	
627.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Płocka 1-3-5	
628.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Płocka 2-2a	
629.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Płocka 4-6-8	
630.	budynek mieszkalny, 1906 r.	Pływacka 1	
631.	budynek mieszkalny, 1900 r.	Pływacka 1a	
632.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Pływacka 2	
633.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Pływacka 24	
634.	budynek koszarowy, pocz. XX w.	Podchorążych b.nr	
635.	cmentarz	Podgórna	na terenie należącym do kościół św. Wojciecha
636.	Środowiskowy Dom Pomocy, l. 20-te XX w.	Podgórna 1	
637.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Polna 1	
638.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Polna 2	
639.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Polna 6-6a	
640.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Polna 7	
641.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Polna 7a	
642.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Polna 7b	
643.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Polna 12	
644.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Polna 16b	

645.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Polna 20	
646.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 4	
647.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 15-16	
648.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 17	
649.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Poprzeczna 18	
650.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Poprzeczna 19	
651.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Poprzeczna 20	
652.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 22-23	
653.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 24-25	
654.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 26	
655.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 27	
656.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 28	
657.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Poprzeczna 29	
658.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 37-38	
659.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 39-40	
660.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Poprzeczna 41	
661.	magazyn zbożowy, I. 20-te XX w.	Portowa 2	
662.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Powstańców Warszawskich 6	
663.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Powstańców Warszawskich 7	
664.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Powstańców Warszawskich 8	
665.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 1-3	
666.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 2-6	
667.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 5-7	
668.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 8-10	
669.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 9-13	
670.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 12-14	
671.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 15-17	
672.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 16-18	
673.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 19-23	
674.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 20-22	
675.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 24-32	
676.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Próchnika 34-38	
677.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Prusa 1	
678.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Prusa 5	
679.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Prusa 7	
680.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Prusa 9	
681.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Prusa 11	

682.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Pułaskiego 10A	
683.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Radomska 51	
684.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Radomska 52	
685.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Radomska 54	
686.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Radomska 56	
687.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Ratuszowa 3	
688.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Ratuszowa 4	
689.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Ratuszowa 5-7	
690.	budynek mieszkalny, 2 poł. XIX w.	Ratuszowa 6	
691.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Ratuszowa 9	
692.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Ratuszowa 10	
693.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Rechniewskiego 1-7	
694.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Rechniewskiego 2-8	
695.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Rechniewskiego 9-15	
696.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Rechniewskiego 10-14	
697.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Rechniewskiego 17-23	
698.	budynek mieszkalny, I. 30-40-te XX w.	Rechniewskiego 25-33	
699.	cmentarz przykościelny, XV-XIX w.	Robotnicza	przy kościele Bożego Ciała
700.	cmentarz	Robotnicza	po zach.str.ul.Robotniczej, przy kościele Bożego Ciała, w pobliżu skrzyżowania Browarna/Robotnicza
701.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Robotnicza 10	
702.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 10a	
703.	budynek mieszkalny, ok. 1900 r.	Robotnicza 12	
704.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Robotnicza 22	
705.	budynek mieszkalno-biurowy, ok. 1920 r.	Robotnicza 26	
706.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Robotnicza 51a	
707.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 80	
708.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 84	
709.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 91	
710.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 99	
711.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 101-103-105	
712.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 111-113	
713.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 112	
714.	zespół budynków mieszkalnych, I. 30-te XX w.	Robotnicza 119-155a	
715.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Robotnicza 122	
716.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Robotnicza 134	
717.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Robotnicza 160a	

718.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 169	
719.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 171	
720.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 199-205	
721.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 200	
722.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 202	
723.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 204	
724.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Robotnicza 206-208	
725.	budynek mieszkalny, po. 1900 r.	Robotnicza 210	
726.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Robotnicza 214-216	
727.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Rybna 29	
728.	budynek szaletu, 1909-10	Rycerska	
729.	park, pocz. XX w.	Rycerska	
730.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Rypińska 1	
731.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Rypińska 2	
732.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Rypińska 3	
733.	budynek mieszkalny, k. lat 30-tych XX w.	Rypińska 4	
734.	budynek mieszkalny, po 1920 r.	Sadowa 15-17	
735.	budynek mieszkalny, po 1920 r.	Sadowa 19-21	
736.	budynek mieszkalny, po 1920 r.	Sadowa 23-25	
737.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 35-37	
738.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 39-47	
739.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sadowa 40-44	
740.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 49-57	
741.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 59-67	
742.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 69-77	
743.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 79-87	
744.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 89-97	
745.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Sadowa 99-107	
746.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sadowa 115	
747.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Saperów 2	
748.	budynek mieszkalny, 1926-27 r.	Saperów 4	
749.	budynek mieszkalny, 1926-27 r.	Saperów 6	
750.	budynek mieszkalny, 1926-27 r.	Saperów 8	
751.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Saperów 9-11	
752.	budynek mieszkalny, 1926-27 r.	Saperów 10	
753.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Saperów 12-14	
754.	zespół dawnych koszar (DanzigerKaserne)-ob. zespół szkolno-administracyjny, 1912-17, po 1933	Saperów 14A-22	

	r.		
755.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 4B	
756.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 4C	
757.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 4-5	
758.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 6	
759.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 7	
760.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 8	
761.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 9	
762.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 10-11	
763.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Sienkiewicza 12	
764.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Skwer Ofiar Sprawy Elbląskiej 1	
765.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Słoneczna 1-3	
766.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 2	
767.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 4	
768.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 5	
769.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 6	
770.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 8	
771.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 10	
772.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 23	
773.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 25	
774.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 28	
775.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Słoneczna 30	
776.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Słoneczna 33	
777.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Słoneczna 38	
778.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Słoneczna 40	
779.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 2-8	
780.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 10-12	
781.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 11-21	
782.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 14-18	
783.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 22-24	
784.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 23-25	
785.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 26-30	
786.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 32-36	
787.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Słowackiego 38-42	
788.	budynek warsztatowy, ok. 1900 r.	Stawidłowa 3	
789.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Stawidłowa 17-20	
790.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Stawidłowa 25	

791.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Stawidłowa 27	
792.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Stefczyka 1	
793.	budynek mieszkalny, po 1900 r.	Stefczyka 1a	
794.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Stefczyka 2	
795.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Stefczyka 3	
796.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Stefczyka 4	
797.	budynek mieszkalny, pocz. XX w	Stefczyka 5	
798.	budynek mieszkalny, pocz. XX w	Stefczyka 6	
799.	budynek mieszkalny, pocz. XX w	Stefczyka 9	
800.	zespół zabudowy zakładów metalowych (fabryka Schichau'a)	Stoczniowa 2	
801.	budynek administracyjny, 1935 r.	Stoczniowa 2	
802.	budynek magazynowo-biurowy, 1927 r.	Stoczniowa 2	
803.	budynek produkcyjno-biurowy, 1940 r.	Stoczniowa 2	
804.	budynek produkcyjno-socjalno-biurowy, 1930 r.	Stoczniowa 2	
805.	hala obróbki i montażu, 1910 r.	Stoczniowa 2	
806.	budynek produkcyjno-warsztatowy, 1907 r.	Stoczniowa 2	
807.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 4	
808.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 6-8	
809.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 10	
810.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 11	
811.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 17-19	
812.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 21-23	
813.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 26-30	
814.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 29-31	
815.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 33	
816.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Struga 48	
817.	dom podcieniowy	Strumykowa 20	
818.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 35	
819.	budynek mieszkalny (plebania) , I. 20-te XX w.	Strumykowa 36	
820.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Strumykowa 48	
821.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 58-60	
822.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 68	
823.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 70	
824.	budynek mieszkalno-gospodarczy, I. 20-te XX w.	Strumykowa 76	
825.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 77	
826.	budynek mieszkalno-gospodarczy, I. 20-te XX w.	Strumykowa 80A	
827.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 81-83	

828.	dom podcieniowy, 1938 r.	Strumykowa 82	
829.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 87	
830.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Strumykowa 88	
831.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Suwalska 10-12	
832.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Suwalska 17-19	
833.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Suwalska 69-71	
834.	budynek przemysłowy, po 1910 r.	Szańcowa 1	
835.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Szańcowa 3	
836.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Szańcowa 5	
837.	budynek przedszkola, I. 20-te XX w.	Szańcowa 9	
838.	cmentarz	Szarych Szeregów	w płdn-wsch. cz. wierzchołka wzniesienia, ok. 60m na zach. od budynku Szarych Szeregów 1-2
839.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Szpitalna 4	
840.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Ślepa 1	
841.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Ślepa 2	
842.	budynek mieszkalny, I. 20-30-te XX w.	Ślepa 3-3A	
843.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Świerkowa 1-7	
844.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Świerkowa 6-12	
845.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Świerkowa 9-15	
846.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Świerkowa 14-20	
847.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Świerkowa 17-23	
848.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Świerkowa 25-31	
849.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Tamka 3	
850.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Tamka 7-10	
851.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Tartaczna 3	
852.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Topolowa 1	
853.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Topolowa 2	
854.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Topolowa 3	
855.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Topolowa 4	
856.	budynek mieszkalny, I. 20-te XX w.	Topolowa 6	
857.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Topolowa 32-46	
858.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Topolowa 50-70	
859.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Topolowa 72-82	
860.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Toruńska 2	
861.	budynek mieszkalny, I. 30-te XX w.	Toruńska 8	
862.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 18	
863.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 19	

864.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 28	
865.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 30	
866.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 35	
867.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 37B	
868.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Traugutta 38	
869.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Traugutta 41	
870.	młyn 2 (obok młyna wpisanego do RZ, poza strefą)	Traugutta 48	
871.	budynek mieszkalny (w zespole młyna wodnego-w strefie wpisu do RZ)	Traugutta 48	
872.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Traugutta 59	
873.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 65	
874.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 66	
875.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 69	
876.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 74	
877.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 81	
878.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 82	
879.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 83	
880.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Traugutta 86	
881.	cmentarz - ob. park miejski	Traugutta/Grobla św. Jerzego	
882.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Trybunalska 8	
883.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Trybunalska 9-10	
884.	budynek mieszkalny, l. 50-te XX w.	Trybunalska 19-22	
885.	budynek administracyjny	Tysiąclecia 11	
886.	budynek mieszkalny, po 1937 r.	Ułańska 3	
887.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Uroczna 1-3	
888.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Uroczna 5-9	
889.	bursa szkolna, 3 ćw. XIX w.	Wapienna 17	
890.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Warszawska 19	
891.	brama wjazdowa, pocz. XX w.	Warszawska 19	
892.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Warszawska 70	
893.	budynek mieszkalny, ok. 1930 r.	Warszawska 131a-131b	
894.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Warszawska 142a	
895.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Warszawska 146	
896.	budynek mieszkalny, l. 70-te XIX w., l. 20-te XX w.	Waryńskiego 5B	
897.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Widok 8	
898.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Widok 9	
899.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Widok 12	

900.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Widok 14	
901.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Wiejska 1-1a	
902.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Wiejska 1b-2	
903.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Wiejska 2a	
904.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Wiejska 2b-2c	
905.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX w.	Wiejska 2d-2e	
906.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 5	
907.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 31-31a	
908.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 32	
909.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 35-36	
910.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 37-38	
911.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 39-40	
912.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 41-42	
913.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 43-45	
914.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX	Wiejska 47-49	
915.	budynek mieszkalny, k. lat 20-tych XX	Wiejska 50-51	
916.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wiejska 52-53-54-55	
917.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Winna 16	
918.	budynek mieszkalny, XIX/XX w.	Winna 17	
919.	budynek mieszkalny, 1899 r.	Winna 18	
920.	budynek administracyjny, 1938 r.	Wojska Polskiego 1	
921.	budynek mieszkalny, 1928 r.	Wojska Polskiego 2-4	
922.	budynek mieszkalny, 1928 r.	Wojska Polskiego 6-8	
923.	budynek mieszkalny, 1928 r.	Wojska Polskiego 10-12	
924.	budynek mieszkalny, 1928 r.	Wojska Polskiego 14-16	
925.	budynek mieszkalny, 1928 r.	Wojska Polskiego 18-20	
926.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Wspólna 2	
927.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Wspólna 4	
928.	budynek mieszkalny, l. 30-te XX w.	Wspólna 5	
929.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wspólna 14-16	
930.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wspólna 18-20	
931.	budynek mieszkalny, 1919-1924 r.	Wspólna 22-24	
932.	budynek mieszkalny, 1919-1924 r.	Wspólna 26-28	
933.	budynek mieszkalny, 1919-1924 r.	Wspólna 30-32	
934.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Wspólna 34-36	
935.	budynek mieszkalny, 1928-29 r.	Wspólna 38	
936.	budynek mieszkalny, 1928-29 r.	Wspólna 40	

937.	budynek mieszkalny, 1928-29 r.	Wspólna 42	
938.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 1-2	
939.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 3-4	
940.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 5	
941.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 9-10	
942.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 11-12	
943.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 13-13a	
944.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 14-15	
945.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 26	
946.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 27	
947.	budynek mieszkalny, 1902 r.	Wyspiańskiego 28	
948.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 29-30	
949.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 32-33	
950.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 34-35	
951.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 36-37	
952.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 38	
953.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 39	
954.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Wyspiańskiego 40	
955.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Zacisze 3	
956.	budynek przemysłowy, pocz. XX w.	Zacisze 4	
957.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Zacisze 9	
958.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Zacisze 11	
959.	bursa szkolna, XIX/XX w.	Zacisze 12	
960.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Zacisze 13	
961.	budynek mieszkalny, ok. 1920 r.	Zacisze 15	
962.	budynek mieszkalny, ok. 1910 r.	Zacisze 19	
963.	budynek mieszkalny	Zacisze 20	
964.	budynek mieszkalny, ok. 1850 r.	Zakątek 3 (Próchnik)	
965.	budynek szkolny, pocz. XX w.	Zamkowa 16a	
966.	budynek szkolny nr 2, pocz. XX w.	Zamkowa 16a	
967.	budynek szkolny nr 3, I. 20-te XX w.	Zamkowa 16a	
968.	szkoła/sala gimnastyczna, 1925-26 r.	Zamkowa 16a	
969.	kamienica mieszkalna, 1893-1912	Zamkowa 17	
970.	szpital/zespół szpitala, 1898-1904	Związku Jaszczurczego 22	
971.	kostnica/zespół szpitala, 1898-1904	Związku Jaszczurczego 22	
972.	budynek gospodarczy, 1898-1904	Związku Jaszczurczego 22	
973.	park/zespół szpitala, 1898-1904	Związku Jaszczurczego 22	

974.	budynek mieszkalny, pocz. XX w.	Związku Jaszczurczego 25	
975.	budynek mieszkalny, l. 20-30-te XX w.	Żeglarska 24	
976.	budynek administracyjny, po 1891 r.	Żeromskiego 2	
977.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Żeromskiego 4	
978.	budynek mieszkalny, ok. 1906 r.	Żeromskiego 5	
979.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Żeromskiego 6	
980.	budynek mieszkalny, ok. 1906 r.	Żeromskiego 7	
981.	budynek mieszkalny, po. 1900 r.	Żeromskiego 9	
982.	budynek mieszkalny, ok. 1906 r.	Żeromskiego 13	
983.	budynek mieszkalny, ok. 1906 r.	Żeromskiego 15	
984.	budynek mieszkalny, k. XIX w.	Żeromskiego 16	
985.	budynek Urzędu Miar, l. 20-te XX w.	Żeromskiego 24	
986.	budynek gospodarczy, l. 20-te XX w.	Żeromskiego 24	
987.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Żeromskiego 37	
988.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Żeromskiego 39	
989.	budynek mieszkalny, l. 20-te XX w.	Żeromskiego 41-43	

LITERATURA I OPRACOWANIA

1. St. Gierszewski, Elbląg. Przeszłość i teraźniejszość, Gdańsk 1978
2. J. Z. Łoziński, Pomniki sztuki w Polsce, t. II, część 1 Pomorze, Warszawa 1992
3. Atlas Historyczny Miast Polskich. Prusy Królewskie, pod red. A. Czacharowskiego, UMK 1993
4. *Historia Elbląga*, pod redakcją A. Grotha, tomy I-VI, Gdańsk 1993-2006
5. R. Tomczyk, Bedecker Elbląski, Gdańsk 2000
6. Elbląg i okolice na starych pocztówkach, Elbląg 2012
7. L. Słodownik, *Zarys dziejów Gminy Żydowskiej w Elblągu*, „Magazyn Elbląski” 2009, nr 12.
8. *Renowacje i Zabytki*. Zbiór artykułów o Elblągu, nr 3 (51), 2014.
9. Materiały archiwalne ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie – Delegatura w Elblągu (karty ewidencyjne zabytków architektury i budownictwa, zabytków archeologicznych (AZP), karty ewidencyjne cmentarzy, ewidencje parkowe).

Strony internetowe:

www.elblang-moje-miasto.pl

www.historia.bibliotekaelblaska.pl

Archiwalne mapy:

1. Elbląg, plan miasta z około 1642 r.
2. Elbląg, plan miasta z 1838 r.
3. Messtischblatt 1:25 000, 1882 Elbing, 1927, 1937, 1944.